
RAPPORT

UTVÄRDERING AV DEN NATIONELLA FÖRSÖKSVERKSAMHETEN MED TILLSYNSOMBUD

Slutrapport december 2014

Lars Oscarsson & Robert Lindahl

Working Papers and Reports Social work 5 | ÖREBRO 2014

Editors: Anders Bruhn, Odd Lindberg

Förord

På uppdrag av *Socialstyrelsen*, efter 1 juni 2013 *Inspektionen för vård och omsorg* (IVO), har Örebro universitet genomfört en utvärdering av Socialstyrelsens och IVO:s nationella försöksverksamhet med så kallade tillsynsombud för barn och unga placerade i familjehem. Försöksverksamheten har genomförts i tio kommuner, startade hösten 2010 och avslutades succesivt under perioden december 2012 till mars 2013. I utvärderingen ingår intervjuer med de barn och unga som haft tillgång till ett tillsynsombud och också med barn och unga i en jämförelsegrupp som inte haft tillsynsombud.

I utvärderingen ingår också intervjuer med de placerade barnens familjehemsföräldrar, socialsekreterare från deltagande kommuner i både försöks- och jämförelsegruppen och med tillsynsombuden. Utöver intervjuerna innehåller utvärderingen även data med information om bland annat de aktuella barnens placeringshistorik inklusive omplaceringar som genomförts under försöksverksamhetens gång. Utvärderingen innehåller även en mindre reliabilitetsstudie avseende tillsynsombudens bedömningar av barnens situation i familjehemmet.

Rapporten består av fem delar. I del 1 presenteras bakgrunden till och genomförandet av Socialstyrelsens och IVO:s försöksverksamhet med tillsynsombud, samt tidigare erfarenheter och forskning inom området. I del 2 presenteras och diskuteras utvärderingens uppläggning och genomförande. Del 3 utgörs av delstudien av samstämmigheten i tillsynsombudens bedömningar av barnens situation. I del 4 redovisas resultaten från utvärderingen. Här presenteras bland annat hur barnen i försöks- och jämförelsegruppen ser på vistelsen i familjehemmet, på skola och fritid, på socialtjänsten och, för barnen i försöksgruppen, på att ha tillgång till ett tillsynsombud. Här redovisas också det som framkommit i intervjuerna med familjehemsföräldrarna, socialsekreterarna och tillsynsombuden. I del 5 slutligen, kommenteras resultaten och utvärderingens slutsatser diskuteras.

Vi vill speciellt tacka alla de barn och ungdomar som ställt upp på att låta sig intervjuas och som därigenom möjliggjort denna utvärdering. Vi vill tacka er för er tid, ert tålamod och er förståelse för utvärderingens villkor. Vi vill också tacka de familjehemsföräldrar och de socialsekreterare som deltagit i att föreslå barn och unga att ingå i försöks- och jämförelsegrupperna och som underlättat våra kontakter med dem. Vi vill vidare tacka er som verkat som tillsynsombud och som gett oss ovärderliga insikter i de familjehemsplacerade barnens och ungdomarnas villkor och i försöksverksamhetens möjligheter och begränsningar. Sist men inte minst vill vi tacka Socialstyrelsen och IVO och där framför allt f.d. socialrådet Åsa Börjeson, utredare Ulla Holmström och utredare Gunilla Westerdahl för den stöttning och det förtroende de visat oss som utvärderare av försöksverksamheten med tillsynsombud.

Örebro och Stockholm, den 28 november 2014

Lars Oscarsson
professor i socialt arbete
Ersta Sköndal högskola

Robert Lindahl
doktorand i socialt arbete
Örebro universitet

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

SAMMANFATTNING	5
DEL 1:	
FÖRSÖKSVERKSAMHETEN MED TILLSYNSOMBUD	
BAKGRUND, GENOMFÖRANDE OCH TIDIGARE FORSKNING	11
Bakgrund och genomförande	11
Tidigare forskning	14
DEL 2:	
UTVÄRDERINGEN AV FÖRSÖKSVERKSAMHETEN MED TILLSYNSOMBUD	
UTGÅNGSPUNKTER OCH GENOMFÖRANDE	19
Utgångspunkter, syfte och frågeställningar	19
Syfte och frågeställningar	20
Design och utfallskriterier	21
Datainsamling	22
Projektgrupp	23
Rekrytering av barn	24
Barnen i försöks- och jämförelsegruppen – grund för placering och vissa bakgrundsvariabler	24
Genomförande av intervjuerna och bortfall	26
Intervjuguider, bearbetning och analys	27
Kommentarer och metodologiska överväganden	30
DEL 3:	
DELSTUDIE OM SAMSTÄMMIGHETEN I TILLSYNSOMBUDENS BEDÖMNINGAR	33
DEL 4:	
RESULTATREDOVISNING	37
Disposition Och Empiriskt Underlag	37
<i>TEMA FAMILJEHEMMET</i>	
Barnen	39
Tillsynsombuden	42
Sammanfattning och reflektioner	44
<i>TEMA SKOLAN</i>	
Barnen	46
Familjehemsföräldrarna	50
Tillsynsombuden	50
Sammanfattning och reflektioner	51
<i>TEMA FRITIDEN</i>	
Barnen	53
Familjehemsföräldrarna	54
Tillsynsombuden	55
Sammanfattning och reflektioner	56

TEMA SOCIALTJÄNSTEN

Barnen	57
Familjehemsföräldrarna.....	61
Socialsekreterarna.....	65
Tillsynsombuden	66
Sammanfattning och reflektioner	70

TEMA FÖRÄLDRARNA

Barnen	72
Tillsynsombuden	73
Sammanfattning och reflektioner	74

TEMA TILLSYNSOMBUDET

Barnen	75
Familjehemsföräldrarna.....	80
Socialsekreterarna.....	84
Tillsynsombuden	86
Sammanfattning och reflektioner	90

DEL 5:

SAMMANFATTANDE REFLEKTIONER OCH EFFEKTFRÅGAN	93
Försöks- och jämförelsegruppen.....	93
Familjehemmet, skolan och fritiden	95
Socialtjänsten	95
Tillsynsombuden	96
Relationens betydelse	97
Utvärderingens resultat, tidigare forskning och erfarenheter	99
Effektfrågan	99

Sammanfattning

Bakgrund

Regeringen gav 2009 Socialstyrelsen i uppdrag att genomföra en treårig nationell försöksverksamhet med så kallade tillsynsombud för barn och unga placerade i familjehem. Bakgrunden till försöksverksamheten var att länsstyrelserna utifrån sin tillsyn av socialtjänstens arbete med familjehemsplacerade barn bland annat konstaterat stora brister i kommunernas tillämpning av lagar och förordningar som ska säkra att barnens välmående följs upp på ett strukturerat sätt.

Försöksverksamheten har genomförts i tio kommuner i fem av Socialstyrelsens regioner (*Öst, Nord, Syd, Sydväst* och *Sydöst*) med start hösten 2010 och avslutades under perioden december 2012 till mars 2013. Verksamheten har inkluderat barn och unga placerade enligt Socialtjänstlagen (SoL) och Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Enligt planen för försöksverksamheten ska tillsynsombuden besöka barnen regelbundet efter behov, minst två gånger per år, för att bilda sig en uppfattning om barnet/den unge blir omhändertaget på ett tillfredställande sätt, att förutsättningarna för placeringen följs upp, och att kommunerna fullgör sina skyldigheter enligt lag. Antalsmässigt har försöksverksamheten omfattat tio tillsynsombud (två per region) och 58 barn som har haft tillgång till ett tillsynsombud under cirka två år. Tillsynsombuden har varit anställda inspektörer inom Socialstyrelsens tillsynsverksamhet. Örebro universitet har på uppdrag av Socialstyrelsen, från den 1 juni 2013 Inspektionen för Vård och Omsorg, genomfört en utvärdering av försöksverksamheten.

Utvärderingens uppläggning

Utvärderingens huvudsakliga syfte är att försöka besvara frågan om tillgången till ett tillsynsombud innebär en positiv skillnad för det familjehemsplacerade barnet ur barnets perspektiv. De övergripande frågeställningarna är:

- Förbättras omhändertagandet av barnet med ett tillsynsombud?
- Påverkas kommunernas egen uppföljning av placeringen?
- Hur ser tillsynsombuden och kommunerna på sina roller, och vad anser de vara förutsättningarna för en god tillsynsverksamhet?

Utvärderingen genomförs i form av en så kallad *matchad kontrollgruppsstudie*. Vart och ett av barnen som har ett tillsynsombud matchas med ett barn utan tillsynsombud i en liknande kommun. På grund av svårigheter i rekryteringen av barn omfattar utvärderingen 58 barn med tillsynsombud och 32 utan. Barnen är mellan 5 år och 19 år, 44 procent är flickor och 56 procent pojkar. Den aktuella familjehemsplaceringen har skett mellan åren 2009 till 2013.

Barnen intervjuas vid tre tillfällen: I början av försöksverksamheten en tid efter det att de fått ett tillsynsombud (T1), efter cirka sex månader (T2) då en mindre intervju genomförs, och efter cirka 12 månader (T3) då en mer omfattande uppföljande intervju sker. Till detta kommer intervjuer med familjehemsföräldrarna i samband med T1 och T3, ett urval av ansvariga socialsekreterare i kommunerna, och med tillsynsombuden. Data samlas också in om barnens eventuella tidigare och nya placeringar under försökstiden.

Resultat från intervjuerna

I flertalet fall är det inga stora avgörande skillnader mellan försöks- och jämförelsegruppen vare sig vid det första intervjutillfället eller över tid. De beskrivningar av barnens situation som ges i sammanfattningarna nedan gäller därför i de flesta fall båda grupperna och hela utvärderingsperioden.

Familjehemmet

Det stora flertalet barn i såväl försöks- som jämförelsegruppen trivs i sina familjehem. Det finns också en mindre grupp barn som trivs i vissa avseenden men inte i andra. De vanligaste anledningarna både till varför barnen trivs och inte trivs kan relateras till förekomsten av eller bristen på olika former av stöd och positiva relationer. En majoritet av barnen menar att tillsynsombudet inte har påverkat deras situation i familjehemmet; men för en femtedel av barnen har tillgången till ett tillsynsombud haft en positiv påverkan. Och det finns ett mindre antal fall med allvarliga brister i familjehemmet där också tillsynsombuden menar att de fyllt en viktig funktion för att få till stånd förändringar som ibland inneburit omplaceringar.

Samtliga tillsynsombud beskriver att de fyllt en funktion för barnens situation i familjehemmet, men ur några olika perspektiv. Två av dessa är ett avstämnings- respektive tillsynsperspektiv, det vill säga funktioner som liknar socialtjänstens och tillsynsmyndighetens. Ett tredje perspektiv är att funktionen har tagit sin utgångspunkt i barnets perspektiv. Tillsynsombuden upplever däremot inte att de i någon större utsträckning har påverkat familjehemsföräldrarnas agerande och förhållningssätt gentemot barnen. Det finns stora likheter i resultaten mellan försöks- och jämförelsegruppen; något som delvis kan kopplas till utvärderingsdesignen som bygger på att de två grupperna består av barn som på vissa variabler liknar varandra så mycket som möjligt och att såväl familjehemsföräldrarna som barnen skulle vara positiva till att delta i försöksverksamheten. Rekryteringsprocessen har här lett till att flertalet barn och familjehem som ingår i försöks- respektive jämförelsegruppen troligen representerar, inom familjehemsvården, relativt stabila, väl fungerande hem och placeringar.

Skolan

Barnen i både försöks- och jämförelsegruppen bedöms i stora drag trivas i skolan. Men i båda grupperna finns det en relativt stor andel barn som också upplever negativa sidor av skoltiden. En relativt stor andel av barnen upplever också att det i vissa avseenden inte går så bra för dem i skolan. Att skolmiljön ger möjligheter till stöd och positiva relationer är, liksom i fallet med familjehemmet, den vanligaste anledningen till att barnen trivs i skolan. Men brist på stöd och relationer ligger i flertalet fall också bakom de negativa erfarenheter som vissa barn har av skolmiljön.

Det stora flertalet barn i båda grupperna har vuxna i skolan som de kan prata med om saker som är viktiga för dem. I de flesta fallen rör det sig om lärare eller mentorer. Nästan samtliga barn uppger också att de har kamrater i skolan. Men parallellt med positiva kamratrelationer kan det också förekomma problem i relationerna till andra barn i skolan.

Det stora flertalet barn menar att tillgången till ett tillsynsombud inte påverkar deras situation i skolan. Flertalet tillsynsombud anser dock att de har haft en funktion att fylla när det gäller skolsituationen. Funktionen har antingen haft karaktären av avstämning, av att följa upp hur det går med skolan, eller en mer renodlad tillsynsfunktion gentemot hur socialtjänsten följer upp barnens skolgång.

Fritiden

Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen trivs på sin fritid, samtidigt som det finns en stor andel barn i båda grupperna som inte trivs i vissa avseenden. Den vanligaste anledningen till att barnen trivs är att fritiden innebär positiva aktiviteter – ofta i kombination med att den även medför socialt stöd och relationer. Relativt få barn menar att tillgången till ett tillsynsombud har påverkat deras situation på fritiden. Däremot anser flertalet tillsynsombud att de har haft en funktion att fylla för fritidssituationen. Liksom i fallet med skolan har det antingen varit i form av en avstämmande funktion, att följa upp hur det går med barnens fritid, eller en mer renodlad tillsynsfunktion gentemot socialtjänsten.

Socialtjänsten

Cirka 40 procent av barnen är nöjda med sin socialsekreterare såväl vid det första som vid det sista intervjutillfället. Andelen som är nöjda i vissa avseenden men inte i andra sjunker istället från cirka 30 procent vid den första intervjun till under 10 procent ett år senare (dock ökar andelen svar som inte gått att bedöma). Relativt få barn är direkt missnöjda. Av barnen i försöksgruppen är det knappt 50 procent som anser att de har en bra relation till sin socialsekreterare och i jämförelsegruppen knappt 40 procent. Andelen som anser att de har en bra relation i vissa avseenden men inte i andra är cirka 30 procent i båda grupperna. De vanligaste anledningarna till att barnen har en bra relation till socialsekreteraren är att den innehåller positiva emotionella aspekter, att den präglas av öppenhet och att den utgår från barnets perspektiv. Brist på samma kvaliteter i relationen är samtidigt de vanligaste anledningarna till att den inte är bra. Hos de barn som har en enbart negativ relation till sin socialsekreterare tillkommer brist på kontinuitet i kontakterna med socialsekreteraren. Det senare kan kopplas till att cirka tre fjärdedelar av barnen anser att det är viktigt att träffa samma socialsekreterare varje gång.

När det gäller tillsynsombuden anser en knapp femtedel av barnen att tillsynsombudet har påverkat deras kontakter med socialtjänsten. Av socialsekreterarna anser fyra av tio att tillsynsombuden påverkat deras uppföljning av familjehemsplaceringarna, i ett fall på ett negativt sätt; och sex av tio att relationen till barnen påverkats, i tre av fallen på ett negativt sätt.

Samtliga tillsynsombud anser att de har haft en positiv påverkan på socialtjänsten och på barnens socialsekreterare när det gäller förhållningssättet och agerandet gentemot barnen. Tillsynsombudens funktion har varierat beroende på barnens situation och kommunernas agerande (eller brist på agerande). Vanligt är olika varianter av ett tillsynsperspektiv, men också mer stödjande funktioner till socialtjänsten förekommer.

Liksom under temana familjehemmet, skolan och fritiden lyfter barnen således fram emotionella och relationella kvaliteter som centrala för, här, deras syn på sina socialsekreterare; något som bör ses i relation till dels tillsynsombudens uppdrag som innehållsmässigt har karaktären av tillsyn, dels lagändringen från 1 januari 2013 som innebär att familjehemsplacerade barn får en egen socialsekreterare som bland annat ska ha regelbunden kontakt med barnet under tiden i familjehemmet.¹ Utvärderarnas intryck är samtidigt att flertalet tillsynsombud lagt ner ett stort arbete på att utveckla just en positiv relation till barnen präglad av kontinuitet, öppenhet och ofta också med utgångspunkt i barnets perspektiv.

¹ Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

Föräldrarna

Relationen mellan barnen och deras föräldrar har inte stått i fokus i försöksverksamheten och därmed inte heller i utvärderingen. Samtidigt utgör relationen till föräldrarna ett viktigt område i barnens liv, varför temat ändå berörs.

Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen har någon form av kontakt med en eller båda föräldrarna. Det finns samtidigt en stor variation i hur kontakten ser ut ifråga om kvalitet, hur tät den är, vem som tar kontakt och på vilket sätt kontakterna sker. Det stora flertalet barn menar också att tillsynsombudet inte har påverkat deras kontakter med de biologiska föräldrarna.

Av tillsynsombuden beskriver nästan samtliga att de fyllt en funktion för barnen när det gäller kontakterna med föräldrarna. Förutom att utgå från barnets perspektiv så utgår beskrivningarna från ett avstämnings- eller tillsynsperspektiv; det vill säga perspektiv som liknar socialtjänstens och tillsynsmyndighetens ansvarsområden.

Tillsynsombudet

Cirka två tredjedelar av barnen i försöksgruppen är nöjda med sitt tillsynsombud såväl vid den första som vid den sista intervjun, medan andelen som är nöjda i vissa avseenden och mindre nöjda i andra ökar från knappt 10 procent till drygt tjugo procent. Knappt 40 procent av barnen vill entydigt fortsätta att ha ett tillsynsombud och ytterligare cirka 10 procent svarar både ja och nej. De vanligaste anledningarna till att barnen är nöjda och vill fortsätta kontakten är, liksom när det gäller flera andra teman, att tillgången till ett tillsynsombud innebär stöd och positiva relationer. Redan vid den första intervjun uppgav en mindre grupp barn att tillgången till ett tillsynsombud haft betydelse för att förändra deras situation – något som i vissa fall resulterade i byte av familjehem. En klar majoritet av barnen i försöksgruppen anser också att det är viktigt att träffa samma tillsynsombud varje gång. I jämförelsegruppen anser nästan samtliga barn att de inte behöver någon ytterligare vuxen att prata med och som kan hjälpa dem med sådant som är viktigt för dem. Ett vanligt skäl är att de redan anser sig ha personer i sin omgivning som de vid behov kan vända sig till.

Av de intervjuade socialsekreterarna anser hälften i försöksgruppen att tillsynsombuden fyller en viktig funktion och då från ett tillsynsperspektiv. Övriga är antingen negativa och menar att det inte behövs någon sådan funktion, eller att behovet beror på det enskilda barnets situation. Också bland socialsekreterarna i jämförelsegruppen förekommer en spridning av åsikter från behovet av tillsyn till att det inte finns något behov, och däremellan att det kan vara bra i vissa fall.

Av intervjuerna med tillsynsombuden framkommer att deras roll har haft karaktären av en anknytnings-, myndighets- och eller (för barnet) företrädarroll. Den övergripande funktionen kan beskrivas med utgångspunkt i barnets perspektiv och i ett avstämnings- eller tillsynsperspektiv. Också när det gäller barnets förväntningar på dem så kan dessa beskrivas i termer av en anknytnings-, företrädar- eller myndighetsroll; och deras relation till barnen som emotionell, som en lyssnande vuxen eller som professionell. Relationens karaktär har också i många fall varit situationell – den har bestämts utifrån det specifika barnets önskemål och behov.

En generell reflektion

Ett genomgående mönster i intervjuerna ovan är att tillsynsombuden menar att de fyllt en viktig funktion för och påverkat barnens situation i familjehemmet och inom andra områden av deras vardagsliv, medan barnen i betydligt mindre omfattning uppger att ombuden haft en påverkan. Som framgår av resultaten bedöms samtidigt det stora flertalet barn i utvärderingen ha det relativt bra i sina vardagsliv, vilket kan bidra till upplevelsen att tillsynsombuden inte

gjort någon större skillnad. Barnens upplevelse av behovet av ett tillsynsombud kan också relateras till att de allra flesta av barnen i jämförelsegruppen anser att de inte behöver hjälp och stöd från någon ytterligare vuxen aktör. Tillsynsombudens funktion kan också ofta beskrivas i form av en generell avstämnings- eller tillsynsfunktion när det till exempel gäller barnens skolsituation och gentemot socialtjänsten; och det är möjligt att när barnen bedömer om och hur tillsynsombudet påverkar deras vardagsliv, så gäller det en specifik situationell fråga eller ett problem där de upplever att de inte blir lyssnade på eller får gehör från familjehemsföräldrarna eller socialtjänsten; något som delvis styrks av de exempel som de själva ger där tillsynsombudet påverkat situationen.

Barnens uppfattningar och beskrivningar måste också ställas i relation till vad de har för tidigare erfarenheter av olika vuxna aktörers agerande ”för deras sak” och ”i deras intresse”; en erfarenhet som inte alltid är positiv. Funktionen som tillsynsombud är ny både för barnen och i ett myndighetsperspektiv. Det är möjligt att det går att utveckla en ombudsroll som barnen upplever står på deras sida, samtidigt som den kan fylla en positivt pådrivande funktion när det gäller socialtjänstens utveckling av en ur också barnens perspektiv väl fungerande familjehemsvård.

En slutsats – och en hypotes

En slutsats från utvärderingen är att tillgången till ett tillsynsombud framför allt kan innebära en positiv skillnad för familjehemsplacerade barn i de fall där barnen upplever problem i familjehemmet och i relation till socialtjänsten. Problem inom andra områden som skolan, fritiden och när det gäller de egna föräldrarna bör också kunna hanteras inom ramen för ett väl fungerande familjehem och en positiv relation till socialtjänsten – något som ett tillsynsombud, med den kompetens och den legitimitet som ombuden inom försöksverksamheten har haft, kan bidra till att utveckla.

Andelen barn i utvärderingen vars situation kan antas ha påverkats positivt av tillgången till ett tillsynsombud uppgår till mellan fyra och drygt 20 procent över de olika temana. Om vi som ett tankeexperiment överför dessa siffror till antalet barn som någon gång under 2010 fick vård i form av familjehem enligt SoL eller LVU så skulle det innebära mellan cirka 650 och 3300 barn. Siffrorna är som sagt ett tankeexperiment, men utifrån de intervjuer med barnen som genomförts inom ramen för utvärderingen så är det enligt utvärderarnas bedömning ett antal barn vars placeringar inte fungerat bra. Detta trots att urvalet till försöksverksamheten gjordes av kommunerna själva och enbart skulle inkludera väl fungerande placeringar. I några fall har placeringarna fungerat så dåligt att de, bland annat med stöd av tillsynsombudet, lett till omplaceringar. En hypotes är således att vid ett mer heterogent urval av barn som också skulle inkludera placeringar som kommunerna själva bedömde som mindre väl fungerande, skulle tillgången till ett tillsynsombud kunna innebära positiva förändringar för en större andel av de familjehemsplacerade barnen än som är fallet inom ramen för försöksverksamheten.

I slutändan är det en resurs- och prioriteringsfråga om kommunerna eller staten anser att det, mot bakgrund av försöksverksamheten och utvärderingen av den, är värt att i större skala pröva liknande metoder som tillsynsombud för att utveckla kvalitén inom familjehemsvården, inklusive ett stärkande av barnets perspektiv; alternativt genomföra och avvakta resultaten från utvärderingar av andra förändringar under senare år, till exempel införandet av en egen socialsekreterare för familjehemsplacerade barn.

Del 1: Försöksverksamheten med tillsynsombud – bakgrund, genomförande och tidigare forskning

Bakgrund och genomförande

Regeringen gav 2009 Socialstyrelsen i uppdrag att genomföra en treårig nationell försöksverksamhet med så kallade tillsynsombud för barn och unga placerade i familjehem med stöd av *Socialtjänstlagen* (SoL), *Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga* (LVU), eller *Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade* (LSS). Bakgrunden till försöksverksamheten var att länsstyrelserna utifrån sin tillsyn av socialtjänstens arbete med familjehemsplacerade barn bland annat konstaterat stora brister i kommunernas tillämpning av lagar och förordningar som ska säkra att barnens välmående följs upp på ett strukturerat sätt.² Barnen har bland annat rätt till regelbundna besök och enskilda samtal med sin socialsekreterare; och i rapporten konstateras att en förutsättning för att kunna följa upp och tillgodose barnens behov är att barnet känner förtroende för sin socialsekreterare och att det finns en personkontinuitet i kontakterna. Här konstaterar länsstyrelserna att kommunerna brister på flera punkter. Besök i familjehemmen sker alltför sällan, de placerade barnens rätt att tala enskilt med sin socialsekreterare säkerställs inte alltid, och systematiska byten av handläggare kan också förekomma. Socialtjänsten försummar vidare att följa upp barnens situation vad gäller viktiga områden som skolgång och hälsa.

Försöksverksamheten med tillsynsombud har genomförts i tio kommuner i fem av Socialstyrelsens dåvarande regioner (Öst, Nord, Syd, Sydväst och Sydöst).³ Den påbörjades under hösten 2010 och avslutades under perioden december 2012 till mars 2013. I arbetet med att rekrytera deltagande kommuner till försöksverksamheten har de aktuella tillsynsombuden haft en central funktion.⁴ Kommunerna skulle inte ha fått betydande kritik i den nationella tillsynen och de skulle vara tillräckligt stora för att det skulle finnas underlag att rekrytera familjehemsplacerade barn och ungdomar till försöksverksamheten.⁵ Hänsyn togs också till att tillsynsombuden skulle ha en viss geografisk närhet till de aktuella kommunerna. I varje region valdes fyra kommuner ut: två som skulle kunna fungera som försökskommuner och två som jämförelsekommuner i utvärderingen av försöksverksamheten – totalt 20 kommuner. Det innebar att kommunerna skulle likna varandra sett till variabler som kommuntyp och storlek. Samtliga kommuner som tillfrågades tackade ja till att delta. Efter detta valdes slumpmässigt vilka som skulle vara försöks- respektive jämförelsekommuner.

I planen för försöksverksamheten anges att den ska omfatta 60 familjehemsplacerade barn (12 per region) som ska få tillgång till ett tillsynsombud under cirka två år. Tillsynsombuden ska besöka barnen regelbundet efter behov (minst två gånger per år) för att bilda sig en uppfattning om barnet blir omhändertaget på ett tillfredställande sätt, att förutsättningarna för

² Länsstyrelserna (2008) *Socialtjänsten och barnen. Länsstyrelsernas granskning av den sociala barn- och ungdomsvården 2006–2007*.

³ Socialstyrelsens tidigare tillsyn över hälso- och sjukvården och socialtjänsten har fr.o.m. 1 juni 2013 överförs till en ny myndighet – Inspektionen för vård och omsorg (IVO).

⁴ Tillsynsombuden har rekryterats bland Socialstyrelsens inspektörer och har deltagit i försöksverksamheten på del av sin anställning vid Socialstyrelsen.

⁵ I fortsättningen används enbart begreppet *barn* då försöksverksamheten inte omfattade personer över 18 år.

placeringen följs upp, och att kommunerna fullgör sina skyldigheter enligt lag.⁶ I rollen som tillsynsombud ingår att noga dokumentera de iakttagelser som görs.⁷

Utgångspunkten för urvalet av barn till försöksverksamheten har varit ett antal inklusions- och exklusionskriterier som tar hänsyn till dels försöksverksamhetens speciella förutsättningar sett till syfte, omfattning och tidsperiod, dels faktorer som i tidigare forskning visat sig betydelsefulla för utfallet av en placering i samhällsvård under barn- och ungdomsåren och för barnens fortsatta utveckling över tid.⁸ Kriterierna har diskuterats och slutligen fastställts i dialog mellan utvärderarna och Socialstyrelsen. Utifrån kriterierna har barnen i sin tur valts ut i en dialog mellan tillsynsombuden och ansvariga chefer och socialsekreterare i de aktuella kommunerna. Vid urvalet har tillsynsombuden också haft möjlighet att konsultera ansvariga forskare för utvärderingen. Kriterierna har varit följande:

Inklusionskriterier:

- Ålder 5 till 18 år
- Placeringen i det aktuella familjehemmet påbörjad under 2010
- Syskon- och släktingplaceringar kan ingå
- Placeringen beräknas vara minst 12 månader och omfatta minst hela 2011

Exklusionskriterier:

- Placeringar i konsulentstödda familjehem (då detta skulle innebära en fjärde part förutom familjehemmet, barnet och socialtjänsten)
- Barnet behärskar inte svenska språket på ett åldersadekvat sätt (undantag kan göras för LSS-placeringar)
- Ensamkommande flyktingbarn (på grund av speciella omständigheter)

Familjehemsplacerade barn som uppfyllt kriterierna och där man från socialtjänstens sida bedömt att placeringen för närvarande fungerar och att ett deltagande i försöksverksamheten inte skulle inverka menligt på barnets situation, har kontaktats av tillsynsombuden och tillfrågats om de vill vara med i försöksverksamheten. Innan dess har också familjehemsföräldrarna tillfrågats och ställt sig positiva till att medverka.

Enligt den ursprungliga projektplanen skulle rekryteringen av barn ske under hösten 2010 och i januari 2011 skulle de 60 barn som planerades att ingå i försöksverksamheten vara klara. Så skedde dock inte utan först i april–maj 2011 började inkluderingen av barn till försöksverksamheten att ta fart, och de sista barnen inkluderades först i december 2011. De främsta orsakerna var att kontakterna och kommunikationen mellan tillsynsombuden, berörd personal i kommunerna, familjehemmen och barnen i många fall drog ut över en mycket lång tid, och att många kommuner också hade svårt att inkludera barn som motsvarade kriterierna för att ingå i försöksverksamheten. Detta har bland annat medfört att också barn som påbörjade den aktuella familjehemsplaceringen redan under 2009 har fått inkluderas. Det slutgiltiga antalet barn kom av samma skäl att uppgå till 58 stycken.

Barnens fördelning på de tio försökskommunerna, liksom fördelningen av tillsynsombudens träffar med barnen från april 2011 till avslutningen av försöksverksamheten under december 2012 till mars 2013 framgår av *Tabell 1* nedan.

⁶ Socialdepartementet, Dnr 9909-2009.

⁷ För en beskrivning av försöksverksamheten, se också Inspektionen för vård och omsorg (2013).

Gör tillsynsombud skillnad för barn som bor i familjehem? Delrapport med tillsynsombudens erfarenheter från en försöksverksamhet; Inspektionen för vård och omsorg (2014). *Tillsynsombud är inte rätt väg att gå.*

Slutrapport från försöksverksamheten.

⁸ Se avsnittet *Tidigare forskning*.

Tabell 1 – Antal barn fördelat per kommun och antal besök av tillsynsombuden hos barnenⁱ

Region Syd	Antal barn ⁱⁱ	Antal besök/barn ⁱⁱⁱ	Minst besök/barn	Flest besök/barn
Kristianstad	7 (7)	11,6	11	14
Lund	5 (3)	9	7	11
Region Sydöst				
Vetlanda	6 (6)	8,8	7	10
Norrköping	6 (6)	8,7	5	11
Region Sydväst				
Göteborg (Sdn Öst)	5 (3)	8,7	7	10
Trollhättan	6 (5)	6,4	2	9
Region Öst				
Järfälla	5 (5)	9	7	12
Nynäshamn	7 (7)	7,6	4	11
Region Norr				
Umeå	6 (6)	8,2	5	12
Örnsköldsvik	5 (5)	9,8	7	12

ⁱ Uppgifterna om det genomsnittliga antalet besök/barn samt minst respektive flest besök/barn, bygger på de barn som haft tillgång till tillsynsombud minst tolv månader och således inte avbrutit deltagandet i försöksverksamheten på ett tidigt stadiet.

ⁱⁱ Inom parentes anges antal barn som haft tillgång till tillsynsombud minst tolv månader.

ⁱⁱⁱ Underlaget bygger på uppgifter om antalet *rapporterade* besök hos barnen. Besök som genomförts utan rapportering kan ha förekommit, men saknas i denna redovisning.

Av tabellen går att utläsa att det genomsnittliga antalet besök per barn har överstigit det som stipulerades i uppdraget för tillsynsombuden – minst två gånger per år. I flertalet fall har ombuden träffat barnen vid betydligt fler tillfällen även om det har sett relativt olika ut från fall till fall. Det kan finnas flera anledningar till varför antalet besök per barn har varierat såsom barnets behov och situation och hur det enskilda tillsynsombudet har tolkat och genomfört sitt uppdrag. Detta bör vägas in vid en bedömning av tillsynsombudens eventuella effekter och funktion. Vid sidan av vad som framgår av tabell 1 har tillsynsombuden också i flera fall haft kontakt med barnen via telefon, SMS och email. Även här har det sett olika ut. I vissa fall har sådana kontakter inte alls förekommit och i andra vid 25–30 tillfällen under försöksverksamheten.

Tidigare forskning⁹

Placeringar utanför hemmet

Sett till den internationella forskningen kring placeringar av barn i vård utanför hemmet så saknas i stor utsträckning en bredare och homogen kunskapsbas om såväl barns och ungdomars utveckling under placering i bland annat familjehem, som hur deras fortsatta liv gestaltar sig. Exempel på förhållanden som redan tidigt uppmärksammats som särskilt betydelsefulla för tiden efter placeringen är dock att risken för självmord,¹⁰ och för att utveckla allvarliga psykiska problem,¹¹ är betydligt större hos familjehems- eller institutionsplacerade barn och unga jämfört med barn och unga i samma ålder i den allmänna befolkningen. Likaså tycks det finnas ett samband mellan avbrutna placeringar och en ökad risk för en fortsatt negativ utveckling.¹²

Under det senaste decenniet har framför allt svensk forskning på området både bekräftat betydelsen av faktorer och samband som dessa, men också studerat orsakerna bakom och utfallet av placeringar i samhällsvård sett till flera olika utfallsvariabler och till summativa utfallsmått. När det gäller föräldrarnas socio-ekonomiska förhållanden så visar en stor svensk kohort-studie bland annat att barn till ensamstående mödrar med bara grundläggande skolutbildning, som var arbetslösa och med konstanta försörjningsproblem, löper en kraftigt förhöjd relativ risk att placeras i vård utanför hemmet.¹³ Vidare visar svenska studier på ett samband mellan placering utanför hemmet före tonåren och en ökad risk för slutenvård för självmordsförsök och för allvarliga psykiska störningar i åldrarna 18–27 år,¹⁴ och på ett samband mellan placering i tonåren och en ökad risk att vid 25 års ålder uppvisa en förtidig död, kriminalitet, slutenvård för allvarliga psykiska problem, tonårsgraviditet, försörjningsproblem och låga skolprestationer.¹⁵ Risken för en ogynnsam utveckling är speciellt stor om placeringen skett på grund av den unges beteendeproblem, och pojkar löper generellt en större risk än flickor. Likaså är sammanbrott i placeringen en stark indikator på en framtida negativ utveckling.

Den senare studien (not 15) utgår ifrån en tidigare svensk studie som visar att sammanbrott är mycket vanliga vid placeringar utanför hemmet, och mer vanligt vid placering i familjehem som inte är släktinghem.¹⁶ Det finns också ett tydligt samband mellan sammanbrott i

⁹ Avsikten är inte att här ge en bredare bild av den aktuella forskningen kring familjehemsplacerade barn och deras upplevelse av placeringen. Ambitionen är begränsad till att peka på några centrala teman av relevans för den aktuella försöksverksamheten med tillsynsombud.

¹⁰ Christoffersen, M.N. (1999). *Risikofaktorer i barndomen – en förlöpsundersökelse saerlig medhenblik på forældres psykiske sygdomme*. Köpenhamn: Socialforskningsinstituttet 99:18; Kalland, M., Pensola, T.H., Merilainen, J. & Sikkonen, J. (2001). Mortality in children registered in the Finnish child welfare registry: A population based study. *British Medical Journal*, 323, 207-208.

¹¹ Se t.ex. McDonald, T., Allen, R., Westerfelt, A. & Piliavin, I. (1993). *Assessing the long-term effects of foster care: A research synthesis*. University of Wisconsin, Institute for Research on Poverty, IRP, Special Report no 57.

¹² Se t.ex. Newton, R., Litrownik, A. & Landsverk, J. (2000). Children and youth in foster care: disentangling the relationships between problem behaviours and number of placements. *Child Abuse and Neglect*, 24, 1363-1374.

¹³ Franzen, E., Vinnerljung, B. & Hjern, A. (2008). The Epidemiology of Out-of-home Care for Children and Youth: A National Cohort Study. *British Journal of Social Work*, 38, 1043-1059.

¹⁴ Se t.ex. Vinnerljung, B., Hjern, A. & Lindblad, F. (2006). Suicide attempts and severe psychiatric morbidity among former child welfare clients – a national cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47:7, 723-733.

¹⁵ Vinnerljung, B. & Sallnäs, M. (2008). Into adulthood. A follow-up study of 718 young people who were placed in out-of-home care during their teens. *Child & Family Social Work*, 13, 144-155.

¹⁶ Sallnäs, M., Vinnerljung, B. & Kyhle Westermarck, P. (2004). Breakdown of teenage placements in Swedish foster and residential care. *Child & Family Social Work*, 9, 141-152.

placeringen och att vara placerad i icke släktinghem med eget asocialt beteende som grund. En aktuell svensk studie av dels yngre familjehemsplacerade barn, dels långvarigt placerade barn, visar att mellan var femte och var sjunde placering av barn 0–10 år slutade med sammanbrott, medan motsvarande siffra för barn som vid 12 års ålder vistats i familjehemmet minst fyra år var vart fjärde barn innan de fyllt 19 år.¹⁷ Riskfaktorer för sammanbrott bland de yngre var i första hand att vara flicka, men också att ha placerats efter två års ålder, tidiga indikatorer på beteendeproblem och konflikter mellan barnet och familjehemmet. De främsta riskfaktorerna för de långvarigt placerade var att ha placerats efter två års ålder, att ha placerats tillsammans med ett syskon, att barnet vid upprepade tillfällen sagt till socialtjänsten att han eller hon inte var nöjd med placeringen, eller att familjehemsföräldrarna vid upprepade tillfällen beskrivit barnet i negativa termer.

Intressanta svenska resultat har också presenterats när det gäller sambanden mellan skolbetyg hos långvarigt familjehemsplacerade barn och riskerna för en fortsatt ogynnsam utveckling.¹⁸ Familjehemsplacerade barn har oftare låga betyg jämfört med en referenspopulation barn som inte varit placerade i social dygnsvård eller haft kontaktfamilj eller kontaktperson; och vid lika höga betyg går de i mindre utsträckning vidare till en högskoleutbildning. De i denna och i tidigare studier visade framtida höga överrisker för bland annat beroende av försörjningsstöd, missbruk, självmordsförsök och allvarlig kriminalitet hos familjehemsplacerade barn, minskade med mellan 38 och 52 procent när resultaten justeras för låga grundskolebetyg. Vidare konstateras att psykosociala problem på individnivå sällan uppträder ensamma utan i olika kombinationer; och i en jämförelse mellan en nationell referenspopulation av barn som inte fått insatser från socialtjänsten, en grupp svenskfödda adopterade, en grupp barn med kontaktfamilj eller kontaktperson före tonåren uppvuxna i ursprungshemmet, och en grupp långvarigt familjehemsplacerade barn, uppvisar långvarigt familjehemsplacerade barn den lägsta andelen som inte har allvarliga problem eller har klarat sig bra (vilket här i princip innebär att inte uppvisa kombinationer av de ovan angivna enskilda negativa utfallen).

I en annan jämförelse mellan dels långvarigt familjehemsplacerade ungdomar och ungdomar i normalpopulationen, och här också mellan barn placerade i hem för vård och boende (HVB) och en jämförelsegrupp ur normalpopulationen, studeras skillnader i välfärdsfaktorer hämtade från de nationella levnadsnivåundersökningarna.¹⁹ Studien visar att ungdomar i samhällsvård har sämre tillgång till goda resurser jämfört med ungdomar i normalpopulationen, men att skillnaderna generellt är mindre för de familjehemsplacerade ungdomarna, speciellt när det gäller ekonomiska och materiella resurser.

Under de senaste åren har forskning om familjehemsvård alltmer börjat fokusera barnens och ungdomarnas relationer till olika involverade aktörer.²⁰ I en norsk forskningsöversikt på området betonas relationer som ett särskilt viktigt fokus för att få en ökad förståelse för barns och ungdomars upplevelser av sina placeringar.²¹ Här understryks att det inte enbart handlar

¹⁷ Sallnäs, M. & Vinnerljung, B. (2012) Instabilitet i familjehemsvården – en regional studie om sammanbrott bland yngre barn och bland barn i långvarig familjehemsvård. I Socialstyrelsen: Oplanerade avbrott i familjehemsplaceringar av yngre barn och långvarigt placerade barn, s. 24-68. Stockholm: Socialstyrelsen.

¹⁸ Socialstyrelsen (2010). *Social rapport*. Stockholm, Socialstyrelsen; Berlin, M., Vinnerljung, B. & Hjern, A. (2011) School performance in primary school and psychosocial problems in young adulthood among care leavers from long term foster care. *Children and Youth Service Review*, 33, 2489-2497.

¹⁹ Sallnäs, M., Wiklund, S. & Lagerlöf, H. (2010) Social barnavård ur ett välfärdsperspektiv. Ekonomiska och materiella resurser, psykisk hälsa och tillgång till socialt stöd för ungdomar i familjehem och vid institutioner. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 1, 5-27.

²⁰ Se t.ex. Andersson, G. (2009). Foster children: A longitudinal study of placements and family relationships. *International Journal of Social Welfare*, 18.

²¹ Backe-Hansen, E., Egelund, T. & Havik, T. (2010). *Barn og unge i fosterhjem – en kunnskapsstatus*. Oslo: Nova.

om barnets relation till föräldrar och syskon, utan i allra högsta grad även om relationen till de professionella som finns i barnets omgivning. I de relativt få studier som hittills anlagt ett sådant fokus, framkommer att placerade barn och ungdomar efterfrågar en relation till de professionella som präglas av omsorg, intresse och närhet. I dessa studier framkommer emellertid att barnen upplever att relationen till de professionella sällan präglas av sådana värden. Det saknas dock fortfarande forskning som vidare analyserar de faktorer som påverkar de placerade barnens relation till professionella och hur dessa relationer påverkar familjehemsplaceringen i stort.

Forskningen visar sammanfattningsvis att familjehemsplacerade barn och unga utgör en uttalad riskgrupp för en fortsatt negativ utveckling på flera livsområden. Egna beteendeproblem, låga skolprestationer och sammanbrott i placeringarna är här exempel på riskfaktorer. Forskningen visar också att barnens och ungdomarnas relationer till olika omgivande aktörer är centrala för förståelsen av placeringens utfall. Dessa resultat kan relateras till länsstyrelsernas kritik att kommunerna försummar att följa upp placeringarna vad gäller viktiga områden som hälsa och skolgång, samt bristande personkontinuitet i kontakterna med barnen och ungdomarna.

Internationella erfarenheter av funktioner liknande tillsynsombud

Funktioner som påminner om tillsynsombud finns i bland annat Norge och Australien. I Norge är det sedan 1992 lagstadgat att varje familjehemsplacerat barn 0–18 år ska ha tillgång till en egen så kallad *tillsynsfører*. Dessa tillsätts av den ansvariga kommunen, men avsikten är att tillsynsførern ska agera oberoende av kommunen, de biologiska föräldrarna och familjehemsföräldrarna. Tillsynsførern i Norge är lekman, vilket i Sverige närmast kan jämföras med det förtroendeuppdrag som det innebär att vara kontaktperson. Det övergripande syftet är att funktionen ska utgöra ett tillägg till kommunens egen uppföljning av familjehemsplaceringarna. Tillsynsførern har två explicita uppdrag. Det första kan ses som en kontrollfunktion, nämligen att tillse att barnet blir tillfredsställande omhändertaget och att förutsättningarna för placeringen följs upp. Det andra uppdraget innebär mer en stödfunktion och handlar om att fånga upp barnens egna erfarenheter och synpunkter samt förmedla dessa vidare till den ansvariga kommunen. Tillsynsførern förväntas besöka barnet efter behov, men minst fyra gånger per år (i vissa fall två gånger per år). Det kan även förekomma oanmälda besök och dessutom kan barnet själv kontakta tillsynsførern. Mötet med barnet kan ske enskilt, men även tillsammans med andra, och efter varje besök förväntas tillsynsførern skriva en rapport till den aktuella kommunen.²²

Det finns två publicerade uppföljningar av den norska verksamheten med tillsynsfører. I en rapport från 2007 behandlas hur familjehemsföräldrar ser på placeringen.²³ Uppföljningen byggde på enkäter som insamlats från totalt 867 familjehem och avser placeringar under 2005. Resultaten visar på att cirka en tredjedel av de placerade barnen varit utan tillsynsfører under kortare perioder och cirka en fjärdedel har saknat tillsynsfører under merparten av det aktuella året. Drygt hälften av barnen har haft en och samma tillsynsfører under hela perioden, drygt en tredjedel har haft två till tre, och sju procent har haft fyra eller fler. Hälften av barnen har under året haft fyra besök av tillsynsførern, en fjärdedel har haft ett till två besök, en tiondel har haft fler än fem besök, och fyra procent har inte haft några besök alls. Bland de viktigaste slutsatserna från uppföljningen är att det är svårt att säkra att barnen verkligen får tillgång till en tillsynsfører. Och för de barn som får tillgång till en tillsynsfører är det svårt att

²² Barne- og likestillingsdepartementet (2006). *Tilsynsfører i fosterhjem – en veileder*.

²³ Havik, T. (2007). *Slik fosterforeldrene ser det – II. Resultat fra en kartleggingsstudie i 2005*. Barnevernets utviklingssenter på Vestlandet, Rapport 2007:1.

tillse att det blir en tydlig kontinuitet i kontakten och att de förväntade besöken verkligen genomförs.

Den andra publicerade uppföljningen är från 2010 och handlade om hur familjehemsplacerade barn ser på funktionen tillsynsförer.²⁴ Rapporten bygger på 19 djupintervjuer med aktuella och tidigare familjehemsplacerade personer mellan 12–29 år. Tolv av dessa bodde vid tillfället för intervjuerna i familjehem. Av resultaten framkommer att enbart en av de intervjuade personerna har haft tillgång till en tillsynsförer redan vid placeringens början och flertalet har erfarenhet av obestämda perioder utan tillgång till en tillsynsförer. På frågan vilken betydelse tillsynsförern haft för de intervjuade svarar ett fåtal att han eller hon varit en viktig person socialt och som stöd, medan de flesta är likgiltiga inför funktionen. Bara ett fåtal av de intervjuade anser att de haft en relation med tillsynsförern som innebär att de känner varandra väl. Enbart tre stycken har haft en och samma tillsynsförer under hela sin placering medan de allra flesta har erfarenhet av flera byten och många avbrott. De som haft kontakt med en tillsynsförer berättar att besöken i regel skett enskilt, men att man upplevt att fyra träffar per år är för lite om det verkligen föreligger ett behov av tillsyn. Av intervjuerna framkommer också att flera har haft svårt att skilja tillsynsförern från socialsekreteraren, vilket delvis bidragit till att man upplevt ett dilemma kring vad man känt att man kan berätta för tillsynsförern.

I slutsatserna av uppföljningen framkommer att det ofta förekommer bristande kontinuitet i kontakterna vilket påverkar relationerna i negativ riktning. Man menar vidare att det är svårt att utföra en funktion som bygger på både kontroll och stöd, vilket bland annat yttrar sig i barnets osäkerhet inför motsättningen mellan förtroende och risken för sanktioner. Rapporten påvisar även att man har svårt att rekrytera tillsynsförer samtidigt som flertalet barn upplever att de inte har något behov av en sådan funktion.

En funktion som liknar tillsynsombud finns även i delstaten Queensland i Australien.²⁵ Sedan 2004 är det lagstadgat att varje familjehemsplacerat barn ska besökas av en så kallad *Commission Community Visitor* (CV). Dessa utgörs av lekmän, men tillsätts och anställs av en fristående myndighet som är direkt underställd delstatsregeringen. Uppdraget är att lyssna till barnet samt att utveckla en förtroendefull och stödjande relation. Vidare ska CV:n företräda och hjälpa barnet med olika problem som han eller hon kan ha. Uppgiften är också att kontrollera att barnet blir tillfredsställande omhändertaget och att dess behov blir tillfredsställda. CV:n förväntas dessutom informera barnet om olika stöd- och servicefunktioner som barnet har rätt till. Antal besök som CV:n genomför kan variera efter barnets behov och beroende på om barnet vill träffa CV:n eller inte. En riktlinje är emellertid tolv besök per år, varav fyra kan vara oanmälda. Det ska även finnas en strävan efter att CV:n och barnet ska prata med varandra enskilt. Efter varje besök förväntas CV:n skriva en rapport som inlämnas till ansvarig myndighet. CV:n kan också välja att rapportera direkt till en annan myndighet om barnets behov och problem så kräver.

Den enda uppföljning som finns av den australiensiska verksamheten är en mindre omfattande genomförd av den ansvariga myndigheten själv. Där dras mer övergripande slutsatser om att verksamheten visar på positiva resultat som bland annat synliggörs genom barnens och ungdomarnas upplevelse av trygghet samt förekomsten av anmäld vanvård.²⁶

²⁴ Sundt, H. (2010). "Jeg husker ikke navnet hennes engang". *Fosterbarns fortellinger om tillsynsførerordningen*. Norsk Fosterhjemsforening & Landsforeningen for barnevernsbarn.

²⁵ The Commission for Children and Young People and Child Guardian (2013). *Child Guardian*. Hämtat från: <http://www.ccypcg.qld.gov.au/Support/index.html>

²⁶ Se not 25.

Del 2: Utvärderingen av försöksverksamheten med tillsynsombud – utgångspunkter och genomförande

Utgångspunkter, syfte och frågeställningar

När utvärderingen av den nationella försöksverksamheten med tillsynsombud började planeras under våren 2010 byggde projektplanen på att rekryteringen av barn till försöksverksamheten skulle ske under hösten 2010 och att i januari 2011 skulle de 60 barn som planerades att ingå i försöksgruppen vara klara. Som framgått av beskrivningen av genomförandet av försöksverksamheten var det dock först i april–maj 2011 som rekryteringen av barn började ta fart och de sista barnen inkluderades först i december 2011, det vill säga nästan ett år försenat. De främsta orsakerna till detta var som nämnts dels att kontakterna och kommunikationen i sig mellan tillsynsombuden och berörd personal i de aktuella kommunerna i många fall drog ut över en mycket lång tid, dels att många kommuner hade få barn som motsvarar kriterierna för att ingå i försöksverksamheten. Till detta kom att ett antal barn tackade nej till att delta.

Utvärderingen av försöksverksamheten med tillsynsombud bygger på en jämförelse mellan barnen i försöksgruppen och en matchad grupp familjehemsplacerade barn utan tillsynsombud i tio andra kommuner – kallad jämförelsegruppen (se vidare avsnittet *Utvärderingens design*). Vid rekryteringen av barn till jämförelsegruppen uppstod samma problem vad gäller kontakterna med kommunerna – och i än högre grad problem att hitta familjehemsplacerade barn som motsvarade såväl inklusions- och exklusions- som matchningskriterierna. Bedömningen här är att flertalet kommuner som rekryterades som försöks- respektive jämförelsekommuner har haft för få placeringar i familjehem av barn i den aktuella åldersgruppen. En jämförelsekommun visade sig också i efterhand ha ett stort antal barn placerade via en konsulentorganisation – en faktor som var ett exklusionskriterium för att ingå i försöksverksamheten och därmed i utvärderingen. En möjlighet här kunde ha varit att för varje försökskommun ha haft två eller tre matchade jämförelsekommuner; något som skulle ha ökat möjligheterna att hitta barn som uppfyllde såväl inklusions- och exklusions- som matchningskriterierna.

Svårigheterna att rekrytera barn till såväl försöks- som jämförelsegruppen har medfört att det varit nödvändigt att göra vissa förändringar när det gäller genomförandet av utvärderingen i förhållande till den ursprungliga projektplanen. De två mest markanta avvikelserna gäller tidsplanen och antalet barn som kunnat rekryteras till jämförelsegruppen. Vissa justeringar i matchningskriterierna och i hur vissa frågeställningar har besvarats har också varit nödvändiga. I det första fallet innebär tidsförskjutningen att utvärderingen inte kunde slutrapporteras så som var tänkt i augusti 2013 utan först till hösten 2014. Under hösten 2013 publicerades istället en delrapport av utvärderingen som byggde på dittills insamlad data och där vissa tentativa reflektioner diskuterades.²⁷

²⁷ Oscarsson, L. & Lindahl, R. (2013). Utvärdering av den nationella försöksverksamheten med tillsynsombud – Avrapportering per 1 augusti 2013. I Inspektionen för vård och omsorg (2013). *Gör tillsynsombud skillnad för barn som bor i familjehem? Delrapport med tillsynsombudens erfarenheter från en försöksverksamhet*.

Syfte och frågeställningar

Grundfrågan för utvärderingen av försöksverksamheten med tillsynsombud är om tillgången till ett tillsynsombud gör någon skillnad för barnens upplevelse av sin situation under familjehemsplaceringen och för kommunernas uppföljning av placeringarna. För att besvara grundfrågan har utvärderingen haft tre utgångspunkter. En är vad som kan sägas vara huvudområdena för rollen som tillsynsombud: att bilda sig en uppfattning om att barnet blir omhändertaget på ett tillfredställande sätt, och att förutsättningarna för placeringen följs upp av kommunerna så att nämnden fullgör sina skyldigheter enligt lag. En annan utgångspunkt är frågan om tillgången till ett tillsynsombud innebär en positiv skillnad för det familjehemsplacerade barnet; och den tredje utgångspunkten är att tyngdpunkten i utvärderingen är det familjehemsplacerade barnets egen upplevelse av sin situation.

Med beaktande av ovanstående utgångspunkter syftar utvärderingen till att studera eventuella skillnader vad gäller barns upplevelse av sin situation under placeringen i familjehem med respektive utan tillsynsombud, samt eventuella skillnader i kommunernas uppföljning av barn och unga placerade i familjehem. Följande frågeställningar har varit vägledande:

- Förbättras omhändertagandet av barnet med tillsynsombud? Gör det någon skillnad i deras dagliga liv? Känner sig barn med tillsynsombud tryggare, trivs de bättre i familjehemmet, känner de i större utsträckning att de har någon att vända sig till jämfört med barn utan tillgång till tillsynsombud?
- Hur fungerar kommunens egen uppföljning av placering med respektive utan tillsynsombud? Förbättras kommunens uppföljning när tillsynsombud finns? Uppmärksammas missförhållanden tidigare eller i större utsträckning? Agerar kommunen snabbare och mer adekvat på uppgifter om missförhållanden?
- Efter genomförd försöksverksamhet, hur ser tillsynsombuden själva på sin roll som tillsynsombud, och vad anser de vara förutsättningarna för en god tillsynsverksamhet?

På grund av att utvärderingens tidsplan förlängts med drygt ett år har det av resursskäl varit nödvändigt att i samråd med ansvariga på Socialstyrelsen göra vissa tyngdpunktsförskjutningar när det gäller besvarandet av frågeställningarna. Fokus har i första hand lagts på att säkra ett tillräckligt empiriskt underlag för att kunna säga något om barnens upplevelser av att ha tillgång till ett tillsynsombud och eventuella skillnader i förhållande till jämförelsegruppen; och i andra hand på hur tillsynsombuden själva ser på sin roll som tillsynsombud. Det innebär att det främst är den första och sista gruppen av frågeställningarna som utvärderingen söker besvara. Den andra gruppen av frågeställningar som rör kommunernas hantering av familjehemsplaceringarna har främst besvarats genom intervjuerna med tillsynsombuden och med ett urval ansvariga socialsekreterare (se avsnittet *Datainsamling*).

Design och utfallskriterier

För att försöka besvara grundfrågan om tillsynsombud gör någon skillnad för barnens upplevelse av sin situation under placeringen och kommunernas uppföljning av placeringarna, har utvärderingen genomförts i form av en *matchad kontrollgruppsstudie*.²⁸ Dessutom har en mindre separat delstudie av *interbedömarreliabiliteten* (samstämmigheten) i tillsynsombudens bedömningar av barnens situation genomförts.²⁹

Utvärderingsdesignen innebär att via matchning skapa en experiment-/försöksgrupp och en kontroll-/jämförelsegrupp.³⁰ För varje barn i de tio försökskommunerna som fått tillgång till ett tillsynsombud har i jämförelsekommunen ett så likartat familjehemsplacerat barn som möjligt (som då inte har tillgång till ett tillsynsombud) inkluderats. Utvärderingen skulle därmed omfatta totalt tio försökskommuner med tio tillsynsombud och 60 barn i försöksgruppen och 60 barn från de tio jämförelsekommunerna. I varje grupp skulle cirka 25 barn vara SoL-placeringar, lika många LVU-, och cirka 10 stycken LSS-placeringar. De senare är totalt sett relativt få till antalet och skälen till placeringen och behoven högst individuella, varför fler än 10 stycken inte bedömdes som realistiskt att kunna inkludera i försöksverksamheten. En så jämn könsfördelning som möjligt inom grupperna skulle också eftersträvas.³¹

För urval av barn till jämförelsegruppen användes samma inklusions- och exklusionskriterier som för barnen i försöksgruppen (se del 1 avsnittet *Bakgrund och genomförande*) och till detta ett antal matchningskriterier; också här dels utifrån försöksverksamhetens speciella förutsättningar sett till syfte, omfattning och tidsperiod, dels faktorer som i tidigare forskning visat sig betydelsefulla för utfallet av en placering i samhällsvård under barn- och ungdomsåren och för barnens och ungdomarnas fortsatta utveckling. Matchningskriterierna har varit följande:

Matchningskriterier – i första hand:

- SoL, LVU, LSS
- Kön, ålder, etnisk bakgrund
- Skäl för placering (beteende- eller omsorgsproblem)
- Grad av problem hos barnet eller ursprungsfamiljen (allvarliga/mindre allvarliga)
- Släktingplacering eller inte

Matchningskriterier – i andra hand:

- Placeringens beräknade längd
- Placerad i eller utanför placerande kommun
- Tidigare familjehems- eller institutionsplacerad

Liksom när det gäller inklusions-, exklusions- och matchningskriterier har utvärderingens *utfallskriterier* valts utifrån dels försöksverksamhetens speciella förutsättningar, dels tidigare forskning. Utfallskriterierna omfattar fyra områden eller aspekter av placeringen i familjehemmet:

²⁸ Se t.ex. Bryman, A. (2008). *Social Research Methods*. Oxford: University Press.

²⁹ Se t.ex. Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data*. London: Sage.

³⁰ Alternativet att randomisera (slumpmässigt fördela) barn som får respektive inte får tillgång till ett tillsynsombud har övervägts. Det bedömdes dock inte som realistiskt med avseende på att antalet barn som skulle ingå i försöksverksamheten respektive i jämförelsegruppen var begränsat, att de skulle representera olika lagrum för placeringen, ha en relativt stor spridning vad gäller ålder samtidigt som en jämn könsfördelning eftersträvades, och att de skulle vara fördelade på fem olika regioner och totalt 20 kommuner. Antalet barn i varje delgrupp bedömdes bli för litet för att en randomisering skulle vara meningsfull. Till detta kom en osäkerhet om möjligheterna att rekrytera det tänkta antalet barn.

³¹ Projektplanen för utvärderingen har godkänts av regionala etikprövningsnämnden i Uppsala.

Barnet:

- Känner sig barnet ”sett och lyssnat på” i familjehemmet? Känner sig barnet tryggt, och har han eller hon någon att vända sig till med problem och funderingar?
- Barnets upplevelse av placeringen, sitt dagliga liv (skola, fritid) och av olika berörda parter (biologiska föräldrar och familjehemmet, skolan, socialtjänsten, tillsynsombuden).
- Anser barnet att hans eller hennes speciella behov blir bemötta/tillfredställda på ett bra sätt (fysisk och psykisk hälsa, skolgång, o dyl.)?

Placeringen:

- Hur hanterar familjehemmet och kommunen, i sin uppföljning, förhållanden såsom barnets skolgång, fysiska och psykiska hälsa, fritid och eventuella relationsproblem inom och utom familjehemmet?
- Förekomst av sammanbrott eller hot om sammanbrott i placeringen.
- Konstateras fler brister i placeringar med tillsynsombud jämfört med dem utan?

Kommunens uppföljning:

- Hur frekvent och på vilket sätt fullgör kommunen sin uppföljning av placeringen?
- Hur anser kommunen, barnet och familjehemsföräldrarna att uppföljningen fungerar?
- Agerar kommunen annorlunda än tidigare i sin uppföljning under försöksverksamheten (gångse uppföljning och agerande vid upptäckt av missförhållanden)?

Tillsynsombudet:

- Hur frekvent och på vilka sätt fullgör tillsynsombudet sin roll?
- Hur reliabla är tillsynsombudens dokumentation och rapportering av sina besök i familjehemmet?
- Vad gör och innebär tillsynsombudsfunktionen enligt tillsynsombuden för barnet, socialtjänsten och familjehemsföräldrarna?

Liksom i fallet med utvärderingens frågeställningar har det på grund av att tidsplanen förlängts med drygt ett år av resursskäl varit nödvändigt att göra vissa tyngdpunktsförskjutningar när det gäller utfallskriterierna. Fokus har i första hand lagts på de som avser barnet och tillsynsombudet, medan de som avser placeringen och kommunernas uppföljning har besvarats i den utsträckning det finns underlag för det i de intervjuer som genomförts med tillsynsombuden, ansvariga socialsekreterare och familjehemsföräldrarna.

Datainsamling

Barnen i försöks- respektive jämförelsegruppen har intervjuats vid tre tillfällen: I början av försöksverksamheten (T1), efter cirka sex månader (T2) och efter cirka 12 månader (T3). Familjehemsföräldrarna har intervjuats i samband med T1 och T3. Vid T1 intervjuas barnen i försöksgruppen en tid efter att de haft den första träffen med sitt tillsynsombud och de i jämförelsegruppen efter att ha inkluderats i den matchade kontrollgruppen. För barnet ställs frågor avseende förhållanden som anges under rubriken *Utfallskriterier* ovan med syfte att skapa en baslinje för den kommande uppföljningsperioden med respektive utan tillgång till tillsynsombud. Tolv månader efter T1 sker en uppföljande intervju (T3) motsvarande den vid T1, men för barnen i försöksgruppen något mer omfattande då den inkluderar deras erfarenheter av att ha haft tillgång till ett tillsynsombud. Till familjehemsföräldrarna ställs frågor avseende förhållanden som anges ovan under rubrikerna *Placeringen* och *Kommunens uppföljning*. Mellan dessa två tidpunkter, cirka sex månader efter den första intervjun, har en mindre intervju (T2) genomförts med barnen i försöks- och jämförelsegruppen som främst

berör frågor kring förhållandena under rubrikerna *Barnet* och (för barnen i försökskommunerna) *Tillsynsombudet*. Avsikten har främst varit att ur barnets perspektiv stämma av om något mer genomgripande hänt som är av betydelse för utvärderingen, men som kanske inte skulle uppmärksammas vid enbart två intervjuer med 12 månaders mellanrum. En annan avsikt har varit att i någon mån upprätthålla en viss kontinuitet i kontakterna med barnen.

Intervjuerna vid T1 har i samtliga fall genomförts genom att forskarna träffat barnen i familjehemmet eller på annan plats i närheten av hemmet. De uppföljande T3-intervjuerna efter 12 månader har också i allmänhet genomförts vid personliga träffar med barnen (några har dock genomförts per telefon), medan de mer avstämmande T2-intervjuerna, när så bedömts möjligt för de äldre barnen, genomförts i form av telefonintervjuer.

Intervjuer har också genomförts med ett urval av de familjehemsplacerade barnens socialsekreterare och med samtliga tillsynsombud utom ett (i båda fall efter försöksperiodens slut).³² För att fånga de deltagande kommunernas erfarenheter av försöksverksamheten har en socialsekreterare från 17 av de deltagande kommunerna intervjuats – tio i försökskommunerna och sju i jämförelsekommunerna. Dessa har varit ansvariga handläggare för något eller flera av de barn som ingått i utvärderingen. I tre kommuner deltog enbart ett eller två barn i studien varför dessa kommuner valdes bort vid urvalet av socialsekreterare.

Information om barnens aktuella placering samt eventuella tidigare placeringar utanför hemmet, om nya placeringar ägt rum under försöksverksamhetens gång, om barnet återgått till hemmet eller flyttat till egen bostad, har fortlöpande insamlats från de deltagande kommunerna. För att strukturera och effektivisera detta arbete har en mall i vilken kommunerna direkt kunnat fylla i efterfrågade uppgifter distribuerats till respektive kommun. Den ifyllda mallen ger bland annat uppgifter om vilket lagrum barnets nuvarande placering vilar på och en överblick över tidpunkter för barnets eventuella tidigare och nya placeringar under försökstiden.

Projektgrupp

Projektledare för utvärderingen har varit professor Lars Oscarsson, Örebro universitet och Ersta Sköndal högskola. Robert Lindahl, doktorand i socialt arbete vid Örebro universitet, har varit projektsekreterare under hela utvärderingen. Lars Oscarsson och Robert Lindahl har haft det övergripande ansvaret för planering, genomförande och avrapportering av utvärderingen. I planeringen av projektet och i början av genomförandet ingick också professor Henrik Andershed och docent Anna-Karin Andershed i projektledningen. Under den senare fasen av projektet har professor Anders Bruhn tillkommit som biträdande projektledare. Forskningsassistenterna Helene Lindström och Carin Månsson af Burén har arbetat som intervjuare och forskningsassistent Elma Jukic har skrivit rent flertalet genomförda intervjuer i ordbehandlingsprogrammet *Word* för att de sedan skulle kunna läggas in i dataprogrammet *Nvivo*. Amanuens Sara Thunberg har också bidragit med utskrifter av intervjuer. Amanuens John Brauer har arbetat med insamling av aktmaterial, genomfört utskrifter av intervjuer samt utfört en del av intervjuerna med socialsekreterarna. Några av intervjuerna med socialsekreterarna har genomförts av universitetsadjunkt Peter Ottosson-Lundmark. Fil dr Björn Johansson har bistått med statistiska frågor och analyser. Samtliga dessa personer utom Carin Månsson af Burén och Helene Lindström har varit anställda vid Örebro universitet; de två senare har varit anställda vid Ersta Sköndal högskola.

³² Att ett tillsynsombud inte intervjuades beror på att ombudet ifråga slutade sin anställning innan försöksverksamhetens slut.

Rekrytering av barn

Som tidigare nämnts skulle enligt den ursprungliga projektplanen rekryteringen av de 60 barnen till försöksverksamheten ske under hösten 2010 och vara klar i januari 2011. Under första halvåret 2011 skulle T1-intervjuerna med dessa barn genomföras, liksom inkludering av samt T1-intervjuer med barnen i jämförelsegruppen. Så kunde dock inte ske av skäl som beskrivits tidigare.

Som en konsekvens av detta kunde de första T1-intervjuerna med barnen i försöksgruppen genomföras först i april 2011 och de sista i mars 2012. Försöksgruppen kom också att omfatta totalt 58 barn. Att målet 60 barn inte nåddes beror på att kommunerna enligt egna uppgifter inte haft fler barn som motsvarat inklusions- och exklusionskriterierna, eller att tillfrågade barn tackat nej till att delta i försöksverksamheten.

På grund av matchningsförfarandet har fördröjningen med att rekrytera barn till försöksgruppen inneburit en motsvarande fördröjning när det gäller att påbörja och genomföra rekryteringen av barn till jämförelsegruppen. Medan barnen i försöksgruppen rekryterats via en kontakt mellan tillsynsombuden, berörd socialtjänst och familjehemmet, har kontakten här skett direkt mellan utvärderarna, jämförelsekommunerna och familjehemmet. Också här har det i flera fall funnits problem i kontakterna och i kommunikationen i sig mellan utvärderarna och berörd personal i kommunerna. Kommunikationen har dragit ut över en mycket lång tid, och många kommuner har haft få placerade barn som motsvarar inklusions-, exklusions- och matchningskriterierna. Detta har medfört att av de ursprungliga matchningskriterierna så har kön, ålder, lagrum och problemtyngd prioriterats, men för att få tillräckligt antal barn i jämförelsegruppen har i vissa fall enbart kön och ålder kunnat behållas. I vissa fall har barn som påbörjade sin placering under annat år än 2010 också fått inkluderas. I försöksgruppen har det stora flertalet barn placerats i det aktuella familjehemmet mellan 2009 och 2011; två stycken har dock placerats 2008 och ett 2007. I jämförelsegruppen finns det ett barn som placerats 2008, ett 2007 och tre 2012. Dessa fall har berott på brister i kommunikationen mellan utvärderarna och de aktuella kommunerna. Trots dessa jämkningar har antalet barn i jämförelsegruppen stannat vid 32 stycken.

Barnen i försöks- och jämförelsegruppen – grund för placering och vissa bakgrundsvariabler

Försöksgruppen omfattar 58 barn och jämförelsegruppen 32. Fördelningen på kön, ålder, lagrum för placeringen och problemtyngd framgår av *Tabell 2* på nästa sida. Som mått på problemtyngden har en kombination av lagrum och skäl för placeringen (beteende- eller omsorgsproblem) använts, där LVU och eget beteende som grund ger störst problemtyngd följt av LVU och brister i omsorgen, SoL och eget beteende, och sist SoL i kombination med brister i omsorgen som ger minst tyngd (inget barn var placerat enligt LSS).

Åldersfördelningen bland de 58 barnen i försöksgruppen är relativt jämn bortsett från de allra yngsta som utgör en mindre grupp. Könfördelningen är 36 pojkar och 22 flickor. Fyrtio barn är placerade med stöd av SoL och 18 stycken med stöd av LVU. Inget barn som uppfyller kriterierna är således placerad med stöd av LSS, vilket inte är helt oväntat med tanke på det relativt lilla antalet barn och unga som placeras med stöd av LSS. Dock kan barn placerade med stöd av SoL eller LVU också ha insatser enligt LSS. När det gäller problemtyngd har 18 stycken kombinationen LVU och brister i omsorgen som grund för placeringen, tre stycken SoL och eget beteende, och 37 stycken SoL och brister i omsorgen. Ingen har kombinationen LVU och eget beteende.

I jämförelsegruppen utgör barn födda 1995 till 1997 cirka 40 procent av barnen, medan övriga ålderskategorier svarar för mellan 3 och 16 procent. Könsfördelningen är 14 pojkar och 18 flickor. 23 barn är placerade enligt SoL och nio enligt LVU.

Av de 32 barnen i jämförelsegruppen har 31 stycken kunnat klassificeras gällande problemtyngd. Nio stycken har kombinationen LVU och brister i omsorgen som grund för placeringen, 21 stycken SoL och brister i omsorgen, och en har SoL med en kombination av eget beteende och brister i omsorgen. Ingen har heller här kombinationen LVU och eget beteende och ingen har SoL och eget beteende.

Tabell 2 – Barnen i respektive grupp: fördelning ålder, kön, lagrum och problemtyngd (antal och procent)

Födelseår	Försöksgrupp	Jämförelsegrupp
2004–2006	5 (9 %)	3 (9 %)
2001–2003	12 (21 %)	3 (9 %)
1998–2000	15 (26 %)	8 (25 %)
1995–1997	15 (26 %)	13 (41 %)
1992–1994	11 (19 %)	5 (16 %)

Kön	Försöksgrupp	Jämförelsegrupp
Flicka	22 (38 %)	18 (56 %)
Pojke	36 (62 %)	14 (44 %)

Lagrum	Försöksgrupp	Jämförelsegrupp
LVU	18 (31 %)	9 (28 %)
SoL	40 (69 %)	23 (72 %)

Problemtyngd	Försöksgrupp	Jämförelsegrupp
LVU, eget beteende	0 (0 %)	0 (0 %)
LVU, brister i omsorgen	18 (31 %)	9 (29 %)
SoL, eget beteende	3 (5 %)	0 (0 %)
SoL, brister i omsorgen	37 (64 %)	21 (68 %)
SoL, kombination	0 (0 %)	1 (3 %)

Vid en jämförelse kan vi se att barnen i jämförelsegruppen är något äldre än barnen i försöksgruppen, att fördelningen på lagrum för placering är relativt lika, och att detsamma gäller klassificeringen av problemtyngd. När det gäller kön kan vi se en förskjutning i matchningen som innebär fler pojkar och färre flickor i försöks- än i jämförelsegruppen. I 30 av 32 fall stämmer matchningen dock på individnivå. Förskjutningen beror således på gruppernas olika storlek där det på grund av färre placerade barn i jämförelsekommunerna som motsvarade inklusions-, exklusions- och matchningskriterierna inte gick att konsekutivt matcha barn från jämförelsekommunerna mot hela populationen barn i försökskommunerna.

Tabell 3 nedan visar barnens tidigare placeringar i familjehem eller HVB, samt omplaceringar, återgångar till hemmet eller om de flyttat till egen bostad medan de varit med i försöksverksamheten. Av tabellen framgår att det är vanligt att barnen i både försöks- och

jämförelsegruppen haft en tidigare placering, medan omplaceringar under försökstiden är mindre vanligt. Samtidigt finns det barn i framför allt försöksgruppen med erfarenheter av många tidigare placeringar och också byten under försöksperioden. Ett antal barn har återgått till hemmet eller flyttat till egen bostad. En jämförelse mellan grupperna styrker bilden av att de inte skiljer sig åt på något avgörande sätt.

Tabell 3 – Barnen i respektive grupp: Tidigare placeringar, omplaceringar, återgång till hemmet och flytt till egen bostad.

Barnens placeringshistorik samt förändringar under försöksperioden	Försöksgrupp (n=58)	Jämförelsegrupp (n=32)
Antal tidigare placeringar i familjehem och/eller på HVB (innan perioden)	Medel: 1,45 Median: 1 Typvärde: 1 Standardavvikelse: 1,60 Min: 0 Max: 8	Medel: 1,03 Median: 1 Typvärde: 1 Standardavvikelse: 1,06 Min: 0 Max: 4
Antal omplaceringar till annat familjehem och/eller till HVB (under perioden)	Medel: 0,66 Median: 0 Typvärde: 0 Standardavvikelse: 1,26 Min: 0 Max: 6	Medel: 0,41 Median: 0 Typvärde: 0 Standardavvikelse: 0,71 Min: 0 Max: 2
Andel som återgått till hemmet under perioden	16 % (9 st.)	21 % (6 st.)
Andel som flyttat till eget boende under perioden	10 % (6 st.)	11 % (3 st.)

En sammanvägd bedömning är att försöks- och jämförelsegrupperna inte skiljer sig åt på något avgörande sätt. De skillnader som finns i form av i genomsnitt fler tidigare placeringar och fler omplaceringar under försöksverksamheten i försöksgruppen skulle möjligen tala för att den är något mer belastad än jämförelsegruppen.

Om vi ser till byten av socialsekreterare under eller i nära anslutning till försöksperioden så finns det enbart uppgifter för försöksgruppen och där för 33 av de 58 barnen.³³ I genomsnitt har det skett 1,7 byten av socialsekreterare, det vill säga närmare två byten per barn. Siffrorna skiljer sig dock mycket mellan kommuner och barn – från inga byten för vissa barn upp till fyra fem byten för några. Skäl som framkommit till bytena är bland annat föräldraledighet och sjukdom hos socialsekreterarna eller att de slutat den aktuella tjänsten. Hos vissa kommuner beror bytena på organisatoriska förhållanden i och med att barnet fyller 16 år.

Genomförande av intervjuerna och bortfall

Tre projektmedarbetare har arbetat med att genomföra intervjuerna med barnen och familjehemsföräldrarna. Målsättningen har varit att de placerade barnen ska träffa samma intervjuare vid varje tillfälle. Samtliga intervjuer med barnen har vid det första intervju-tillfället genomförts på plats i familjehemmet eller i dess närhet. I de fall där det bedömts vara lämpligt och genomförbart har däremot vissa av de uppföljande intervjuerna genomförts via

³³ Inspektionen för vård och omsorg (2013) *Gör tillsynsombud skillnad för barn som bor i familjehem?*

Delrapport med tillsynsombudens erfarenheter från en försöksverksamhet. Stockholm: Inspektionen för vård och omsorg.

telefon. När det gäller intervjuerna med familjehemsföräldrarna så har en förälder för varje placerat barn, och i nästan samtliga fall samma familjehemsförälder, intervjuats vid T1 och T3. Intervjuerna har genomförts per telefon kort efter den första och sista intervjun med barnet. Intervjuerna med barnen och familjehemsföräldrarna har inte spelats in utan intervjuaren har fört anteckningar om vadden intervjuade sagt kring varje intervjufråga.³⁴ Om anteckningarna avsett vad den intervjuade sagt ordagrant, har dessa delar noterats med citattecken.

En rutin har använts för hur inbokningen av intervjuerna med barnen ska genomföras. I första läget kontaktades ansvarigt tillsynsombud för att stämna av att intervjun inte infaller olämpligt i tid och om det finns annan information av betydelse inför intervjun. Sedan kontaktades ansvarig handläggare på socialtjänsten för att stämna av samma sak. Därefter kontaktades det aktuella familjehemmet och barnet. Motsvarande förfarande har skett när det gäller barnen i jämförelsegruppen med undantag av kontakten med tillsynsombudet.

Det har funnits vissa svårigheter att genomföra intervjuerna med de allra yngsta barnen. Dessa intervjuer har fått blandas upp med andra aktiviteter som lekar och liknande. I övrigt har intervjuerna fungerat väl med mycket få undantag. Överlag har det varit ett positivt bemötande från barnen, familjehemsföräldrarna och socialsekreterarna. Dock har det tydliggjorts att socialsekreterarna upplever att de arbetar under stor tidspress, vilket försvårat arbetet med utvärderingen. De har haft svårt att prioritera framtagandet av och kontakterna med de familjehemsplacerade barnen.

Bortfallet i intervjuerna är begränsat till fem barn (6 %) vid den andra intervjun efter cirka sex månader. Samtliga fem barn tillhör jämförelsegruppen. Vid den avslutande intervjun tillkommer ett bortfall på ytterligare tre barn (4 %), vilka samtliga tillhör försöksgruppen. Anledningarna till bortfallen är att omständigheter tillstött under placeringen som medfört att det bedömts vara olämpligt att genomföra ytterligare intervjuer med de aktuella barnen. När det gäller intervjuerna med familjehemsföräldrarna uppgår bortfallet vid T1 till tre stycken (3 %), varav en tillhörde försöksgruppen och två stycken jämförelsegruppen. Vid den avslutande intervjun tillkommer ytterligare 18 familjehemsföräldrar (21 %) som inte intervjuats. Av dessa tillhör tio stycken försöksgruppen och åtta stycken jämförelsegruppen. Orsaken är i samtliga fall att det aktuella barnet vid intervjutillfället inte längre bodde i familjehemmet. I sådana fall skulle familjehemsföräldrarna inte intervjuas varför det här inte är frågan om något bortfall.

Intervjuguiden, bearbetning och analys

Intervjuerna med barnen har genomförts utifrån en intervjuguide. Med utgångspunkt i studiens utfallsmått har ett antal teman bestående av huvudfrågor med tillhörande följdfrågor tagits fram. Dessa teman är *Familjehemmet*, *Skolan*, *Fritiden*, *Socialtjänsten*, *Föräldrarna* och *Tillsynsombudet*. Intervjuguidens olika teman har återkommit i samtliga intervjuer med barnen. Frågorna vid den första intervjun syftar till att fånga barnets upplevelse av situationen där och då. Den andra och tredje intervjun har behandlat samma teman och syftar även de till att lyfta barnets nuvarande situation, men detta genom jämförelser med vad barnet berättade vid de föregående intervjuerna. Syftet har varit att dels ge en inblick i barnets situation vid det aktuella intervjutillfället, dels ge en möjlighet att belysa eventuell förändring över tid. Den andra intervjun, cirka sex månader efter den första, är dock mindre omfattande och har huvudsakligen varit avsedd som en avstämning om det ur barnets perspektiv har hänt något mer betydelsefullt sedan sist. Till detta kommer att den tjänat som ett sätt att upprätthålla en viss kontinuitet i kontakten med barnen.

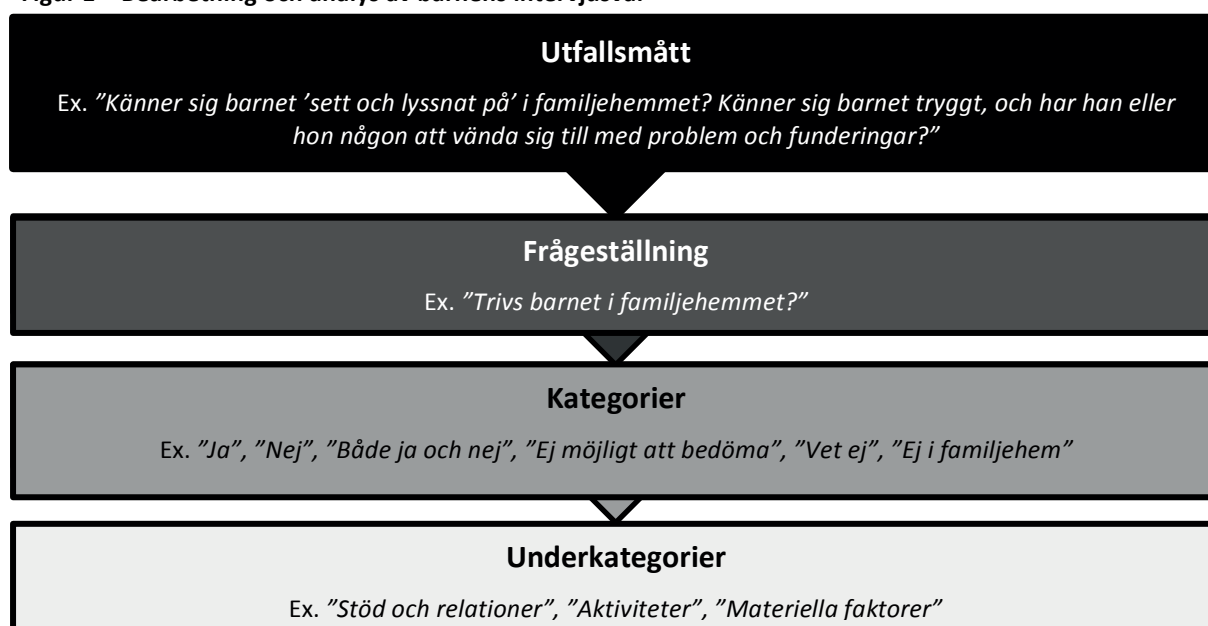
³⁴ Se t.ex. Rubin, H. & Rubin, I. (2004). *Qualitative Interviewing. The Art of Hearing Data*. London: Sage.

Anteckningarna från varje intervju har skrivits rent i ordbehandlingsprogram för att sedan bearbetas i dataprogrammet *Nvivo*. I databearbetningens första steg har ett antal frågeställningar formulerats med utgångspunkt i studiens utfallsmått. Vissa frågeställningar har byggt på enskilda intervjufrågor. Frågeställningen om barnet har tillgång till kamrater i skolan bygger exempelvis på intervjufrågan *"Har du några kamrater som du är med i skolan?"*. Andra frågeställningar bygger på en samlad analys av flera intervjufrågor. Det gäller exempelvis om barnet trivs i sitt familjehem, som bygger på flera frågor såsom *"Tycker du att du kan prata med dina familjehemsföräldrar om sådant som är viktigt för dig?"* och *"Vad gör ni i familjehemmet på kvällar, helger och lov? (Där du är med.)"*. Varje barns svar på dessa frågeställningar har i ett nästa steg kopplats till en kategori svar som bedömts motsvara det aktuella barnets utsaga. Frågeställningen om barnet trivs i skolan har exempelvis tilldelats kategorierna *"Ja"*, *"Nej"*, *"Både ja och nej"*, *"Ej möjligt att bedöma"*, *"Vet inte"* och *"Går ej i skolan"*. Detta förfarande har möjliggjort att kvantifiera barnens svar på respektive frågeställning.

Ett förhållande som bör uppmärksammas när det gäller kategorin *"Både ja och nej"* är att den kan innehålla en snedfördelning av positiva respektive negativa utsagor i svaret från ett och samma barn. Om ett barns svar på frågan om det trivs i skolan till exempel innehåller en positiv utsaga men också flera negativa, kommer svaret att kategoriseras som *"Både ja och nej"* även om de negativa klart överväger.

Med utgångspunkt i dessa kategoriseringar har en närläsning gjorts av intervjumaterialet för att närmare studera barnens utsagor och därigenom mer induktivt få fram olika underkategorier. När de berättar om sin situation i skolan har barnens utsagor exempelvis relaterats till underkategorierna *aktiviteter*, *materiella faktorer*, *skolämnen*, *studieresultat* och *stöd och relationer*. Dessa underkategorier har möjliggjort synliggörandet av mer kvalitativa aspekter av resultaten. I många fall har barnens svar på en fråga relaterat till flera underkategorier. I resultatavsnittet redovisas därför barnens svar såsom tillhörande en eller en kombination av underkategorier. Olika delar av ett och samma svar kan till exempel relatera till både *stöd och relationer* och till *aktiviteter*. *Figur 1* ger en schematisk bild av hur databearbetningen och analysen genomförts.

Figur 1 – Bearbetning och analys av barnens intervju svar

Bearbetningen och analysen av intervjuerna med barnen leder således bland annat till en kvantifiering av kvalitativa utsagor. Detta ställer krav på att utvärderarna gör rimliga tolkningar av det som framkommer i intervjuerna och att de kvantitativt präglade kategorierna upplevs som relevanta. För att exempelvis ett barns utsaga ska kunna kategoriseras som "Ja" på frågeställningen om barnet trivs i skolan, krävs att utsagan innehåller positiva värderingar kring den aktuella frågeställningen. En utsaga av mer deskriptiv karaktär, som saknar tydliga värderingar, placeras därför i kategorin "*Ej möjligt att bedöma*". Det kan exempelvis vara fallet med ett barn som beskriver sin fritid enbart innehållsligt, i form av aktiviteter, utan att det framträder någon tydlig värdering av dessa. Detta metodologiska imperativ förklarar till viss del varför relativt många utsagor kategoriserats som inte möjliga att bedöma.

Utifrån den tematiska ordning som intervjuerna med barnen följer konstruerades en intervjuguide för intervjuerna med familjehemsföräldrarna. Detta för att relatera också dessa intervjuer till studiens utfallsmått och för att underlätta kopplingar mellan barnens och familjehemsföräldrarnas svar. Intervjuerna med familjehemsföräldrarna har sedan bearbetats och analyserats enligt samma principer som barnintervjuerna. Samma förfarande har skett när det gäller intervjuerna med tillsynsombuden och socialsekreterarna. Även här för att möjliggöra kopplingar till studiens utfallsmått och för jämförelser mellan olika intervjuer. Frågeställningen om barnen är nöjda med sin socialsekreterare har exempelvis legat till grund för att, i materialet från intervjuerna med tillsynsombuden, närmare studera intervjufrågor som "*Vilken funktion anser du att du haft när det gäller barnens kontakt med socialtjänsten?*", och "*Upplever du att du på något sätt påverkat socialsekreterarnas agerande och förhållningssätt gentemot barnen?*". Intervjuerna med tillsynsombuden och socialsekreterarna har spelats in elektroniskt och sedan transkriberats. I närläsningen av intervjumaterialet har ett antal underkategorier av svaren identifierats. På frågan om vilken funktion tillsynsombudet haft för barnens situation i familjehemmet har exempelvis underkategorierna *avstämningssperspektiv*, *barnets perspektiv* och *tillsynsperspektiv* identifierats som framträdande i ombudens svar. På liknande sätt har exempelvis underkategorierna *företrädarskap* och *tillsyn* framträtt i socialsekreterarnas svar på frågan om vad man anser om funktionen tillsynsombud. Genom att synliggöra underkategorier har det varit möjligt att lyfta fram mönster i tillsynsombudens och socialsekreterarnas utsagor och att belysa kvalitativa likheter och skillnader i svaren. Liksom i intervjuerna med barnen har i flera fall olika delar av ett svar kunnat relateras till antingen enskilda eller kombinationer av underkategorier.

Eftersom förutsättningarna för att genomföra en striktare experiment-kontrollgruppsstudie inte varit uppfyllda har de statistiska analyser som gjorts främst varit inriktade på att undersöka om de skillnader som finns mellan försöks- och jämförelsegruppen är statistiskt signifikanta eller inte. Beräkningarna av utfallet har dels skett med utgångspunkt i longitudinella data från gruppen ungdomar som deltagit i intervjuerna vid samtliga intervju-tillfällen, dels med utgångspunkt i tvärsnittsdata från ungdomarna vid enskilda intervju-tillfällen. Mot bakgrund av detta har utfallet beräknats dels med utgångspunkt i förändringar över tid (Before-and-After Measure) mellan försöks- och jämförelsegrupperna med hjälp av Oddskvoter och 95 % konfidensintervall, dels med utgångspunkt i skillnader mellan grupperna vid enskilda mättillfällen med hjälp av Chi2 och tillhörande signifikansprövningar

Då det i fallet med försöks- och jämförelsegrupperna inte rör sig om slumpmässiga stickprov, och då grupperna ur ett statistiskt perspektiv innehåller relativt få individer, ska de mått som anges och de eventuella statistiska skillnaderna inte uppfattas som signifikansprövningar i striktare mening, utan som en fingervisning om de eventuella skillnadernas storlek.

Kommentarer och metodologiska överväganden

Utvärderingens design och genomförande har utgått dels från de premisser som försöksverksamheten satt upp när det gäller antalet barn, tillsynsombud och deltagande kommuner, dels etiska och metodologiska överväganden. Med dessa utgångspunkter kan vi identifiera framför allt en kritisk faktor: Att hitta barn i jämförelsekommunerna som matchar de barn som har tillgång till tillsynsombud så att de två grupperna liknar varandra på ett tillfredsställande sätt ifråga om antal, inklusions-, exklusions- och matchningskriterier. Utan relativt ingående förstudier av tidigare utredningar, beslut och placeringar i de aktuella kommunerna har det varit svårt att förutse de komplikationer som uppstått ifråga om antal barn, matchning och tidsplanering. Genom att noga över tid beakta inklusions-, exklusions- och matchningskriterierna har det dock gått att följa hur väl försöks- och jämförelsegrupperna överensstämmer med varandra gällande vissa grundläggande matchningsvariabler. Det har då också gått att jämkra vissa av kriterierna utan att det bedömts på ett allvarligt sätt påverka möjligheterna att genomföra utvärderingen. Som nämnts tidigare kunde ett alternativ till upplägget med en jämförelsekommun till varje försökskommun ha varit att för varje försökskommun ha två eller tre matchade jämförelsekommuner.

Urvalet av kommuner och barn är också relativt litet för att uttala sig om eventuella effekter av att ha tillgång till ett tillsynsombud. Genom att matchningskriterier och utfallsmått bland annat utgår ifrån från tillsynen och forskningen kända brister i familjehemsvården och risker för en fortsatt negativ utveckling hos barnen, torde utvärderingens resultat ändå kunna uppfylla rimliga krav på validitet och ge vissa möjligheter till generaliseringar (se vidare avsnittet *Effektfrågan* i del 5).

Vid urvalet av barn har ett antal inklusions- och exklusionskriterier använts. Utöver dessa har också socialtjänsten bedömt att barnets aktuella familjehemsplacering fungerat bra – något som kan ha påverkat resultaten. Om också placeringar som från socialtjänstens sida bedömts som problematiska eller på annat sätt innehålla brister hade inkluderats i försöksverksamheten kan andra effekter av tillsynsombudens närvaro eventuellt ha framkommit. Ett sådant inkluderande hade samtidigt kunnat innebära en rad etiska problem. Det bör också uppmärksammas att enbart kommuner som inte varit föremål för en mer omfattande kritik i den nationella tillsynen har valts ut för försöksverksamheten och som jämförelsekommuner.

Erfarenheterna från utvärderingen visar samtidigt att en i stort väl fungerande placering ändå kan innehålla brister och att placeringar kan såväl förbättras som försämrats över tid. I vissa fall har det också framkommit mer allvarliga brister som kommunerna inte tycks ha varit medvetna om. Sammantaget torde det sätt på vilket urvalet av kommuner och barn skett dock ha lett till att barnen i såväl försöks- som jämförelsegruppen representerar ett positivt urval av familjehemsplacerade barn under den aktuella tidsperioden. På grund av att antalet placerade barn i jämförelsekommunerna som uppfyllde såväl inklusions- som exklusions- och matchningskriterier i många fall var starkt begränsat kan det samtidigt inte uteslutas att barnen i jämförelsegruppen utgör en mer heterogen grupp än barnen i försöksgruppen.

Som nämnts har intervjuer med barnen bara genomförts vid tidpunkter då tillsynsombud och eller ansvarig socialsekreterare bedömt att det varit lämpligt. Detta skulle kunna påverka resultaten på så sätt att intervjuerna har genomförts under kontextuella omständigheter då placeringen fungerat bra, vilket torde ha en viss inverkan på barnens svar vid intervjutillfället. Då intervjuerna syftar till att fånga barnens upplevelser över tid, såväl i anslutning till som under perioderna mellan de olika intervjuerna, har den formen av metodologiska problem dock i viss mån kunnat hanteras.

Att utvärderingen genomförts i form av en matchad kontrollgruppsstudie som aktivt involverat såväl barn och familjehemsföräldrar som socialtjänsten i både försöks- och jäm-

förelsegrupperna, innebär att det är viktigt att vara medveten om den så kallade *Hawthorne-effekten*.³⁵ Den innebär att de som studeras påverkas och förändras i sitt beteende just för att de vet om att de blir studerade. Det har därför varit viktigt att uppmärksamma en eventuell sådan påverkan i svaren från såväl socialsekreterarna och tillsynsombuden som i det övriga materialet som samlats in från försöks- och jämförelsegruppen.

³⁵ Olson, R., Verley, J., Santos, L. & Salas, C. (2004). What We Teach Students About the Hawthorne Studies: A Review of Content Within a Sample of Introductory I-O and OB Textbook. *The Industrial-Organizational Psychologist* 41(3), p. 23-39.

Del 3: Delstudie om samstämmigheten i tillsynsombudens bedömningar

Samstämmigheten i tillsynsombudens bedömningar

En central uppgift för tillsynsombuden har enligt uppdraget varit att besöka de familjehemsplacerade barnen och bilda sig en uppfattning om deras situation. Detta med utgångspunkt i ett antal temaområden såsom hur barnet har det i familjehemmet, hur situationen ser ut i skolan och hur kontakten fungerar med ansvarig socialtjänst. Centralt blir således hur det enskilda tillsynsombudet bedömer och värderar om barnet har en trygg situation eller om det finns behov av förbättringar. Detta tas även upp i denna utvärderings övergripande frågeställningar. För att studera och utvärdera tillsynsombudets roll och funktion har därför också en mindre studie av om ombuden gör liknande bedömningar eller om det finns stora variationer dem emellan inkluderats i utvärderingen.

Studerandet av olika individers bedömningar av samma fenomen eller upplevelse berör det som man i forskningssammanhang brukar kalla *interbedömarreliabilitet*.³⁶ Med detta begrepp åsyftas vanligen att man testar huruvida olika forskare tolkar ett och samma studieobjekt på ett liknande och likvärdigt sätt. Detta för att kontrollera i vilken utsträckning den enskilde forskarens förståelse och eventuella subjektiva perspektiv påverkar tolkningen och bedömningen av det som studeras. Den här aktuella studien genomfördes enligt följande.

Vid två familjehemsbesök i fyra av regionerna har regionens båda tillsynsombud deltagit, medan enbart ett gemensamt besök genomfördes i den femte regionen – totalt nio besök. Vid det första besöket har det ena ombudet ”lett” besöket, medan den andra har intagit en mer passiv roll; vid det andra besöket har man växlat roller. I ett fall avslutade det ena tillsynsombudet sin tjänst och ersattes av ett nytt ombud innan det andra besöket, varför det inte var samma ombud som genomförde de båda besöken. Dessa gemensamma besök har genomförts när försöksverksamheten pågått en tid så att tillsynsombuden har hunnit besöka barnen ett antal gånger. Detta då avsikten inte varit att studera eventuella initiala problem och skillnader mellan ombuden, utan den löpande verksamheten.

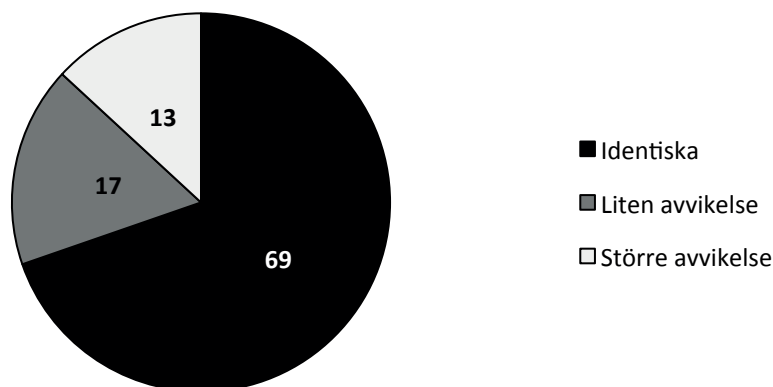
Efter de gemensamma besöken har ombuden ombetts att omgående dokumentera besöket oberoende av varandra och utan att först sinsemellan diskutera det som framkommit under besöket. Dokumentation har här dels utgjorts av den ordinarie tillsynsrapport som används under försöksverksamheten, dels ett formulär som utformats av forskarna. Formuläret har byggts på samma teman som finns i tillsynsrapporten, exempelvis hur barnet trivs i sitt familjehem, barnets hälsa samt hur barnet har det i skolan/förskolan – totalt 11 temaområden. För varje område har ombuden kryssat i hur väl de anser att barnets behov är tillgodosedda avseende det aktuella temat. Detta har skett på en fyrgradig skala från *inte tillgodosedda* till *tillgodosedda*. Tillsynsombuden har även haft möjlighet att kryssa i *ej möjligt att bedöma* eller *ej aktuellt*. Som en avslutande fråga har ombudet fyllt i huruvida de anser att det finns behov av uppföljning från socialtjänstens sida; detta på en fyrgradig skala från *omfattande behov* till *inga behov*.

De ifyllda formulären har sedan jämförts för att studera eventuella likheter och skillnader mellan de båda ombudens bedömningar av samma barns situation. I den region där enbart ett gemensamt besök genomfördes har det inte varit möjligt att väga in eventuella skillnader

³⁶ Se t.ex. Silverman, D. (2006). *Interpreting qualitative data*. London: Sage.

mellan ombudens roller som ledande eller passiv under besöket. Detsamma gäller det fall där ett nytt ombud deltog vid det andra besöket. I övrigt genomfördes delstudien som planerat och omfattar således totalt nio barn.

Figur 2 – Jämförelse av tillsynsombudens bedömningar (n=99) av barnets situation

Då formuläret bygger på elva olika bedömningsområden och sammanlagt nio barn har besökts, har totalt 99 enskilda bedömningar utgjort underlaget för jämförelsen. Som framgår av *Figur 2* ovan har tillsynsombuden i drygt två tredjedelar av fallen gjort samma bedömning av barnens situation; 69 av de 99 enskilda bedömningarna har varit identiska mellan de båda ombuden. I 17 av fallen har det funnits en mindre avvikelse mellan bedömningarna. Med mindre avvikelse avses de fall där båda ombuden gjort en bedömning, men där bedömningarna avviker från varandra med ett steg på den fyrgradiga skalan. I 13 av fallen har det funnits större avvikelser mellan de båda bedömningarna; bedömningarna avviker från varandra med två steg eller mer, eller att det ena ombudet har gjort en bedömning medan det andra kryssat i att det inte är möjligt att bedöma.

Vid en närmare granskning framkommer att 10 av de 13 större avvikelserna gäller för två av de fem regionerna – och således för fyra av de nio besökta barnen. Den här koncentrationen av avvikelser kan bero på de enskilda ombudens olika utgångspunkter för bedömningarna, men den kan även bero på att just de här barnens situation har varit särskilt svår att bedöma. Även när man kontrollerar avvikelser i relation till de olika temaområdena framträder en viss koncentration. Sex av de 13 större avvikelserna återfinns inom det tema som handlar om huruvida barnets behov är tillgodosedda när det gäller planeringen för framtiden och om planeringen för familjehemsplaceringen revideras. Övriga större avvikelser i bedömningarna är relativt utspridda utan något tydligt mönster.

I en uppföljande gruppintervju med tillsynsombuden om delstudiens resultat behandlades särskilt de större avvikelserna gällande bedömningarna av framtidsperspektivet. Tillsynsombuden lyfte här fram en rad olika möjliga anledningar till varför avvikelserna koncentrerats till just detta tema. Bland annat angavs att det utgör ett särskilt känsligt och svåråtkomligt område. Ombuden lyfte även fram att det kan bero på enskilda anledningar som exempelvis att barnet inom kort ska fylla 18 år och att framtidsperspektivet därför är mindre påtagligt och uttalat (inom ramen för familjehemsplaceringen). Det tillsynsombud som är ansvarig för det barn som besökts har i regel också en större kännedom om barnets situation och behov, vilket i sig kan ligga till grund för eventuella skillnader i bedömningarna. Här menade ombuden att denna aspekt kan vara särskilt påtaglig i teman som just bedömningar av framtida behov. I de sex fall där det förekommit större avvikelser kring detta tema har det ansvariga ombudet i tre

av fallen gjort en bedömning medan det andra ombudet angett att det inte varit möjligt att bedöma. Inom övriga temaområden har detta skett i tre av de sju fallen. Att det ombud som träffat det aktuella barnet vid flera tillfällen i större utsträckning anser att barnets situation går att bedöma, skulle kunna ses som ett argument för betydelsen av att barnet över tid får träffa samma tillsynsombud.

Sammanfattningsvis kan konstateras att resultaten från delstudien visar att de olika tillsynsombuden i flertalet fall gör samma eller snarlika bedömningar. Detta kan tolkas som att individuella subjektiva faktorer, åtminstone gällande dessa bedömningar, har varit av mindre betydelse och att tillsynsombuden utgår från mer eller mindre delade perspektiv och referensramar i sina bedömningar av de familjehemsplacerade barnens situation. Bidragande till detta kan vara att samtliga ombud är erfarna professionella socialarbetare med en gemensam bakgrund i länsstyrelsernas och Socialstyrelsens tillsynsverksamhet gällande barn och familj. Parallellt med rollen som tillsynsombud arbetar de också med tillsyn av bland annat placeringar i hem för vård och boende. Eventuellt hade samstämmigheten sett annorlunda ut med en mer heterogen grupp av tillsynsombud, exempelvis om ombuden utgjorts av lekmän.

Del 4: Resultatredovisning

Disposition och empiriskt underlag

Resultatredovisningen bygger på en tematisk ordning där det som framkommit i intervjuerna med barnen, familjehemsföräldrarna och tillsynsombuden presenteras. Dessa teman är *Familjehemmet*, *Skolan*, *Fritiden*, *Socialtjänsten*, *Föräldrarna* samt *Tillsynsombudet*. Under temana Socialtjänsten och Tillsynsombudet redovisas också resultat från intervjuerna med socialsekreterarna. När det gäller presentationen av intervjuerna med barnen finns det vissa skillnader hur redovisningen går till. Vissa teman bygger på enstaka frågor eller frågeställningar. Det gäller de teman som behandlar familjehemmet, fritiden och föräldrarna. Andra teman bygger på två eller flera frågeställningar. Detta gäller de teman som berör skolan, socialtjänsten och tillsynsombuden. Under varje tema redovisas svaren från såväl försöks- som jämförelsegruppen med undantag av de frågeställningar som gäller tillsynsombuden.

Varje tema byggs således upp av en eller flera frågeställningar; och avgörande för hur frågeställningarna och resultaten redovisas är hur temat med tillhörande intervjufrågor behandlades vid respektive intervjutillfälle – eller om frågorna enbart ställdes vid en av intervjuerna.

I vissa fall presenteras enbart resultat på gruppnivå från det första intervjutillfället. Det gäller exempelvis frågeställningarna som berör hur det går för barnen i skolan och om barnet har tillgång till kamrater i skolan. Andra frågeställningar bygger på redovisning av resultat på gruppnivå från båda intervjutillfällena. Det gäller exempelvis för frågeställningen om barnet trivs med sin fritid. För ytterligare andra frågeställningar redovisas resultat på gruppnivå från både första och sista intervjutillfället och en redogörelse för skillnader på individnivå mellan de båda intervjuerna. Dessa skillnader avser att belysa om barnet beskriver förbättringar, försämringar eller ingen skillnad, vilket innebär att detta enbart kunnat göras för de barn vars svar kunnat värderas som positiva, negativa eller både positiva och negativa vid båda intervjutillfällena. Denna senare typ av redovisning gäller exempelvis för frågeställningen om barnet bedömts trivas i sitt familjehem och om barnet bedömts vara nöjd med sin socialsekreterare. När det gäller frågeställningen hur barnen beskriver sin relation till sin socialsekreterare presenteras resultat på gruppnivå från det första intervjutillfället och på individnivå från det andra om barnen upplever att relationen blivit bättre, sämre eller om det inte är någon skillnad.

För att också ge en mer kvalitativ bild av hur barnen beskriver att de har det i familjehemmet, i skolan, på fritiden och i sina relationer till de biologiska föräldrarna, socialtjänsten och tillsynsombuden, använder vi oss relativt flitigt av beskrivningar och citat från barnens svar på de olika frågeställningarna. Citaten och beskrivningarna är anonymiserade genom att vissa uppgifter av konkret karaktär förändrats eller utesluts. Vissa förkortningar används också där FG respektive JG liksom i tabellerna står för att barnet tillhör försöks- respektive jämförelsegruppen, och SoL respektive LVU att barnet är placerat i familjehemmet med stöd av Socialtjänstlagen eller Lag med särskilda bestämmelser om vård av unga. Vidare anges om barnet är under eller över 11 år.

Varje tema avslutas med en punktvis sammanfattning och reflektioner till det som framkommit under temat. En del av resultaten och reflektionerna kommer att tas upp igen och utvecklas i utvärderingens avslutande del.

När det gäller intervjuerna med barnen i försöks- och jämförelsegruppen bygger denna slutrapport på vad som framkommit i den inledande intervjun i början av försöks- och utvärderingsperioden och i den avslutande cirka 12 månader senare. Detta till skillnad från delrapporten från augusti 2013 som byggde på den första och den andra intervjun, där den senare genomfördes cirka 6 månader efter den första. Att intervju nummer två inte tagits med i underlaget för slutrapporten beror dels på att den som tidigare nämnts var mindre omfattande och inte tänkt att utgöra ett underlag för en uppföljning – utan istället en avstämning av om något mer genomgripande hänt ur barnens perspektiv och för att upprätthålla en viss kontinuitet i kontakterna med barnen; dels på att det på gruppnivå för flertalet frågeställningar inte skett några stora förändringar över tid. Att utgå från resultaten från det första och det sista intervjutillfället underlättar då också presentationen av utvärderingens slutresultat utan att ge avkall på stöd i det empiriska underlaget.

TEMA FAMILJEHEMMET

Barnen

Avsnittet handlar om hur barnen har det i familjehemmet; vad som är bra och mindre bra; om de kan prata med familjehemsföräldrarna och andra i familjehemmet om sådant som är viktigt för dem; vad man gör i familjehemmet på kvällar, helger och lov. Det behandlar också om barnen i försöksgruppen upplever att tillsynsombudet påverkar deras situation i familjehemmet.

Trivs i familjehemmet

Som framgår av *Tabell 4* nedan bedöms flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen trivas i familjehemmet under hela uppföljningsperioden. Andelen barn i försöksgruppen som trivs har ökat från den inledande intervjun i början av försöksperioden (T1) till den avslutande cirka ett år senare (T3), medan den för jämförelsegruppen sjunkit något vid T3. Skillnaden kan eventuellt delvis förklaras av att andelen barn som inte längre bor i familjehem vid T3 har ökat mer i jämförelse- än i försöksgruppen (vid T3 har antalet barn i försöksgruppen som inte längre bor i familjehem ökat från ett till sju stycken och i jämförelsegruppen från inget till fem barn). I båda grupperna bedöms en fjärdedel av barnen vid T1 trivas bra i vissa avseenden och mindre bra i andra. Vid den avslutande intervjun är andelen ungefär densamma för jämförelsegruppen, medan den minskat i försöksgruppen.

Om vi jämför andelen barn som vid T3 bedöms trivas i familjehemmet i försöks- respektive jämförelsegruppen, så är skillnaden inte signifikant. Detsamma gäller skillnaden för försöks- respektive jämförelsegruppen mellan T1 och T3, liksom om vi ser till skillnaderna mellan grupperna vid T3 jämfört med T1.

Tabell 4 – Trivs i familjehemmet, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Trivs i familjehemmet*	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	70 %	25 %	0 %	5 %
JG, T1 (n=32)	72 %	25 %	0 %	3 %
FG, T3 (n=48)	81 %	15 %	0 %	4 %
JG, T3 (n=22)	68 %	27 %	0 %	5 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av flera intervjufrågor, exempelvis hur barnen har det i familjehemmet och om de kan prata med familjehemmets medlemmar om sådant som är viktigt för dem.

Den vanligaste anledningen som barnen tar upp till varför de trivs är olika former av refererande till *stöd* och positiva *relationer*. Det gäller både försöks- och jämförelsegruppen. I de fall där stöd och relationer anges är det i ungefär hälften av fallen som ensam anledning och i resterande fall i kombination med anledningar som relaterar till olika former av *aktiviteter* i familjehemmet och till *materiella faktorer*. Även denna fördelning är liknande i båda grupperna. Exempel på citat som exemplifierar betydelsen av stöd och positiva relationer är:

”Jag trivs här, de är snälla, de gör rätt saker om jag råkar göra fel.” (FG, pojke, >11 år, LVU)

”Allt är bra. /.../ [Familjehemsföräldrarna] är snälla och de bryr sig om mig och om det är något som jag vill så lyssnar de på det.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”[Familjehemsföräldrarna] tar väl hand om mig. /.../ De behandlar oss lika.” (JG, flicka, >11 år, SoL)

Stöd och relationer, liksom aktiviteter och materiella faktorer, kan ges såväl en positiv som negativ innebörd; och bland de barn som bedöms trivas bra i vissa avseenden och mindre bra i andra (kategorin *Både ja och nej*) är stöd och relationer också de vanligast förekommande anledningarna i båda grupperna. Även aktiviteter och materiella faktorer förekommer, men här i mindre omfattning. Två exempel på svar med både positivt och negativt laddade anledningar är följande:

”Friare här. Både ekonomiskt och göra saker. /.../ Går inte så ofta bussar. /.../ Väldigt litet ställe.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

”Har det bra här. /.../ Men ... jag får utgångsförbud om jag gjort något jag inte ska, jag får inte göra som jag vill.” (JG, pojke, >11 år, SoL)

Tabell 4 redovisar resultat på grupp nivå och vi kan där se vissa, dock inte statistiskt signifikanta, skillnader över tid. Det kan över tid också finnas rörelser på individnivå mellan olika svarskategorier – skillnader som inte framkommer på grupp nivå. Om vi granskar resultaten närmare så är det för de allra flesta barnen i båda grupperna ingen skillnad mellan hur de svarar vid de olika intervjutillfällena. En mindre andel i båda grupperna bedöms dock trivas bättre eller sämre vid T3 än vid T1. I båda grupperna och i båda fallen är refererande till stöd och relationer mest förekommande. Aktiviteter och materiella faktorer förekommer också som anledningar, men i betydligt mindre omfattning. Ett exempel på förändring över tid är en pojke, över 11 år och placerad enligt SoL, som berättar att han vid den avslutande intervjun ännu mer vill vara hos sin mamma. Han berättar också att han bråkar mer med familjehemsföräldrarna än tidigare. Ytterligare exempel är:

”Det har varit helt normalt men det känns ändå som om att jag kommit mer in i familjen.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. har bytt familjehem ”för att jag inte trivdes med allt /.../ ...regler ändrades hela tiden /.../ ...jag ville inte ens bo där ifrån början”. /.../ ”Allt” har blivit bättre i nya familjehemmet. ”Jag känner mig hemma här /.../ en sådan familj jag har velat ha hela tiden”. (FG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. berättar att hon nu oftare blir sur och irriterad på familjehemsföräldrarna och att de oftare blir osams. Hon har dock svårt att förklara varför. ”Blir inte alltid bra när jag ska säga vad jag vill.” Hon berättar att ibland blir de sams men ibland låter de det bara vara. (FG, flicka, >11 år, LVU)

Upplever barnen att tillsynsombudet påverkar situationen i familjehemmet?

Vid den avslutande intervjun ställs frågan till barnen i försöksgruppen om de upplever att tillsynsombudet påverkat hur de har det i familjehemmet. Mer än hälften av barnen svarar nekande på frågan och knappt en femtedel menar entydigt att tillsynsombudet har påverkat deras situation. För fem barn har det inte varit möjligt att bedöma tillsynsombudens eventuella påverkan på grund av att inget tydligt svar framkommit vid intervjun.

Tabell 5 – Tillsynsombudets påverkan av situationen i familjehemmet, försöksgrupp (FG)

Har tillsynsombudet påverkat situationen i familjehemmet?*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=50)	18 %	4 %	62 %	6 %	10 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Nu när du har haft ett tillsynsombud under en längre tid, har det påverkat hur du har det här i familjehemmet? På vilka sätt? Hur då?”. Frågan har inte ställts till de fem barn som vid intervjutillfället inte längre bodde i familjehem.

För flertalet av de barn som menar att tillsynsombudet inte har påverkat deras situation i familjehemmet framkommer inte någon speciell motivering.³⁷ Men bland de barn som motiverat sitt svar menar de flesta att det inte funnits något behov av förändringar. Exempel här är:

”Tillsynsombudet har inte påverkat så mycket eftersom jag har en bra socialsekreterare. Har man en dålig socialsekreterare så behövs tillsynsombudet mer.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Nej, har det så pass bra redan.” (FG, flicka, >11 år, LVU)

Ett barn menar att hon haft förväntningar om att tillsynsombudet skulle bidra med förändring, men att så inte skett. Tre av barnen menar att ombudet haft en tydlig funktion för dem, men att den inte omfattat situationen i familjehemmet. Exempel på detta:

”Det känns skönt att ha någon att prata med. /.../ Känner att jag har bäst kontakt med henne [tillsynsombudet].” N.N. tycker inte att tillsynsombudet har påverkat situationen i familjehemmet, men att ombudet hjälper till och snabbar på vissa saker som socialtjänsten ska göra. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Av de barn som uppger att tillsynsombudet har påverkat hur de har det i familjehemmet, menar drygt hälften att det har skett genom ombudets *rådgivande och stödjande funktion*. Exempel på detta är:

”Positivt skulle jag gissa. Det är alltid bra att ha extra stöd.” N.N. berättar att tillsynsombudet hjälpte till att få fram telefonnummer till socialtjänsten så att N.N. kunde ringa och säga att hon ville flytta från sitt gamla familjehem. (FG, flicka, >11 år, SoL)

”[Tillsynsombudet] verkar förstå vad jag menar och hur jag känner. /.../ Förut så ignorerade jag familjen och det gör jag inte längre.” N.N. upplever att tillsynsombudet har gjort så att han har en bättre relation till familjehemsföräldrarna. Tillsynsombudet har sagt att det är viktigt att han pratar med familjehemsföräldrarna och har förklarat att familjehemsföräldrarna bryr sig om N.N. (FG, pojke, >11 år, LVU)

En annan relativt vanligt förekommande motivering är att tillsynsombudet har påverkat situationen genom att fungera som *barnets företrädare*. Exempel:

”Om det är något jag behöver hjälp med så pratar jag med [namn på tillsynsombudet] som pratar med soc som pratar med familjehemmet. Tillsynsombudet hjälper mig, hon är jättebra.” /.../ ”Familjehemsföräldrarna vet vad soc tycker och tillsynsombudet lyssnar på mig.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

”Jag har svårt att lita på soc. Har haft 12 stycken socialsekreterare på fyra år. /.../ Jag berättade för tillsynsombudet att jag inte trivdes i förra familjehemmet. Tillsynsombudet talade om för soc att jag ville byta familjehem, att jag inte trivdes i familjehemmet, att det var jobbigt. Jag litar på tillsynsombudet, det är någon jag tycker jag kan prata med.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

De två barn vars svar kategoriserats som ”*Både ja och nej*” anger skilda anledningar. Det ena barnet menar att tillsynsombudets påverkan enbart skett indirekt då ombudet har varit ett viktigt *komplement* i de fall då barnet inte kunnat prata om vissa saker med familjehemsföräldrarna. Det andra barnet menar att familjehemmet inte påverkats och förändrats på det sätt som barnet önskat, utan istället på ett sätt som tillsynsombudet ansett vara viktigt. Då tillsynsombudets vilja här inte varit i linje med barnets önskemål, kan man ur barnets perspektiv tala om en form av *negativ påverkan* på familjehemmet.

³⁷ Intervjufrågans följdfrågor fokuserade bara de barn som svarade jakande på frågan.

Tillsynsombuden

Detta avsnitt bygger på vad som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden gällande temaområdet familjehemmet. Presentationen delas upp i tre underrubriker: "Tillsynsombudets funktion för barnens situation i familjehemmet", "Tillsynsombudets kontakt med familjehemsföräldrarna", och "Tillsynsombudets påverkan på familjehemsföräldrarna".

Tillsynsombudets funktion för barnens situation i familjehemmet

Det framträder vissa skillnader mellan de olika ombudens svar när det gäller vilken funktion de haft för barnens situation i familjehemmet. Funktionen har också sett olika ut från barn till barn. Tre huvudsakliga perspektiv framträder vilka dock inte bör förstås som väsensskilda eller varandras motsatser. På flera sätt påminner perspektiven om varandra, men de uttrycker delvis skilda utgångspunkter och fokus.

Tre av tillsynsombuden beskriver sin funktion med utgångspunkt i vad som kan beskrivas som ett *avstämningsperspektiv*. Utmärkande här är att funktionen på flera sätt påminner om den uppföljande funktion som normalt åligger socialtjänsten; det vill säga att med regelbundenhet följa upp och stämma av hur barnet har det i familjehemmet. Exempel på avstämningsperspektivet är:

"...i och med att vi har haft det här frågeformuläret, som vi då kanske inte har följt slaviskt, men ändå att vi har återkommit varje gång och frågat kring hur det fungerar i familjehemmet. Känner du dig sedd och är du lyssnad på och så vidare. Att vi återkommer till det här, det skapar också någon form av trygghet, att vi kontinuerligt stämmer av, hur ser det ut för dig i familjehemmet? Så, den funktionen, att lite återkommande stämma av läget."

Två av ombuden lyfter tydligt fram att deras funktion tar sin utgångspunkt i *barnets perspektiv*. Redogörelserna påminner om det avstämmade perspektivet, men här lyfts barnets viljor och önskemål särskilt fram. Exempel:

"...då har det varit min uppgift att sätta ord på det gentemot socialtjänsten och trycka på. Jag tycker att vi har varit påtryckare många gånger. Framför allt handlar det om att synliggöra barnets behov, barns önskemål. Det är den tydligaste funktionen."

Två av redogörelserna kopplas till vad som kan beskrivas som ett *tillsynsperspektiv*. Även detta perspektiv liknar de ovan nämnda, men här betonas funktionen att "utifrån" granska situationen. Ett exempel:

"Flickan var väldigt upprörd över att socialtjänsten hade begränsat umgänget med föräldrarna. Direkt när jag fick information om det så ringde jag till handläggaren och de berättade att man hade begränsat umgänget för att det inte fungerade bra. Men man hade inte ens tänkt på att man inte fick begränsa umgänget och det ändrades tillbaka med en gång, till så som flickan ville ha det."

I två av fallen beskrivs funktionen som en kombination av ett tillsynsperspektiv och att man tagit sin utgångspunkt i barnets perspektiv. Det implicerar en funktion som både består i att "utifrån" granska, och att tydligt fokusera barnets vilja och önskemål.

"Jag har sett till att socialtjänsten pratar med barnet. Några av barnen berättade saker för mig och då meddelade jag socialtjänsten att de måste ta kontakt med barnet. Och då har de ju gjort det och så har barnen fått flytta med en gång. /.../ Jag har pratat med barnen om hur de vill ha det och tydliggjort för dem att de har ju rätt att säga hur de vill ha det. /.../ Jag tror inte att familjehemmen har ställt de frågorna på samma sätt."

"Hos vissa av de ungdomar som jag träffat har det kommit fram att de inte har trivts i familjehemmet och det har varit ganska stora problem. Ungdomarna har tyckt att socialtjänsten inte har lyssnat på det de säger. Och där kan man väl säga att jag ändå har hjälpt till att föra fram deras problem och det de har tyckt och tänkt. Sedan har det också blivit en förändring av det."

Tillsynsombudets kontakt med familjehemsföräldrarna

Tillsynsombuden har olika erfarenheter av kontakten med familjehemsföräldrarna under försöksverksamhetens gång. Det finns skillnader mellan de olika ombudens erfarenheter, men enskilda ombud har också upplevt kontakten olika från fall till fall. Ett av tillsynsombuden menar att familjehemsföräldrarna haft funktionen som *dörröppnare* i ombudets kontakt med det aktuella barnet.

”Jag tycker faktiskt att det har fungerat bra med allihop. Jag har känt mig välkommen och de jag varit hemma hos har tyckt att det varit bra. De har inte haft någon förväntan att jag ska vara tillgänglig för dem. Utan snarare att de har ordnat och ställt fram. Och sedan har de dragit sig lite åt sidan.”

Ett annat ombud har också upplevt familjehemsföräldrar som agerat som dörröppnare, men även familjehemsföräldrar som varit *oberörda* i kontakten med tillsynsombudet.

”De satt med ryggen emot oss när vi kom in och vände inte ens på sig för att hälsa. Då känner man att här är inte jag välkommen. Men de andra fem, det har varit helt okej. Bra. /.../ Att jag fått komma in där och ta plats och träffa barnet och lära känna barnet innan vi ger oss ut.”

Två av tillsynsombuden beskriver att de har utgjort ett *stöd för familjehemsföräldrarna*, utöver det stöd som riktas direkt mot barnet. Ett exempel:

”Jag har bjudit på mina erfarenheter, alltså mina privata erfarenheter av barn och mitt tidigare jobb. /.../ Jag tycker också att de kände att nu kunde de blotta sig som familjehemsföräldrar. /.../ Och det vet jag inte om de gör på samma sätt med socialtjänsten. Det beror väl på vad det handlar om men jag kan tycka att där är skillnaden mellan mig och socialtjänsten. Man kan vara lite mera personlig, fast inte privat.”

Ytterligare tre av ombuden lyfter fram att de fungerat som ett stöd för familjehemsföräldrarna, men att det skiljt sig åt från fall till fall. De menar också att familjehemsföräldrarna i vissa fall varit *perifera* under försöksverksamhetens gång. Exempel:

”Den kontakten har ju varit väldigt olik från familjehem till familjehem. /.../ I de ärenden där det inte har fungerat, där familjehemmet och barnen inte har mått bra eller där barnen inte mått bra och familjehemmen har försökt få stöd av socialtjänsten, så har ju kontakten varit mer med familjehemmen. /.../ Medan i vissa ärenden har jag knappt haft kontakt. Jag har hälsat på dem och pratat med dem vid något tillfälle.”

”De här familjehemsföräldrarna har ju ett jättebehov att få prata om det som händer. Man får lyssna och uppmärksamma dem. Men det har varit väldigt olika, för jag har haft familjehemsföräldrar som jag enbart har träffat i samband med projektets början. /.../ Jag har inte gått in och tagit över, men ändå talat om vad familjehemsföräldrarna har för rättigheter och vad de har för rätt till stöd. /.../ Det är ju någonting som stöttar barnet också, att familjehemsföräldrarna får stöd så att det inte sker något sammanbrott.”

Ett av tillsynsombuden menar att kontakten med familjehemsföräldrarna har skiljt sig åt i sådan utsträckning att denne i vissa fall haft en stödjande funktion, i andra upplevt familjehemsföräldrar som varit oberörda, och i ytterligare andra fall där de varit perifera.

”Det är ett familjehem som jag inte alls har haft kontakt med. De har bara fått information och så har jag och barnet skött resten. /.../ Sedan är det de här två som ger uppdrag att ta reda på saker om barnet – kan du forska i vad som hänt? Och sedan de här som faktiskt tycker att det är helt onödigt att det kommer en extra. Där kan jag ju inte tycka att det är en speciellt bra relation. Det har inte känts speciellt trevligt när man inte är välkommen.”

Tillsynsombudets påverkan på familjehemsföräldrarna

De flesta tillsynsombud, sex stycken, menar att de inte har påverkat familjehemsföräldrarnas agerande och förhållningssätt gentemot barnen. Tre av dessa menar att det beror på att det inte har funnits något behov av påverkan. Exempel:

”Jag är väl ett av de ombud som har haft det lättsamt på så vis att jag upplever att mina barn har haft det bra i familjehemmen. /.../ Så det har inte varit det som har varit fokus när jag har träffat barnen.”

Övriga tre refererar till att de i rollen som tillsynsombud inte haft någon direkt påverkan; men de utesluter inte att deras funktion kan ha medfört sidoeffekter som påverkat indirekt:

”Jag har inte haft den typen av samtal med dem. Och de saker som barnet har tagit upp som har rört familjehemmet har inte varit sådant som jag tagit med familjehemmet direkt, utan då har jag tagit det med handläggare. Så att direkt skulle jag inte säga.”

”Indirekt har jag ju medverkat till att de har fått handledning, där jag sett att det varit behov. Alltså att de har tänkt så klokt men de har behövt stöd.”

Tre av tillsynsombuden menar att de i vissa fall och till viss del har påverkat familjehemsföräldrarna, men att de i övriga fall inte har påverkat i någon särskild utsträckning. Exempel:

”I så fall mer utifrån deras förhållningssätt till socialtjänsten tror jag. /.../ Man har pratat om deras och socialtjänstens ansvar och om genomförandeplaner och om vad familjehemmen kan få för stöd. /.../ Men i och med att jag inte har haft så nära kontakt med familjehemmen så tror jag inte att min roll har gjort så mycket där.”

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen trivs i sina familjehem.
- ✓ De vanligaste anledningarna till varför barnen trivs eller inte trivs kan relateras till förekomsten eller avsaknaden av stöd och positiva relationer.
- ✓ Det finns inga signifikanta skillnader mellan första och sista intervjutillfället när det gäller andelen barn som trivs i familjehemmet vare sig mellan försöks- och jämförelsegruppen eller sett till varje grupp för sig.
- ✓ Cirka en femtedel av barnen uppger att tillsynsombudet har haft en positiv påverkan på hur de har det i familjehemmet.
- ✓ Samtliga tillsynsombuden beskriver att de fyllt en funktion för barnens situation i familjehemmet; antingen ur ett avstämnings- eller tillsynsperspektiv eller att funktionen har tagit sin utgångspunkt i barnets perspektiv.
- ✓ Tillsynsombuden upplever inte att de i någon större utsträckning har påverkat familjehemsföräldrarnas agerande och förhållningssätt gentemot barnen.
- ✓ Det finns ett mindre antal fall med brister i familjehemmet eller i placeringen i övrigt där tillsynsombuden menar att de fyllt en viktig funktion för förändring.

Resultaten pekar mot att tillgången till ett tillsynsombud för flertalet barn inte har påverkat hur de upplever sin situation i familjehemmet. En huvudförklaring torde vara att en relativt stor majoritet av barnen i såväl försöks- som jämförelsegruppen uppger att de trivs i sitt familjehem. I de fall tillsynsombudet har haft en påverkan har det enligt barnen varit genom en rådgivande och stödjande funktion, eller genom att fungera som barnets företrädare. Här finns exempel som pekar mot att tillsynsombuden i några fall kan ha spelat en central roll för att få till förändringar i placeringar som enligt barnen inte fungerat bra; förändringar som ibland inneburit omplaceringar. Här finns också en parallell till att flera av tillsynsombuden

beskriver sin funktion för barnens situation i familjehemmet som att den tar sin utgångspunkt i barnets perspektiv eller i ett tillsynsperspektiv, eller som en kombination av dessa.

De stora likheterna mellan resultaten i försöks- och jämförelsegruppen torde delvis kunna härledas till matchningen av barnen till de två grupperna. Grupperna skulle vara så lika varandra som möjligt gällande faktorer som ålder, kön, placeringsgrund, problemtyngd och tid för aktuell placering. Vidare skulle placeringen vara planerad att bestå minst 12 månader framåt och såväl barnet som familjehemsföräldrarna skulle tacka ja till att medverka i försöksverksamheten och i utvärderingen av den. Placeringar där det fanns en aktuell problematik uteslöts också. Detta sammantaget leder fram till slutsatsen att flertalet barn och familjehem som ingår i såväl försöks- som jämförelsegruppen troligen representerar, inom familjehemsvården, relativt stabila, väl fungerande fall; och att de därmed i detta avseende utgör en homogen grupp barn och familjehem där det ur barnens perspektiv i flertalet fall inte funnits ett behov av ett tillsynsombud. Samtidigt ska noteras att för cirka vart femte barn har tillsynsombudet haft en positiv betydelse antingen gällande situationen i familjehemmet eller ifråga om socialtjänstens agerande.

TEMA SKOLAN

Barnen

Avsnittet handlar om hur barnen har det i skolan eller förskolan; vad som är bra och mindre bra; hur det går för dem i skolan; om det finns vuxna i skolan som de kan prata med om sådant som är viktigt för dem; om de har kamrater i skolan och om tillsynsombuden betytt något för deras skolsituation.

Trivs i skolan

När det gäller hur barnen trivs i skolan så visar försöks- och jämförelsegruppen en likartad utveckling över tid. Vid det första intervjutillfället är det knappt 40 procent som bedöms trivas och vid T3 har siffran ökat till närmare 60 procent. Omvänt har andelen barn som trivs i vissa avseenden och inte i andra minskat i båda grupperna. Förändringen är dock enbart statistiskt signifikant för försöksgruppen ($p=0,0181$) och inte för jämförelsegruppen ($p=0,1252$). Att förändringen inte är statistiskt signifikant i jämförelsegruppen påverkas av att gruppen omfattar ett relativt litet antal individer och att förändringen är mindre än i försöksgruppen. Noterbart är att i båda grupperna är det bara enstaka barn som inte trivs alls i skolan (Tabell 6).

Tabell 6 – Trivs i skolan, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Trivs i skolan*	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	37 %	60 %	2 %	2 %
JG, T1 (n=32)	38 %	59 %	3 %	0 %
FG, T3 (n=54)	59 %	31 %	2 %	7 %
JG, T3 (n=26)	58 %	38 %	4 %	0 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av flera intervjufrågor, exempelvis hur barnen har det i skolan och vad som är bra och mindre bra med skolan.

I båda grupperna är den absolut vanligaste anledningen till varför man trivs, och också till varför man både trivs och inte trivs, att skolan ger såväl positiva som negativa former eller upplevelser av *stöd och relationer*. En annan relativt vanlig anledning är refererandet till vad man tycker om vissa *skolämnen*. Exempel på citat från gruppen som trivs är:

”Bra.” Kompisar, ämnen. ”Allting är bra, det är roligt i skolan!” Slöjd och svenska är favoritämnen. (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Alla accepterar alla, man får vara som man själv är”. (JG, flicka, >11 år, SoL)

Och från gruppen som både trivs och inte trivs:

”Bra att jag inte är underkänd. /.../ Det känns inte som hemma.” N.N. tycker att det är mindre bra då han upplever att ”alla andra känner varandra och då känner jag mig utanför”. (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Lära sig nya saker. /.../ Får bra hjälp.” Kompisarna är också bra. ”Mitt engagemang i matte. /.../ Tycker inte om skolan men det behövs. Är medveten om det.” (JG, pojke, >11 år, SoL)

Liksom i fallet med temat familjehemmet har de allra flesta av barnen inte rört sig till andra svars kategorier mellan de två intervjutillfällena. Men för en mindre andel i båda grupperna har trivseln bedömts bli bättre eller sämre. I försöksgruppen är i båda fallen refererande till olika former av stöd och relationer vanligast. Att referera till skolämnen är också relativt vanligt. Exempel här är:

Bytte skola. N.N. tycker att det är bättre i nya skolan då hon fått fler kompisar. Nu får hon vara "med" och leka med kompisar. "Jag känner mig aldrig utanför" /.../ "och fröken är snäll" Något sämre? N.N.: "Inte vad jag vet". (FG, flicka, <11 år, SoL)

"Vår klass har blivit sämre, det har kommit två nya killar till klassen. De är stökiga. Vi har bytt lärare också." Nytt är: N.N. börjar få betyg – "jag får mer press på mig nu med betygen." (FG, flicka, >11 år, SoL)

"Sämre är att en ny person har börjat i klassen." N.N. är orolig över att den nya personen ska börja umgås med N.N:s bästa kompis och att det "ska splittra oss." Också sämre att det är "mer plugg och svårare i skola". Det har blivit svårare och de får mindre tid att utföra uppgifter. N.N. ligger lite efter i vissa ämnen – ämnen som N.N. tycker är tråkiga. (FG, pojke, >11 år, SoL)

I jämförelsegruppen är det ingen speciell anledning som dominerar till varför man trivs bättre eller sämre mellan intervjuerna. Det handlar istället om olika kombinationer av refererande till aktiviteter, materiella aspekter, stöd och relationer samt skolämnen. Ett exempel är en flicka, över 11 år och placerad enligt SoL, som vid den avslutande intervjun beskriver att hon trivs bättre i skolan och att det är roligt i skolan. "Det är lite lättare nu. Man sitter inte i samma klassrum hela tiden". Flickan har sedan den tidigare intervjun börjat högstadiet och tycker att det blir mer rörelse och att det inte är lika enformigt på högstadiet. Ett annat exempel är en flicka, över 11 år och placerad enligt SoL, som menar att skolan har blivit sämre på grund av att matematiken blivit svårare och att hon också upplever att det går sämre i det ämnet.

Hur går det i skolan?

Som framgår av *Tabell 7* nedan tycker något mindre än hälften av de barn i försöksgruppen som går i skola eller förskola vid T1, och cirka 40 procent i jämförelsegruppen, att det går bra för dem i skolan. Vid det avslutande intervjutillfället har andelen i båda grupperna stigit till drygt 60 procent. Vid T1 tycker 30 procent i försöksgruppen och hälften av barnen i jämförelsegruppen att det går bra i vissa avseenden och mindre bra i andra. För försöksgruppen är andelen lika stor vid T3, medan den nästan halverats i jämförelsegruppen. Utifrån det underlag som finns är det svårt att dra några slutsatser om vad skillnaderna kan bero på. Förändringarna över tid är dock inte statistiskt signifikanta för någon av grupperna. Inte heller skillnaderna mellan grupperna är signifikanta.

Uppmärksammas kan att det bara är ett barn (vid T1 och i försöksgruppen) som inte tycker att det går bra. Det kan även noteras att det i relativt många fall inte varit möjligt att bedöma försöksgruppens svar vid T1. Det kan bero på att svaren inte varit tillräckligt omfattande eller att de inte innehållit värderingar som möjliggjort en kategorisering i termer av positivt eller negativt.

Tabell 7 – Hur går det i skolan, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Hur går det i skolan?*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	47 %	30 %	2 %	2 %	19 %
JG, T1 (n=32)	41 %	50 %	0 %	0 %	9 %
FG, T3 (n=54)	63 %	30 %	0 %	0 %	7 %
JG, T3 (n=26)	65 %	27 %	0 %	0 %	8 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Hur går det för dig i skolan? (Ge exempel.)".

Av barnens svar på frågan framkommer att vad som definieras som ”bra” är relativt och fylls med olika innebörd. Ett exempel från kategorin ”Bra” i försökgruppen är:

”Tycker att det går jättebra faktiskt”. N.N. säger att han har ”bra kompisar och sköter läxorna”. Tidigare har han gått i stora klasser med många elever och många lärare, det tycker N.N. var jobbigt och svårt. N.N. säger att han ligger i ”fas med allting”. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Och från kategorin ”Både bra och inte så bra”:

”Det går ganska bra, fast det kan gå bättre, jag har godkänt i allt.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

Också i jämförelsegruppen finns det stora variationer i vad barnen definierar som ”bra” och vad som relateras till detta. Två exempel är:

”Det går bra. /.../ Fröken säger att jag är bra på engelska och matte.” (JG, flicka, >11 år, SoL)

”Bättre än i ettan.” I ettan var N.N. mer fokuserad på det sociala och att lära känna vänner. I tvåan siktar han mera på studier. (JG, pojke, >11 år, SoL)

Tillgång till vuxna i skolan

Det stora flertalet barn i såväl försöks- som jämförelsegruppen säger vid båda intervju-tillfällena att de har tillgång till vuxna i skolan som de kan prata med om viktiga saker (Tabell 8). Av de barn som närmare preciserat vem de kan prata med är *lärare* och eller *mentor* vanligast förekommande vid båda intervjutillfällena. Andra relativt vanligt förekommande personer och funktioner är olika former av *extra stöd* som exempelvis *lärarassistent* och *kurator*.

Tabell 8 – Tillgång till vuxna i skolan, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Tillgång till vuxna i skolan?*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	81 %	5 %	9 %	0 %	5 %
JG, T1 (n=32)	88 %	0 %	13 %	0 %	0 %
FG, T3 (n=54)	81 %	2 %	9 %	2 %	6 %
JG, T3 (n=26)	85 %	4 %	8 %	0 %	4 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Finns det vuxna i skolan som du kan prata med om sådant som är viktigt för dig? (Med vilka och till exempel om vad?)”.

Exempel på svar:

”Ja, jag har ju min mentor och skolsköterskan.” N.N. berättar att mentorn är ny så henne har hon inte pratat med ännu. Men N.N. säger att hon skulle kunna prata med mentorn. N.N. har pratat med skolsköterskan när hon gick i fyran. N.N. pratade då om sin ”mamma och sådant”. Familjehems-pappan var med på det mötet med skolsköterskan. (FG, flicka, >11 år, SoL)

Om N.N. ”mår dåligt eller om det är något jobbigt i skolan kan jag gå till honom” [N.N:s mentor]. Mentorn ”tar det på allvar” och ”gör någonting åt det”. (JG, flicka, >11 år, SoL)

De barn som i båda grupperna bedöms tillhöra kategorin ”Både ja och nej” har samtliga angett att de har tillgång till vuxna att prata med men att de ändå inte gör det. Ett exempel är:

”Egentligen ingen jag vill prata med men... det är väl [namn] då, min mentor”. (FG, flicka, >11 år, SoL)

Ett exempel från barn som inte anser att de har någon vuxen i skolan som de kan prata med om viktiga saker är följande:

”Nej, de pratar jag inte med. /.../ Det är inte lönt. /.../ Känns inte behagligt. /.../ Lärare är inte den sorten.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

Tillgång till kamrater i skolan

Nästan samtliga barn i försöksgruppen och i jämförelsegruppen uppger vid både första och sista intervjutillfället att de har kamrater som de är med i skolan eller förskolan (*Tabell 9*). Att så många av barnen svarar jakande på frågan ska dock inte tolkas som att det inte kan finnas problem i relationerna till andra barn i skolan. Två exempel här är:

N.N. har ”två, tre, fyra stycken” kompisar som går i N.N:s klass. De retar inte N.N. N.N. berättar om en annan tjej i klassen som är ”kaxig” och som retar N.N. (FG, flicka, <11 år, SoL)

N.N. har en klasskamrat som hon umgås med. De umgås även efter skolan. /.../ N.N. är uppenbart ledsen över mobbning och uttrycker att det är mycket mobbning i skolan. (JG, flicka, >11 år, SoL)

Tabell 9 – Tillgång till kamrater i skolan, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Tillgång till kamrater i skolan?*	Ja	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	96 %	2 %	2 %
JG, T1 (n=32)	100 %	0 %	0 %
FG, T3 (n=54)	89 %	0 %	11 %
JG, T3 (n=26)	96 %	0 %	4 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Har du några kamrater som du är med i skolan/förskolan?”.

Upplever barnen att tillsynsombudet har påverkat situationen i skolan?

Vid den avslutande intervjun menar de flesta av barnen i försöksgruppen, mer än två tredjedelar, att tillsynsombudet inte har påverkat deras situation i skolan. Tre av barnen menar att ombudet har påverkat situationen, och två stycken menar att ombudet har påverkat i vissa avseenden men inte i andra (*Tabell 10*).

Tabell 10 – Tillsynsombudets påverkan av situationen i skolan, försöksgrupp (FG)

Har tillsynsombudet påverkat situationen i skolan?*	Ja	Både Ja och Nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=54)	6 %	4 %	70 %	11 %	9 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Nu när du har haft ett tillsynsombud under en längre tid, har det påverkat hur du har det i skolan/förskolan? På vilka sätt? Hur då?”

För det stora flertalet barn som menar att tillsynsombudet inte har påverkat deras skolsituation framkommer inte någon speciell motivering. Ett barn som utvecklat sitt svar menar att det beror på att kontakten med tillsynsombudet inte varit tillräcklig. Andra barn menar att ombudet inte har påverkat eftersom det inte funnits något sådant behov. Exempel på detta är:

”Nej, jag behöver ju inte hjälp med något.” (FG, flicka, <11 år, SoL)

”Nej, det är jag själv som påverkar det.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

Samtliga barn som menar att tillsynsombudet har påverkat hur de har det anger att det beror på att ombudet har haft en *stödjande* funktion. Exempel här är:

N.N. har pratat om vänskapsrelationer och socialt samspel med tillsynsombudet. N.N. menar att det har påverkat honom positivt när det gäller vänner och relationer i skolan. (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. menar att tillsynsombudet har fått honom att känna att han är en person som kan uttrycka sig. Ombudet har fått N.N. att känna att han kan lyckas i skolan. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Ett av de barn som menar att tillsynsombudet har påverkat i vissa avseenden men inte i andra, en pojke, över 11 år och placerad enligt SoL, säger att ombudet inte har påverkat skolsituationen, men med tillägg: ”Fast kanske lite, hon brukar säga åt mig att sköta skolan. Det kanske har påverkat.”

Familjehemsföräldrarna

Här presenteras hur familjehemsföräldrarna upplever att barnen i försöks- och jämförelsegruppen har det i skolan.

Familjehemsföräldrarnas upplevelse av barnens skolsituation

Vid den första intervjun upplever hälften av familjehemsföräldrarna i försöksgruppen att barnen har det bra i skolan, medan motsvarande siffra i jämförelsegruppen är 30 procent. Och vid den avslutande intervjun är andelen ungefär densamma i båda grupperna (*Tabell 11*). Skillnaderna mellan grupperna är inte signifikanta vid något av tillfällena. Vid båda intervju-tillfällena är det en stor andel familjehemsföräldrar som upplever att barnen har det bra i vissa avseenden och inte så bra andra; i jämförelsegruppen betydligt över hälften.

Tabell 11 – Hur familjehemsföräldrarna upplever barnens situation i skolan, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Hur upplever familjehemsföräldrarna att barnen har det i skolan?*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=56)	50 %	46 %	4 %	0 %
JG, T1 (n=30)	30 %	67 %	3 %	0 %
FG, T3 (n=47)	53 %	40 %	4 %	2 %
JG, T3 (n=21)	29 %	62 %	10 %	0 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Hur upplever du att barnet/den unge har det i skolan?”.

Tillsynsombuden

I avsnittet redovisas det som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden gällande temaområdet skolan.

Tillsynsombudets funktion för barnens situation i skolan

En viss skillnad framträder mellan de olika tillsynsombuden när det gäller vilken funktion de bedömer att de haft för barnens situation i skolan. Tre av ombudens beskrivningar tar sin utgångspunkt i ett *avstämningssperspektiv*. Som på temat familjehemmet liknar utgångspunkten den funktion som i normala fall ingår i socialtjänstens ansvarsområde – att med regelbundenhet följa upp hur barnet har det i skolan. Exempel:

”Vi frågar varje gång vi träffar barnet hur det ser ut i skolan och hur det har fungerat. Jag stämmer ju av innan jag åker på nästa besök, vad jag skrev förra gången. Hur det gick på proven eller om barnet är oroligt inför betygen och så. Så då kan jag ju hela tiden följa upp hur det blev.”

”Jag har lyssnat på dem och i vissa fall även på familjehemmen kring hur det fungerar för dem i skolan. Det handlar om att få en bild av hur det går. Eventuellt informera om stöd och hjälp som de kan få via skolan och så.”

Fyra av ombuden beskriver en funktion som kan tolkas som ett *tillsynsperspektiv*. Även detta perspektiv har inslag av att följa upp och stämma av barnets situation, men här betonas funktionen att ”utifrån” granska skolsituationen.

”Det kan ju vara att barnen uttrycker väldigt tydligt eller att jag snappar upp saker eller ser saker, då har jag ibland behövt backa tillbaka och titta. Vad säger utredningen och vad säger genomförandeplanen? Hur var det här nu då med skolan? Har man tänkt något speciellt? Och ibland har jag faktiskt fått påminna socialtjänsten om att i genomförandeplanen så är det faktiskt tänkt en hel del kring skolan men jag kan inte se att det är realiserat. Eller att man inte följer upp det, till exempel.”

”...i en av rapporterna jag skrev så tog jag upp att jag tycker att det är fruktansvärt att man inte sätter till mer i skolan. Jag ligger på och familjehemmet hör av sig till mig efter att de har fått rapporten och frågar om de kan använda den i dialog med skolan för att få extra resurser. Och absolut, det går jättebra./.../Jag känner att det inte riktigt är min roll att gå in i dialog med skolan./.../Det är inte den vägen, utan det är ju bara att fortsätta trycka på, på socialtjänsten.”

Två av tillsynsombuden menar att de inte har haft någon, eller en begränsad funktion för barnens situation i skolan.

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ En relativt stor andel av barnen i både försöks- och jämförelsegruppen trivs till stora delar i skolan. Men i båda grupperna finns det samtidigt en stor andel barn som, parallellt med att de trivs, också tar upp negativa sidor av skolan.
- ✓ Att skolmiljön ger möjligheter till stöd och relationer är den dominerande anledningen till varför barnen trivs i skolan. Men brist på stöd och relationer ligger i flertalet fall också bakom negativa upplevelser av skolmiljön.
- ✓ Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen har vuxna i skolan som de kan prata med om viktiga saker – i de flesta fall lärare eller mentorer.
- ✓ Nästan samtliga barn uppger att de har kamrater i skolan. Men det kan också förekomma problem i relationerna till andra barn i skolan.
- ✓ Få barn i försöksgruppen anser att tillsynsombudet har påverkat deras skolsituation.
- ✓ Familjehemsföräldrarna upplever att barnen till stora delar har det bra i skolan, men en stor andel av dem upplever att det också finns sidor av skolan där barnen inte har det bra.
- ✓ Flertalet tillsynsombud anser att de haft en funktion att fylla när det gäller barnens skolsituation. Funktionen har antingen karaktären av avstämning, av att följa upp hur det går med skolan, eller en mer renodlad tillsynsfunktion gentemot socialtjänsten.

I temaområdet *Familjehemmet* framkom att den vanligaste anledningen till att barnen trivs eller inte trivs i familjehemmet är relaterad till stöd och relationer. Också när det gäller barnens trivsel i skolan är den vanligaste anledningen till såväl att de trivs som inte trivs möjligheter till eller avsaknad av stöd och relationer; något som pekar mot den positiva relationens stora betydelse för barnens möjligheter till ett gott liv i familjehemmet och i skolmiljön. Att det stora flertalet barn har tillgång till vuxna och kamrater i skolan som de kan prata med om viktiga saker kan ses som en förutsättning för detta.

När det gäller familjehemsföräldrarnas upplevelse av hur barnen har det i skolan kan resultaten för jämförelsegruppen tolkas som att dessa föräldrar har en mer negativ bild av situationen än familjehemsföräldrarna i försöksgruppen. Det är dock svårt att utifrån den empiri som finns säga något om vad skillnaden skulle kunna bero på. Av samma skäl är det svårt att säga något om vad den relativt stora ökningen i båda grupperna i andelen barn som trivs och tycker att det går bra i skolan mellan det första och sista intervjuutillfället kan bero på.

Att det bara är en liten andel av barnen som anser att tillsynsombudet påverkat deras situation i skolan kan ses mot bakgrund av bilden ovan: Att många av barnen i stor utsträckning trivs i skolan och att de har kamrater och vuxna att prata med. Trots denna i huvudsak positiva bild

menar ett flertal av tillsynsombuden att de har haft en funktion att fylla för barnens skolsituation. Och det bör uppmärksammas att det i både försöks- och jämförelsegruppen finns en mindre grupp barn som menar att det inte finns vuxna i skolan som de kan prata med om viktiga saker. Likaså beskriver en relativt stor andel barn att de trivs och att det går bra i skolan i vissa avseenden och inte i andra.

En hypotes om orsakerna bakom den skillnad vi kan se mellan å ena sidan barnens svar och å den andra tillsynsombudens och familjehemsföräldrarnas, skulle kunna vara att de senare ser förhållanden i barnens skolsituation (till exempel ifråga om kamrater och behov av stödinsatser) som de uppfattar som problem som bör åtgärdas, medan barnen uppfattar dem som en normaliserad del av sin egen och en generell skolsituation. För tillsynsombuden kan det handla om att de ser att behov och insatser som lyfts fram i genomförandeplanen inte har följts upp. Med tanke på den betydelse forskningen har visat att skolan har för familjehemsplacerade barns fortsatta utveckling,³⁸ bör resultaten här inte utan vidare tolkas som att skolsituationen för barnen i båda grupperna skulle vara tillfredställande.

³⁸ Se Socialstyrelsen (2010). *Social rapport*. Stockholm, Socialstyrelsen.

TEMA FRITIDEN

Barnen

Avsnittet handlar om hur barnen tycker att de har det på fritiden; vad som är bra och mindre bra, om de har kamrater som de är med och om tillgången till ett tillsynsombud påverkat deras fritid.

Trivs med fritiden

Vid det första intervjutillfället bedöms drygt hälften av barnen i både försöks- och jämförelsegruppen ha en fritid som de trivs med. För försöksgruppen är andelen densamma vid den avslutande intervjun, medan den för jämförelsegruppen har minskat något. Andelen barn som trivs i vissa avseenden men inte i andra är i båda grupperna cirka 40 procent vid T1, ungefär densamma för försöksgruppen vid T3, medan den har ökat något för jämförelsegruppen (Tabell 12).

Tabell 12 – Trivs med fritiden, försöksgrupp- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Trivs med fritiden*	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	55 %	40 %	0 %	5 %
JG, T1 (n=32)	53 %	41 %	0 %	6 %
FG, T3 (n=55)	55 %	38 %	0 %	7 %
JG, T3 (n=27)	41 %	48 %	4 %	7 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av flera intervjufrågor, exempelvis "Hur tycker du att du har det när du inte är i skolan/förskolan?" och "Har du några kamrater som du är med?".

Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen som bedöms trivas refererar som anledning till olika former av *aktiviteter*.³⁹ Att de upplever *stöd* och positiva *relationer* ihop med aktiviteter är också vanligt förekommande i båda grupperna. Exempel på hänvisningar till aktiviteter samt stöd och relationer:

Går på fritids "alla dagar utom onsdagar". N.N. tycker att det är roligt att gå på fritids därför att N.N. då "får träffa kompisar". Efter fritids leker N.N. i familjehemmet. Ibland träffar N.N. kompisar på helgerna. Han får skjuts till kompisarna. (FG, pojke, <11 år, SoL)

"Är ute. Är med kompisar. Spelar fotboll. Grillar med kompisar. Är med flickvän. På fritidsgården." (JG, pojke, >11 år, SoL)

Samma anledningar återkommer i båda grupperna och vid båda intervjutillfällena hos de barn som trivs i vissa avseenden och inte i andra. Exempel här är:

N.N. har samma kompisar, men N.N. tycker inte att det händer så mycket med dem. N.N. tycker att fotbollen går lite sämre, både prestation och trivsel. I övrigt är N.N. nöjd med sin fritid. (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. tycker att det är jobbigt att bussresan till och från skolan är så lång. N.N. gör alltid läxor först och umgås sedan med sina vänner. (JG, flicka, >11 år, SoL)

³⁹ Att huvudfrågan på temat är "Vad gör du när du inte är i skolan/förskolan?" kan vara en delförklaring till att olika aktiviteter är den vanligast förekommande anledningen.

Liksom i tidigare teman tillhör de flesta barnen samma svarskategori vid båda intervjutillfällena. En mindre andel har dock rört sig till en annan kategori och bedömts trivas bättre eller sämre. I båda grupperna är aktiviteter samt stöd och relationer de vanligast förekommande anledningarna till förbättring eller försämring.

Upplever barnen att tillsynsombudet påverkar deras situation på fritiden?

De flesta barn i försöksgruppen, drygt två tredjedelar, anser inte att tillsynsombudet har påverkat deras situation på fritiden. En mindre grupp, fem av barnen, menar dock att ombudet har påverkat hur de har det. I knappt en femtedel av fallen har det inte varit möjligt att avgöra om ombuden påverkat situationen eller inte beroende på att barnen inte gett ett svar i någon tydligt riktning (*Tabell 13*).

Tabell 13 – Tillsynsombudets påverkan av situationen på fritiden, försöksgrupp (FG)

Har tillsynsombudet påverkat situationen på fritiden?*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=55)	9 %	0 %	69 %	4 %	18 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Nu när du har haft ett tillsynsombud under en längre tid, har det påverkat hur du har det på din fritid? På vilka sätt? Hur då?"

Av de barn som menar att tillsynsombudet inte har påverkat hur de har det anger de allra flesta inte någon närmare motivering. Ett mindre antal barn utvecklar sina svar och menar då att det beror på att det inte har funnits något behov av det. Ett exempel är en pojke, över 11 år och placerad enligt LVU, som svarar: "Inget speciellt, för jag har alltid haft en bra fritid".

Bland de barn som menar att tillsynsombudet har påverkat deras fritid förekommer bland annat ett refererande till ombudets *stödjande* funktion. Exempelvis en pojke, över 11 år och placerad enligt SoL, menar att tillsynsombudet har fått honom att "tänka på vad som är dåligt och dumt". Pojken menar att ombudet har fått honom "att tänka efter innan" och att ombudet "är så lätt att snacka med". En annan pojke, över 11 år och också placerad enligt SoL, menar att fritiden har påverkats genom att ombudet blivit en del av fritiden. Detta genom att de "träffas och fikar" och att tillsynsombudet besöker barnet under dennes fritidsaktiviteter. En flicka, över 11 år och placerad enligt LVU, menar att påverkan varit i negativ mening. Hon tycker att tillsynsombudet *stört* för mycket av hennes liv.

Familjehemsföräldrarna

Här redovisas hur familjehemsföräldrarna upplever att barnen i försöks- och jämförelsegruppen har det på sin fritid.

Familjehemsföräldrarnas upplevelser av barnens fritid

I flera fall har det inte varit möjligt att bedöma hur familjehemsföräldrarna anser att barnen har det på fritiden. Det huvudsakliga skälet är att de ofta beskriver vad barnen gör på sin fritid utan att värdera dessa aktiviteter som positiva eller negativa. I försöksgruppen gäller det i cirka en femtedel av fallen och i jämförelsegruppen i närmare en tredjedel (*Tabell 14*).

Tabell 14 – Hur familjehemsföräldrarna upplever barnens situation på fritiden, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Hur upplever familjehemsföräldrarna att barnen har det på fritiden?*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	47 %	35 %	0 %	18 %
JG, T1 (n=30)	43 %	27 %	0 %	30 %
FG, T3 (n=47)	40 %	36 %	0 %	23 %
JG, T3 (n=22)	32 %	36 %	0 %	32 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Hur upplever du att barnet/den unge har det på sin fritid? (Kvällar, helger och lov)".

Av de svar som gått att bedöma framkommer att vid T1 upplever färre än hälften av familjehemsföräldrarna i båda grupperna att barnen har det bra på sin fritid. Vid den avslutande intervjun har andel sjunkit i båda grupperna. Samtidigt är det en relativt stor andel som anser att fritiden är bra på vissa sätt och inte på andra.

Tillsynsombuden

Här presenteras det som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden gällande temaoområdet fritiden.

Tillsynsombudets funktion för barnens situation på fritiden

Liksom i tidigare teman finns det skillnader i ombudens utsagor om vilken funktion de haft för barnens situation på fritiden. Men de olika perspektiv som framträder påminner i stor utsträckning om varandra och bör inte heller här förstås som ömsesidigt uteslutande. Tre av tillsynsombuden beskriver sin funktion med utgångspunkt i det tidigare presenterade *avstämningsperspektivet* – en uppföljande funktion som på flera sätt påminner om den som socialtjänsten har. Exempel:

"Ja, det blir frågor runt det också. /.../ Hur ser det ut, vad har förändrats, behoven? Och även lite materiellt. /.../ Kanske socialtjänsten hade gjort det i alla fall, men på något vis så har vi i alla fall kunnat följa."

"Det är mer att höra hur de har det. Sedan eventuellt bidra med någonting om det finns behov av det, när det gäller kanske stöd och hjälp på ett sätt som de önskar."

Ytterligare två tillsynsombud menar att de haft en uppföljande funktion, men här framträder också ett särskilt *tillsynsperspektiv*; funktionen att "utifrån" granska helheten kring barnets fritid betonas:

"Att uppmärksamma behov kopplat till genomförandeplanen. /.../ Och där kan jag tycka att socialtjänsten inte följer upp att familjehemmen ordnar tillräckligt med fritiden. /.../ Ja, det är ju gentemot socialtjänsten."

"Jag har förmedlat till socialsekreteraren att jag tyckte att socialtjänsten hade en väldigt begränsad förmåga att se det här, den här pojkens behov. /.../ Så där var jag rätt så aktiv. /.../ Det handlar om att formulera frågor till socialtjänsten kring vad som görs. Vilken form av meningsfull sysselsättning finns?"

Tre av tillsynsombuden beskriver sin funktion med utgångspunkt i *barnets perspektiv*. Även dessa svar kan präglas av ett avstämmande perspektiv, men med ett uttalat fokus på barnets vilja och önskemål. Exempel:

”Efter det här projektet så har ju i alla fall en ungdom uttryckt att han skulle vilja ha en kontaktperson som hittar på aktiviteter med honom på fritiden. Han har tyckt att det har varit så bra att träffa en vuxen utanför familjehemmet. Så då kanske jag har bidragit på något sätt till det.”

Ett av tillsynsombuden menar att denne inte haft någon, eller en begränsad funktion för barnens situation på fritiden.

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen trivs på sin fritid även om det för en stor andel i båda grupperna också finns delar av eller inslag i fritiden som de inte trivs med.
- ✓ Den vanligaste anledningen till att barnen trivs på sin fritid är att den innebär positiva aktiviteter – ofta i kombination med socialt stöd och positiva relationer.
- ✓ Relativt få av barnen i försöksgruppen, cirka tio procent, menar att tillsynsombudet har påverkat deras situation på fritiden.
- ✓ I både försöks- och jämförelsegruppen upplever en majoritet av familjehemsföräldrarna att barnen har det bra på fritiden, alternativt bra i vissa avseenden och mindre bra i andra.
- ✓ Nästan samtliga tillsynsombud anser att de haft en funktion att fylla för barnens situation på fritiden; antingen med utgångspunkt i barnets perspektiv, i form av en avstämmande, uppföljande funktion, eller en mer renodlad tillsynsfunktion gentemot socialtjänsten.

Liksom i fallet med tidigare teman framträder stöd och relationer, här ofta kopplat till olika aktiviteter, som en central faktor för de familjehemsplacerade barnens livskvalitet. Detta trots att intervjufrågorna implicerar aktiviteter på fritiden, vad de *gör*. Att en stor andel av barnen menar att tillgången till ett tillsynsombud inte har påverkat deras situation på fritiden, bör ses i relation till att det stora flertalet barn trivs på fritiden, även om det för vissa också finns aspekter av den som inte är så bra. Bilden av en för många barn i huvudsak positiv fritid överensstämmer i huvudsak med familjehemsföräldrarnas upplevelse även om en större andel av dem anser att barnens situation är bra i vissa avseenden och inte så bra i andra.

De skillnader som finns mellan å ena sida hur barnen beskriver sin fritid och å den andra hur familjehemsföräldrarna och tillsynsombuden gör det, skulle till viss del hypotetiskt kunna bero på samma saker som ifråga om bilden av barnens skolsituation: Att de senare ser problem som bör åtgärdas, medan det för barnen kan handla om vad de uppfattar som generellt gällande för fritiden, eller i deras situation ”normalt” på fritiden; och för tillsynsombudens del att de också ser diskrepanser mellan vad som framgår av genomförandeplanen och hur barnen har det ”i verkligheten”.

TEMA SOCIALTJÄNSTEN

Barnen

Avsnittet handlar om hur barnen ser på kontakten med sin socialsekreterare; hur ofta de har kontakt, om barnet tycker att han eller hon kan prata med sin socialsekreterare om sådant som är viktigt för det; hur relationen är; vad som är bra och mindre bra; och om det är viktigare att träffa samma socialsekreterare varje gång, eller om det viktiga är att ha någon att träffa – det vill säga kontinuitetens betydelse.

Nöjd med sin socialsekreterare

Som framgår av *Tabell 15* nedan har cirka 40 procent av barnen i försöksgruppen och en tredjedel i jämförelsegruppen bedömts vara nöjda med sin socialsekreterare vid det första intervjutillfället. Vid den avslutande intervjun uppgår siffran till drygt 40 procent i båda grupperna. En relativt stor andel svar har vid båda intervjutillfällena inte varit möjliga att bedöma. Det kan i flera fall bero på att barnen inte har träffat sin socialsekreterare tillräckligt mycket för att bilda sig en uppfattning. I försöksgruppen har exempelvis 33 av barnen genomgått 57 byten av socialsekreterare under eller i anslutning till försöksperioden. Vissa av barnen har varit med om upp till fyra eller fem byten under den aktuella perioden. Andra bidragande orsaker till svårigheten att bedöma frågan är att den varit svår för barnen, speciellt de mindre, och att de svar som framkommit varit mer deskriptiva och mindre laddade med värderingar. På grund av att det inte gått att bedöma en relativt stor andel av svaren har någon signifikansprövning av skillnaderna över tid och mellan grupperna inte gjorts.

Tabell 15 – Nöjd med socialsekreterare, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Nöjd med socialsekreterare *	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	41 %	29 %	2 %	28 %
JG, T1 (n=32)	34 %	31 %	16 %	19 %
FG, T3 (n=55)	42 %	7 %	11 %	40 %
JG, T3 (n=27)	44 %	7 %	11 %	37 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av flera intervjufrågor, exempelvis "Vad tycker du om din socialsekreterare?" och "Tycker du att du kan prata med din socialsekreterare om sådant som är viktigt för dig? (Till exempel om vad?)".

Inga tydliga mönster i motiveringar och anledningar har framträtt i barnens svar, utan de berör olika aspekter av kontakten med socialsekreteraren. Exempel på svar från barn som är nöjda med sin socialsekreterare:

N.N. har nyligen bytt socialsekreterare. "Bra. /.../ Hon lyssnar verkligen på vad jag säger. /.../ Hon förstår." (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. har tillsammans med socialsekreteraren varit på restaurang och varit och fikat. "Nästa gång ska vi köpa glass." N.N. tycker bra om socialsekreteraren. (FG, flicka, <11 år, LVU)

Exempel på barn som är både nöjd och inte nöjd:

"Hon är svår att få tag i, nästan aldrig på plats. /.../ Svarar nästan aldrig på mail. /.../ Hon är trevlig, men pratar så tyst." (FG; flicka, >11 år, SoL).

"Hon är väl snäll. /.../ Men hon ringer inte så ofta som hon borde." (JG, flicka, >11 år, SoL)

Och exempel på barn som inte är nöjda med sin socialsekreterare:

N.N. vet inte så mycket, har träffat socialsekreteraren så sällan. ”Känner henne inte alls.” N.N. menar att även familjehemsföräldrarna tycker att hon hör av sig för sällan. ”Om det hade varit ett dåligt familjehem så hade det kunnat gå illa.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Allt är dåligt. /.../ Jag tycker inte om dem för de bara förstör allting. /.../ Jag vill inte ens prata med dem.” (JG, flicka, >11 år, SoL)

Liksom i tidigare teman har de allra flesta barn inte rört sig till annan svarskategori mellan de olika intervjutillfällena. Men ett mindre antal i båda grupperna har bedömts vara mer eller mindre nöjda med socialsekreteraren vid T3 jämfört med T1. Som nämnts ovan bygger frågeställningen på en sammanvägd bedömning av flera olika intervjufrågor och det har inte heller gått att urskilja några tydliga mönster bland de som bedömts var mer eller mindre nöjda. Exempel på barn som bedömts vara mer nöjda mellan de olika intervjutillfällena är dock:

N.N., som mellan intervjutillfällena har bytt socialsekreterare, säger att det är ”mycket bättre med henne jag har nu. /.../ Den förra visade inget intresse och engagemang.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. tycker att kontakten med socialsekreteraren har utvecklats. N.N. berättar att han tidigare alltid varit emot socialtjänsten, att de bara vill förstöra och att de tar barn från deras föräldrar ”bara för att jävlas” /.../ ”Men nu har jag förstått att de vill hjälpa folk.” N.N. berättar att han har ändrat sin uppfattning om socialtjänsten. N.N. menar att om socialtjänsten inte hade funnits så hade många haft det mycket illa. N.N. tycker inte att det är något fel på socialtjänsten längre. (JG, pojke, >11 år, LVU).

Ett exempel på barn som bedömts vara mindre nöjd mellan intervjutillfällena är en flicka, över 11 år och placerad enligt LVU, som tycker att kontakten med socialsekreteraren fungerar bra i vissa avseenden men att socialsekreteraren måste bli bättre på att lyssna. ”Det går så där. /.../ De lyssnar inte så mycket på mig. /.../ När jag inte vill träffa min mamma så lyssnar de inte”.

Relation till sin socialsekreterare

Liksom i fallet med frågan om barnen är nöjda med sin socialsekreterare är det vid det första intervjutillfället (T1) en större andel barn i försöksgruppen än i jämförelsegruppen som bedömts ha en bra relation till socialsekreteraren – närmare hälften mot knappt 40 procent. Det är också en ungefär lika stor andel som på förra frågan som i båda grupperna bedömts ha en relation som är bra i vissa avseenden och inte i andra, cirka 30 procent. I försöksgruppen är det få barn som har en relation som inte är bra medan det i jämförelsegruppen rör sig om cirka en femtedel (*Tabell 16*). Vid den uppföljande intervjun behandlas frågeställningen utifrån hur relationen har förändrats sedan den föregående intervjun. Resultatredovisningen fokuserar därför barnens upplevelse av förändringar i relationen och inte tvärsnitt på gruppnivå.

Tabell 16 – Relation till socialsekreterare, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Relation till socialsekreterare*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	48 %	31 %	7 %	14 %
JG, T1 (n=32)	38 %	28 %	19 %	16 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågorna ”Hur tycker du att din relation är med din socialsekreterare?”, ”Vad är bra? (Finns det något som är bra?)” och ”Vad är mindre bra? (Är det något som inte är så bra?)”.

De vanligaste anledningarna i båda grupperna till att barnen har en bra relation till sin socialsekreterare är positiva *emotionella* aspekter och att relationen präglas av *öppenhet*. En annan vanlig anledning är att relationen tar sin utgångspunkt i *barnets perspektiv*. Exempel på citat från barn som har en bra relation till sin socialsekreterare:

Avslappnat – inte så allvarligt hela tiden. ”De andra från soc är så högfärdiga, han känns sällsynt.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

”Att man kan prata med henne om lite allt möjligt.” N.N. tycker att det är bra att socialsekreteraren berättar för familjehemsföräldrarna om det är något som N.N. sagt som oroar socialsekreteraren. (JG, flicka, >11 år, LVU)

Också i den grupp barn som vid T1 bedömts ha en relation som är bra i vissa avseenden och inte i andra, är förekomst av eller brist på öppenhet och på emotionella aspekter, och att socialsekreteraren har barnets perspektiv, de dominerande anledningarna. Exempel på citat från kategorin ”*Både bra och inte så bra*” är:

Nära relation. Men ändå svårt att berätta om känsliga saker. ”Det är jobbigt att prata om vissa saker.” (FG, pojke, >11 år, LVU)

”Känner henne inte riktigt.” N.N. tycker att socialsekreteraren lyssnar och förstår, men att socialsekreteraren hör av sig för sällan. (JG, flicka, >11 år, SoL)

Hos de barn som vid den första intervjun bedömts ha en relation som inte är bra, är bristande kontinuitet och emotionella aspekter de dominerande orsakerna i båda grupperna. Ett exempel är en pojke i jämförelsegruppen, över 11 år och placerad enligt SoL, som tycker att socialsekreteraren behandlar honom som om ett barn – att socialsekreteraren daltar med honom. Pojken tycker också att det är svårt att få tag på socialsekreteraren. När familjehemmet och pojken sökt socialsekreteraren för att få besked i en fråga, svarar de inte eller hör inte av sig.

När det gäller den avslutande intervjun har det i flera fall varit svårt att bedöma barnens relation till sin socialsekreterare. Skälet är detsamma som vid frågeställningen om barnen är nöjda med sin socialsekreterare där det stora antalet byten av socialsekreterare framstår som den främsta anledningen. Mängden byten har lett till att det många gånger varit svårt för barnen att uttala sig om relationen till socialsekreteraren då de inte haft någon eller tillräckligt omfattande kontakt för att utveckla en relation. Bland de barn som gått att bedöma upplever de flesta inte någon förändring av relationen mellan de båda intervjuerna. Ett mindre antal i båda grupperna menar dock att relationen blivit bättre eller sämre. Liksom tidigare framträder inga tydliga mönster när det gäller skälen, utan det en spridning mellan olika anledningar: kontinuitet, öppenhet, emotionella aspekter och om relationen utgår från barnets perspektiv. Exempel på utsagor från barn där relationen till socialsekreteraren blivit bättre:

”Är som en vänskapsrelation, kan SMS:a varandra och kolla läget. /.../ Jag kan berätta om allt, hur jag mår och hur jag har det.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Den är mycket, mycket bättre, hon är här mycket oftare”. N.N. berättar att hon och socialsekreteraren har träffats mer. N.N. upplever att hon har lärt känna socialsekreteraren. ”Jag har verkligen fått mer förtroende för hela socialtjänsten, för det som de gör. Innan har jag mer inte trott på deras arbete, att det kan ge utdelning, men nu ser jag att de verkligen försöker fixa situationerna och göra sitt bästa”. (JG, flicka, >11 år, SoL)

Exempel på ett fall där relationen blivit sämre är en pojke i försöksgruppen, över 11 år och placerad enligt SoL, som menar att han inte längre vågar berätta lika mycket för sin socialsekreterare. Detta på grund av en incident i familjen där socialsekreteraren berättade för andra om saker som pojken sagt. Ett annat exempel:

”Att den [relationen] inte är lika stark längre.” N.N. skulle vilja träffa socialsekreteraren personligen och prata kring hur N.N. haft det i sommar. ”De säger inte hur de vill ha det, så jag vet inte hur det ska vara heller.” (Flicka, >11 år, SoL)

Vikten av kontinuitet i kontakten med socialsekreterare

Vid den första intervjun är det drygt 70 procent av barnen i försöksgruppen och närmare 80 procent i jämförelsegruppen som uppger att det är viktigt att träffa samma socialsekreterare varje gång. Vid den avslutande intervjun har andelen barn i försöksgruppen ökat något, medan den är konstant i jämförelsegruppen. Detta kan ses i relation till att det är många barn i båda grupperna som har erfarenhet av ett eller flera byten av socialsekreterare både före och under försökstiden. Vid båda intervjutillfällena är det en mindre andel barn i båda grupperna som anser att det inte är viktigt med kontinuitet i kontakten med socialsekreteraren (*Tabell 17*).

Tabell 17 – Viktigt att träffa samma socialsekreterare varje gång, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Viktigt att träffa samma social-sekreterare*	Ja	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	72 %	14 %	2 %	12 %
JG, T1 (n=32)	78 %	13 %	0 %	9 %
FG, T3 (n=55)	78 %	5 %	0 %	16 %
JG, T3 (n=27)	78 %	19 %	0 %	4 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Är det viktigt att du får träffa samma socialsekreterare varje gång eller är det viktigaste att du har någon som du kan träffa, även om det är olika socialsekreterare?".

Av de barn i försöksgruppen som vid T1 närmare preciserat anledningen till att kontinuitet är viktigt anger de flesta att det handlar om socialsekreterarens kännedom om barnet. Därefter kommer att barnet själv ska ha kännedom om socialsekreteraren, medan den minst förekommande anledningen är att kontinuiteten är viktig för att möjliggöra en ömsesidig kännedom. Vid den avslutande intervjun har fördelningen förändrats. Den vanligaste anledningen är då istället barnets kännedom om socialsekreteraren medan socialsekreterarens kännedom om barnet och en ömsesidig kännedom förekommer i mindre utsträckning. Dessa mönster och tendenser är liknande i båda grupperna. Ett illustrativt exempel på kontinuitetens betydelse är en pojke, under 11 år och placerad enligt LVU, som tycker att om det kom olika personer från socialtjänsten skulle det bli jobbigt för då skulle han behöva berätta "allting om och om och om igen". Ett annat exempel:

"Det är nog bättre att jag har samma, för då vet jag att jag känner denna och då känns det bättre, man kan prata med den som man känner." (FG, flicka, <11 år, SoL)

Bland de barn i försöks- och jämförelsegruppen som vid båda intervjutillfällena menar att det inte är så viktigt med kontinuitet framkommer inga särskilda mönster i anledningarna. Huvudsakligen handlar det om att barnen anser att det inte spelar så stor roll om de får byta socialsekreterare. Två exempel:

"Tror inte det spelar så stor roll." N.N. berättar att hon inte känt någon socialsekreterare så bra. (FG, flicka, >11 år, LVU)

N.N. tycker att det är viktigast att det är någon, det behöver inte vara samma person. "Då det är en ny berättar jag lite om mig och resten får de läsa sig till." (JG, flicka, >11 år, SoL)

Upplever barnen att tillsynsombudet påverkat kontakten med socialsekreteraren?

Drygt 40 procent av barnen i försöksgruppen menar att tillsynsombudet inte har påverkat deras kontakt med och relation till sin socialsekreterare. Tio barn, vilket motsvarar närmare en femtedel, menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten och relationen, medan en dryg femtedel inte kan säga om ombudet gjort det (*Tabell 18*).

Tabell 18 – Tillsynsombudets påverkan på kontakten med socialsekreteraren, försöksgrupp (FG)

Har tillsynsombudet påverkat kontakten med socialsekreteraren?*	Ja	Både Ja och Nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=55)	18 %	0 %	42 %	22 %	18 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Nu när du har haft ett tillsynsombud under en längre tid, har det påverkat din kontakt med och din relation till din socialsekreterare? På vilka sätt? Hur då?"

Av de barn som menar att tillsynsombudet inte har påverkat kontakten med och relationen till socialsekreteraren anger de allra flesta inte någon närmare motivering. Ett barn som utvecklar sitt svar menar att det inte funnits något behov av påverkan, medan två andra menar att detta inte varit i fokus för tillsynsombudets uppgift. Ytterligare ett barn menar att han haft önskemål om att ombudet skulle påverka kontakten med socialsekreteraren, men att det inte skett. Av de barn som menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten och relationen, menar vissa att påverkan skett genom att ombudet haft en företrädarroll för barnet gentemot socialsekreteraren. Exempel på detta:

"Ja, om det varit något i familjehemmet så säger jag det till tillsynsombudet som skriver till socialsekreteraren." Socialsekreteraren pratar sedan med N.N. "Saker brukar lösa sig efter att tillsynsombudet varit på besök i familjehemmet", menar N.N. (FG, pojke, >11år, SoL)

"Ja, tillsynsombudet har fört vidare till soc det jag sagt och kollat med soc så det sker saker." (FG, flicka, >11år, SoL)

Andra barn menar att påverkan skett genom att kvalitén i kontakten med socialsekreteraren har förbättrats. Här refereras bland annat till att kontinuiteten i kontakten har blivit bättre. Ett annat exempel på förändring i kvalitén är:

"Ja, verkligen. Tillsynsombudet har fått socialsekreteraren att höra av sig och göra det som ska göras." N.N. menar att tillsynsombudet har påpekat för socialsekreteraren vad denne ska göra och att det måste ske fortare. "Det fungerar bättre nu. Socialsekreteraren säger till mig att tillsynsombudet har tjatat på socialsekreteraren i telefon". (FG, flicka, >11 år, SoL)

En flicka, över 11 år och placerad enligt SoL, menar att påverkan har visat sig genom tillsynsombudets stödjande och rådgivande funktion. Hon menar att tillsynsombudet upplyst henne om att det är möjligt att få byta socialsekreterare om man vill. Detta med anledning av att flickan har berättat för ombudet att hon inte alls gillar sin socialsekreterare.

Familjehemsföräldrarna

Här presenteras hur familjehemsföräldrarna upplever kontakten med socialtjänsten och om familjehemsföräldrarna i försöksgruppen upplever att tillsynsombudet har påverkat den.

Familjehemsföräldrarnas upplevelser av kontakten med socialtjänsten

Vid det första intervjutillfället upplever 40 procent av familjehemsföräldrarna i försöksgruppen och hälften i jämförelsegruppen att kontakten med socialtjänsten fungerar bra. Vid den avslutande intervjun cirka 12 månader senare har andelen ökat något i försöksgruppen och minskat obetydligt i jämförelsegruppen. En stor andel av familjehemsföräldrarna i båda grupperna upplever att kontakten fungerar bra i vissa avseenden och inte så bra i andra. Bara ett fåtal i båda grupperna anser att kontakten inte fungerar så bra (*Tabell 19*).

Tabell 19 – Hur familjehemsföräldrarna upplever kontakten med socialtjänsten, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Hur upplever familjehemsföräldrarna att kontakten med socialtjänsten fungerar?*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	40 %	54 %	5 %	0 %
JG, T1 (n=30)	50 %	47 %	3 %	0 %
FG, T3 (n=47)	49 %	32 %	6 %	13 %
JG, T3 (n=22)	45 %	45 %	9 %	0 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av intervjufrågan "Hur upplever du att kontakten med socialtjänsten fungerar? Vad är bra? Vad är mindre bra?"

Motiveringen till svaren hos de familjehemsföräldrar i både försöks- och jämförelsegruppen som menar att kontakten med socialtjänsten fungerar bra varierar stort, och i regel anges olika kombinationer av motiveringar. Vanligt är dock att de refererar till att det finns ett väl fungerande *stöd för familjehemsföräldrarna*. En familjehemsförälder säger exempelvis:

"Jag måste säga att allt är bra, jag kan inte se något negativt. /.../ Socialtjänsten hjälper oss med det som vi behöver hjälp med. Jag tycker att vi fått jättebra handledning." (Familjehemsförälder till FG, pojke, <11 år, SoL)

Det är också vanligt att familjehemsföräldrarna motiverar sitt svar genom att värdesätta socialtjänstens *tillgänglighet*. Det förekommer också att de refererar till socialtjänstens *avstämning*. Ett exempel på detta är:

N.N. menar att socialsekreteraren vill träffa alla barn som denne är handläggare för. N.N. upplever att socialsekreteraren är mån om att träffa barnen enskilt. "Det tycker jag är väldigt positivt. /.../ Att en relation skapas så att barnet kan berätta för socialsekreteraren om det skulle vara något." (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, LVU)

Vissa familjehemsföräldrar anger att det är *öppenheten* som gör att kontakten upplevs som välfungerande, medan andra refererar till att man har ett gott *samarbete* med socialtjänsten. En familjehemsförälder motiverar sitt svar med att kontakten är god på grund av att den präglas av *kontinuitet*.

Även bland de familjehemsföräldrar som menar att kontakten fungerar bra i vissa avseenden men inte i andra, finns det en stor spridning av olika motiveringar och anledningar. Men samma anledningar som förekom i kategorin "*Bra*", återkommer också här i både försöks- och jämförelsegruppen.⁴⁰ Exempel på utsagor är:

⁴⁰ En relativt stor andel av svaren i kategorin "Både bra och inte så bra" innehåller till övervägande del negativa utsagor om kontakten med socialtjänsten. De har ändå placerats i denna kategori då de också innehåller, ibland bara enstaka, positiva utsagor.

”Jag känner mig trygg med kontakten. De är tydliga och klara. Men vi har fått byta socialsekreterare väldigt ofta. Man tvingas berätta samma sak varje gång. [Barnets namn] har haft kontakt med soc större delen av livet. På det stora hela upplever [barnets namn] det som ett misslyckande.” (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. menar att det är positivt att man erbjudits handledning från socialtjänsten. N.N. upplever dock att varken familjehemssekreteraren eller socialsekreteraren är engagerade eller visar intresse för barnets utveckling. N.N. menar att det sällan är möten eller besök. ”De har sagt att jag är alltför ambitiös och engagerad”. (Familjehemsförälder till FG, flicka, <11 år, SoL)

N.N. tycker att det är bra att när man lämnar meddelande så ringer socialsekreteraren oftast upp. I övrigt tycker dock N.N. att kontakten fungerar ”fruktansvärt dåligt och under all kritik”. N.N. upplever att kontakten helt hänger på familjehemmets engagemang och att socialtjänsten inte har någon plan för något. N.N. tycker att det borde vara tätare uppföljningar och att det borde erbjudas seriös handledning. N.N. tycker även att det är negativt att barnet har fått byta socialsekreterare så ofta. (Familjehemsförälder till JG, pojke, >11 år, SoL)

Bland de fåtal familjehemsföräldrar som har entydigt negativa upplevelser av kontakten med socialtjänsten förekommer samma anledningar som ovan. Ett exempel är en familjehemsförälder i försöksgruppen som inte kan se något positivt med kontakten. Familjehemsföräldern tycker att det finns brister i uppföljningen, att man har för få möten och andra kontakter, och att socialtjänsten inte visar något intresse eller engagemang för barnet.

Liksom i intervjuerna med barnen är det för de allra flesta familjehemsföräldrarna i båda grupperna ingen skillnad mellan T1 och T3. En mindre andel i båda grupperna anser dock att kontakten blivit bättre eller sämre. Bland dessa finns det en spridning mellan olika anledningar såsom förbättringar eller försämringar gällande stödet till familjehemsföräldrarna, socialtjänstens tillgänglighet, samt öppenhet och kontinuitet i kontakten. Exempel på familjehemsföräldrar som upplever att kontakten blivit bättre eller sämre är:

N.N. menar att socialtjänsten har blivit bättre på att planera. Man har nu fått ett schema för när barnet ska ha umgänge med den biologiska pappan. Inget har blivit sämre i kontakten. (Familjehemsförälder till JG, flicka, >11 år, LVU)

N.N. berättar att barnet har bytt socialsekreterare sedan en tid tillbaka. Kontakten med den nya socialsekreteraren fungerar inte; de kontakter inte barnet. Socialsekreteraren har inte hört av sig på en lång tid. N.N. har pratat med tillsynsombudet om bristen på kontakt med socialtjänsten. (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, LVU)

Upplever familjehemsföräldrarna att tillsynsombudet påverkar kontakten med socialtjänsten?

Som framgår ovan menar de allra flesta familjehemsföräldrar i båda grupperna att kontakten med socialtjänsten inte har förändrats under den aktuella perioden. Familjehemsföräldrarna i försöksgruppen har också tillfrågats specifikt om tillsynsombudet har påverkat den. Vid båda intervjutillfällena menar en klar majoritet att så inte är fallet – cirka 80 procent vid T1 och närmare 70 procent vid T3 (*Tabell 20*).

Tabell 20 – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av om tillsynsombudet påverkar kontakten med socialtjänsten, försöksgrupp (FG)

Anser familjehemsföräldrarna att tillsynsombudet påverkar kontakten med socialtjänsten? *	Ja	Både Ja och Nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	5 %	2 %	81 %	12 %
FG, T3 (n=47)	21 %	0 %	68 %	11 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Upplever du någon förändring i kontakten med socialtjänsten efter att verksamheten med tillsynsombud tillkommit? På vilket/vilka sätt?".

Vid den första intervjun har försöksverksamheten nyligen startat upp och vi kan se en förändring i inställningen vid den avslutande intervjun ungefär ett år senare. Från att bara några få familjehemsföräldrar menar att tillsynsombuden påverkar kontakten med socialtjänsten, är det en femtedel som gör det vid T3. Skillnaden över tid är statistiskt signifikant ($p=0,014$).

Av de familjehemsföräldrar som vid T1 menar att det inte skett någon påverkan anger de flesta ingen närmare anledning. Vissa menar att det är för tidigt att uttala sig och andra att det inte funnits något behov av påverkan. En familjehemsförälder menar att kontakten med socialtjänsten inte har påverkats, men att tillsynsombudet fyllt andra viktiga funktioner. Bland de familjehemsföräldrar som vid det andra intervjutillfället menar att det inte skett någon påverkan framkommer i flertalet fall inte heller någon närmare förklaring. Ett mindre antal menar att det inte funnits något behov medan också här en familjehemsförälder menar att ombudet fyllt andra funktioner. En annan familjehemsförälder menar att denne haft förhoppningar om att ombudet skulle påverka kontakten med socialtjänsten, men att så inte skett.

Det fåtal familjehemsföräldrar som vid den första intervjun menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten med socialtjänsten, refererar på olika sätt till att kvalitén i kontakten ökat. En familjehemsförälder menar att socialtjänsten blivit mer noggrann i allmänhet och en annan att dokumentationen förbättrats. En tredje menar att socialtjänsten förbättrat avstämningen av hur barnet har det i familjehemmet. Bland de något fler familjehemsföräldrar som vid den avslutande intervjun menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten, framkommer skilda anledningar. Flera menar att socialtjänstens dokumentation har förbättrats och vissa anger det i kombination med att socialtjänsten blivit bättre på att genomföra enskilda samtal med barnen. Exempel på det sistnämnda:

N.N. menar att tillsynsombudet har signalerat till socialtjänsten att barnet önskat att socialsekreteraren ska ha enskilda möten med barnet. "Jag tror att tillsynsombudet har påverkat i positiv riktning." N.N. menar att tillsynsombudet även varit delaktig i att socialtjänsten lagt till i genomförandeplanen att barnet själv ska få bestämma när umgänge med modern ska ske. (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, SoL)

Två familjehemsföräldrar menar att stödet till familjehemsföräldrarna förbättrats; den ena anger det i kombination med att socialtjänstens avstämningar blivit bättre och den andra menar att socialtjänsten blivit mer effektiva. En annan familjehemsförälder menar att tillsynsombudet bidragit med stabilitet för socialtjänsten. Ett ytterligare exempel är:

"Ja, absolut." N.N. berättar att barnet har drivit frågor med socialsekreteraren genom tillsynsombudet. Det har handlat om sådana frågor som barnet tycker att denne inte fått gehör för. N.N. tycker att socialtjänsten upplevs som mer noggrann nu; att de är noggranna med att barnet ska förstå hur man tänker kring olika beslut. (Familjehemsförälder till FG, pojke, >11 år, SoL)

En familjehemsförälder som anser att tillsynsombudet har påverkat kontakten med socialtjänsten, menar att det är i negativ riktning. Anledningen är att ombudet framfört information från barnet till socialtjänsten som familjehemsföräldern menar inte varit sanningsenlig och korrekt.

Socialsekreterarna

Här presenteras vad som framkommit i intervjuerna med socialsekreterarna gällande temat socialtjänsten. Avsnittet består av tre delar där den första tar upp om socialsekreterarna i försöksgruppen anser att deras uppföljningar av familjehemsplaceringarna har påverkats av tillsynsombudet, den andra om de anser att deras relation till de placerade barnen har påverkats av tillsynsombudet, och den tredje delen om socialsekreterarna i jämförelsegruppen anser att de påverkats av att de deltagit i utvärderingen.

Försöksgruppen – Tillsynsombudets påverkan på socialsekreterarnas uppföljningar

På frågan om socialsekreterarna i försöksgruppen anser att de på något sätt påverkats av tillsynsombudet i sina uppföljningar av familjehemsplaceringarna svarar hälften av de tio socialsekreterarna entydigt nej och hänvisar till att de arbetat på enligt ordinarie rutiner. Exempel på detta:

”Nej. Vi har liknande uppföljningar för alla barn. Individuellt anpassade, men i det stora hela är uppföljningarna samma för alla. /.../ Vi vill ju ge en rättvis bild av hur verksamheten ser ut.”

”Nej, jag hade gjort samma jobb ändå. Jag hade träffat dem likadant, lika mycket utifrån deras behov. /.../ Allt utifrån barnets behov. Barnets bästa.”

Fyra socialsekreterare menar att deras uppföljningar har påverkats av tillsynsombudet. En av dessa anger inte närmare på vilket sätt medan övriga tre ger olika beskrivningar. En socialsekreterare menar att det aktuella fallet har varit ”ett svårt ärende och att ombudet har bidragit med en ökad trygghet” genom att det varit positivt med ”många personer som hjälpt barnet att hålla ihop sin historia”. En annan menar att tillsynsombudets närvaro har medfört att socialsekreterarna börjat reflektera mer över de insatser man gör och vad som är bäst för barnet. Den tredje socialsekreteraren menar också att påverkan skett, men att den varit av negativ karaktär:

”Jag tycker att det var negativt för att för barnet var det bara förvirrande, hon hade ingen aning om vilka vi var som kom och hälsade på. Då hade det varit mycket bättre om det bara var jag som hade kommit.”

En socialsekreterare menar att hon själv inte har påverkats av tillsynsombudets funktion och närvaro, men att hon tror att andra socialsekreterare kan ha ”...ansträngt sig mer dokumentationsmässigt och träffat barnen på ett annat sätt än vad man kanske gör i andra ärenden och fram tills man ingick i det här”.

Försöksgruppen – Tillsynsombudets påverkan på socialsekreterarnas relationer till barnen

I intervjuerna med socialsekreterarna i försöksgruppen ställs även frågan om deras relationer till barnen påverkats av tillsynsombudets funktion och närvaro. Tre av socialsekreterarna menar att relationerna inte har påverkats. Två av dessa anger inte någon närmare anledning medan den tredje menar att tillsynsombuden inte träffat barnen i tillräckligt stor omfattning för att relationerna ska kunna påverkas. Fyra socialsekreterare menar däremot att relationen har påverkats av tillsynsombudet. En av dessa menar att ombudet varit ett viktigt stöd genom att man haft en samstämmig syn på det aktuella barnets situation och behov, vilket stärkt

socialsekreterarens relation med barnet. Övriga tre menar dock att tillsynsombudets påverkan varit av negativ karaktär. Exempel på detta:

”Jag tycker att det har påverkat för det har varit svårare för mig att komma in i ärendet. Den pojken var redan med i projektet när jag blev ansvarig handläggare för honom och då tyckte jag att det blev svårt för då hade han redan den kontakten med tillsynsombudet. Och det var svårare för mig att få en relation och att komma in. /.../ Det blev för många vuxna.”

”Ja, jag tror att det blev ännu mer oförståeligt för barnet varför jag kom och hälsade på.”

I ett av fallen har det inte varit möjligt att bedöma svaret medan två socialsekreterare menar att relationen har påverkats i vissa avseenden men inte i andra. Den ena svarar nekande på frågan, men tar samtidigt upp att ombudet förmedlat barnets önskemål om tätare kontakt mellan socialsekreteraren och barnet. Den andra menar att relationen inte har påverkats i hennes egna ärenden, men att den möjligen kan ha påverkats för andra socialsekreterare. Detta med motiveringen att:

”Det är just utifrån den synvinkeln att vissa barn, som kanske inte har en god relation till sin socialsekreterare, har sett sin chans att framföra synpunkterna och på så vis kanske man har fått möjligheten att ta till sig och försöka förändra till något gott.”

Jämförelsegruppen – Socialsekreterarnas påverkan av deltagandet i utvärderingen

Till socialsekreterarna i jämförelsegruppen ställdes frågan om de påverkats av vetskapen om att de deltagit i utvärderingen av försöksverksamheten med tillsynsombud. Sex av de sju intervjuade socialsekreterarna menar att de inte har påverkats utan arbetat på enligt ordinarie rutiner. Exempel:

”Det fanns ingen känsla av att ’nu måste jag skärpa till mig’, eller vad man skulle kunna tänka. Jag tycker bara att det är bra att man följde det så här.”

”Nej, det kan jag inte säga att jag har gjort faktiskt. Det har ju pågått under en väldigt lång period. /.../ Jag har inte känt någon oro över att det kommit en utomstående och pratat med barnen, utan det är snarare så att man tycker att det är bra att det kommer någon utifrån och kollar.”

”Nej, jag är ganska upptagen av jobbet och jag har inte ändrat mitt sätt att arbeta utifrån att jag vet att vi är jämförelsekommun.”

En socialsekreterare menar att hon påverkats i vissa avseenden men inte i andra. Å ena sidan har hon inte påverkats då hon tidigt glömde bort att de ingick i en utvärdering, men å den andra anger hon att barnen som ingått i studien har varit prioriterade och att hon lagt ner mycket mer tid i dessa ärenden.

Tillsynsombuden

Här presenteras vad som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden gällande temaområdet socialtjänsten. Avsnittet delas upp i tre underrubriker: ”Tillsynsombudets funktion för barnens kontakt med socialtjänsten”, ”Tillsynsombudets kontakt med socialtjänsten”, och ”Tillsynsombudets påverkan på socialtjänsten”.

Tillsynsombudets funktion för barnens kontakt med socialtjänsten

Liksom för tidigare teman har olika perspektiv gått att utläsa hos tillsynsombuden. Ett av ombuden beskriver sin funktion för barnets kontakt med socialtjänsten med utgångspunkt i *barnets perspektiv*. Ombudet upplever att funktionen på vissa sätt varit diffus, men i intervjun framträder ett fokus på barnets önskemål, vilja och behov:

”Ja, det kanske nästan är det som är mest diffust för mig. Något av de större barnen har uttryckt önskemål om regelbunden kontakt, att det ska se ut på ett visst sätt. Då har jag ju uppmärksammat det och velat ha återkoppling. Socialtjänsten har då undersökt och gått till mötes.”

De flesta ombuden (sex av nio stycken) beskriver sin funktion utifrån en kombination av barnets perspektiv och ett mer eller mindre uttalat *tillsynsperspektiv*. Här kombineras ett fokus på barnets önskemål och vilja med ett ”utifrån” granskande perspektiv. Exempel:

”Jag tycker nog att vi har försökt att pusha där ganska mycket. /.../ Frågat barnen om förväntningar på socialtjänsten, kontakt med dem och hur tänker socialtjänsten kring deras placering i familjehemmet. Ska barnet bo kvar och så vidare? /.../ Jag har upplevt att jag skriver mina rapporter utifrån barnets perspektiv och hur jag upplever att barnet har det i familjehemmet. /.../ Men sedan när vi hade haft genomgång på socialtjänsten så sa samordnaren att de hade haft ett sådant stöd av de här rapporterna när det gällde just bedömningarna kring barnets varande i familjehemmet /.../ för socialtjänsten blev det här ett stöd i att de hade fattat rätt beslut.”

”Jag har ju följt upp varje gång att de har haft kontakt. När de inte har haft det och jag har upplevt att barnet har sagt att det var längesedan och att barnet skulle vilja träffa socialsekreteraren eller prata med henne, då har jag ju förmedlat det. Verkligen understrukt hur viktigt det är, att socialtjänsten är jätteviktiga. Ja, pushat på där jag sett att det varit behov.”

Ett av ombuden beskriver sin funktion utifrån ett mer renodlat tillsynsperspektiv – att ”utifrån” granska barnets kontakt med socialtjänsten. Här ges inte barnets viljor och önskemål samma framträdande position. Beskrivningen fokuseras istället på ombudets kontakt med socialtjänsten:

”Det är lite intressant för det har varit på två sätt. Först var det socialsekreterare som var väldigt positiva till det här och som ville ha insyn. /.../ Där var kontakten väldigt smidig och enkel. /.../ Istället för en konkurrens. För det har jag upplevt med de som var mer negativa till vår verksamhet. /.../ Sedan tror jag att det har varit jobbigt när jag har kommit för att läsa handlingar. /.../ Som tillsyn skulle vi inte kunna säga att dokumentationen inte uppfyller kraven. Den uppfyller lagkraven men det är på en lägstanivå.”

Ett av de intervjuade ombuden menar att hon inte haft någon, eller bara en begränsad funktion för barnens kontakt med socialtjänsten:

”Den enda funktionen som jag kan tänka mig att jag har haft är väl att jag lyft fram det som någon slags bekräftelse till socialtjänsten, att det finns ett barn här som tycker om dig och tycker att du är snäll och att du är viktig för det här barnet. Det skulle kunna vara den funktionen i så fall.”

Tillsynsombudets kontakt med socialtjänsten

I tillsynsombudens redogörelser för den kontakt man haft med socialtjänsten framträder skilda erfarenheter och perspektiv. Men liksom för tidigare frågeställningar finns det också likheter i erfarenheterna.⁴¹ Ett av tillsynsombuden beskriver att kontakten har präglats av att de aktuella socialtjänsterna har uppvisat ett stort *engagemang* under försöksverksamheten, något som tydliggjorts på olika sätt.

”Jag tycker att det har fungerat väldigt väl. De har varit på. De har varit lätta att komma i kontakt med, särskilt den ena kommunen /.../. Jag har ju i mina rapporter begärt skriftliga och muntliga avstämningar och återkoppling och det har fungerat väldigt väl. Och jag tycker att de har tagit till sig av synpunkter och försökt att gå dem till mötes.”

Ytterligare fyra ombud har erfarenheter av att kontakten med socialtjänsterna präglats av ett tydligt engagemang, men att det samtidigt skiljer sig åt från fall till fall. I vissa kommuner har kontakten istället begränsats och påverkats av socialtjänstens *otillgänglighet*. I ytterligare andra fall har det varit svårt att komma i kontakt med socialtjänsten, men när kontakt väl upprättats har det funnits ett engagemang. Exempel:

”Det som har varit svårt är ju att få tag på dem./.../ Både via telefon och via mail. /.../ Sedan när jag väl har fått tag på dem /.../ då har det varit helt okej. Då har jag fått förklaringar på det jag undrat

⁴¹ Redovisningen bygger på svaren från åtta tillsynsombud då frågan föll bort i en intervju.

över eller kunnat framföra det jag tycker har varit viktigt. /.../ Bra respons och de har tyckt att det varit bra att de har fått synpunkterna.”

”Dels har jag haft en övergripande kontakt med ansvariga chefer. Och den tycker jag har fungerat bra. Men det har varit ganska mycket handläggargbyten i de två kommunerna som jag har jobbat i. Det har gjort att det varit ganska svårt att ha en bra eller en regelbunden kontakt. /.../ Däremot tycker jag att de har varit positiva till tillsynsombudsrapporterna och försökt att hantera dem för att barnet ska få det så bra som möjligt.”

Ett av ombuden beskriver att denne har haft en *stödjande* funktion i kontakten med socialtjänsten. Tillsynsombudet har utgjort en viktig resurs i socialtjänstens dagliga arbete med de familjehemsplacerade barnen:

”Jag tror att de var rädda i början. Det här med ytterligare en person. Men jag tror att de har tyckt att det var okej och då barnen har sagt att det varit roligt och bra så har nog socialtjänsten också tyckt det. Sedan har de ju också bollat mycket med mig. /.../ Vi har ju granskat journalen och de har fått mycket feedback, så de har varit glada. /.../ De blir liksom uppmärksammade, och det vill väl alla.”

Ytterligare två av tillsynsombuden beskriver att de haft en stödjande funktion, men att den även har präglats av ett *tillsynsperspektiv*. Funktionen kan således ses som en kombination av att både stödja och bedriva tillsyn av socialtjänstens arbete med de placerade barnen.

”Det har varit väldigt olika. Vid något fall har vi bara haft en mailkontakt /.../ Medan i andra fall har det hänt väldigt mycket. Där har det varit mer telefonkontakt och en bredare mailkontakt. /.../ I första hand har det handlat om en diskussion om hur situationen ser ut, utan att gå in och tala om vad de ska göra åt det. Alltså mer att bara trycka på behoven, men inte lösningarna /.../ Många gånger har socialsekreterarna fått prata av sig utifrån sin frustration, som ibland har funnits.”

”Varje gång jag har varit där och granskat så har vi träffats efteråt och så har jag gett dem vad jag har sett. Både i granskningsdokumentationen men även vad jag kan förmedla utifrån någon sorts helhetsbild av hur barnet har det just nu. Så har vi gått igenom alla barnen och diskuterat och jag har ställt frågor. /.../ Jag känner att de har varit väldigt öppna med sina tillkortakommanden.”

Tillsynsombudets påverkan på socialtjänsten

På frågan om tillsynsombuden upplever att de på något sätt har påverkat socialtjänsten i deras agerande och förhållningssätt gentemot barnen, kan ett likartat mönster urskiljas i ombudens svar. De allra flesta, åtta stycken, menar att de på olika sätt har påverkat socialtjänsten. Ett ombud svarar både jakande och nekande på frågan. Ett av de ombud som beskriver att de har påverkat socialtjänsten menar att det huvudsakligen har synliggjorts genom socialtjänstens *engagemang*.

”Det har ju hänt nu, det sista halvåret tror jag. De vet att vi kommer och de är med i det här projektet och jag tror att de lyfter ganska mycket uppåt. /.../ De träffar ju barnen fyra gånger per år och gör saker. De bowlar nu också, alltså bara som en aktivitet och det vet jag inte om de gjorde förut. /.../ De går på fik, de går ut och går, de träffar barnet och bara pratar. De åker inte bara hem utan de gör saker där.”

Ytterligare två tillsynsombud menar att deras påverkan framträder genom socialtjänstens ökade engagemang – och genom att socialtjänsten på vissa sätt har bedömts *förbättra* arbetet med de familjehemsplacerade barnen.

”Jag har påtalat flera gånger att barnen vill träffa socialsekreteraren oftare och få veta hur socialsekreteraren tänker kring barnets situation. Jag vet inte om jag kan påstå att det har blivit så många fler träffar, men jag kan ju se att man i aktanteckningarna har försökt lyfta det här med barnet, hur placeringen är tänkt, långvarigheten och så. Jag kan också höra att barnen, kanske efter ganska lång tid men dock i alla fall, att nu har socialsekreteraren sagt att barnet ska bo här under hela grundskolan.”

”Jag tror att tillsynsombudsrapporterna och telefonsamtalen och mailkontakten har uppmärksammat hur barnet har velat ha kontakt med socialtjänsten och på det sättet har socialsekreterarnas roll och sätt påverkats.”

Ytterligare tre av tillsynsombuden menar att deras påverkan synliggjorts genom att socialtjänsten på olika sätt har förbättrat sitt arbete, bland annat sitt engagemang. Deras konkreta insatser har påverkat, men deras blotta närvaro har också haft en viss inverkan, om än inte lika explicit. Två exempel:

”Familjehemmen har sagt att jag har gjort skillnad, de har tackat och sagt att det varit bra att jag har funnits med. Jag kan inte riktigt se det, det hade kanske blivit så ändå. Men visst, jag kan mycket väl tänka mig att det borde vara så. När forskningen ligger på, Socialstyrelsen har skickat ut representanter, det är klart att de skärper till sig och jag tänker att jag behöver nog inte ligga på. Det räcker nog med att vi kommer med så kanske det börjar hända saker i ärendet som inte hänt tidigare.”

”Jag tror att vissa beslut som man fattar har gått fortare och kanske inte för att det är jag utan mer för att de här ungdomarna har varit med i projektet och har haft ett tillsynsombud från Socialstyrelsen. /.../ Socialsekreterarna har nog träffat ungdomarna mer än vad de har gjort tidigare på grund av att det har funnits ett tillsynsombud.”

Två av de ombud som beskriver att de har påverkat socialtjänsten refererar också till att socialtjänsten på olika sätt har förbättrat sig. Men de tar också upp att de som tillsynsombud haft en *stödjande* funktion när det gäller socialtjänstens arbete med barnen; något som också lyftes fram när det gäller tillsynsombudens kontakter med socialtjänsten generellt.

”Ja, det ena är att det blir en viss kontroll. /.../ Men också att det är en person till, det är två ögon till som ser saker och lyfter fram saker runt barnen. Sedan har någon sagt att det är härligt när bilderna går ihop. /.../ De får ju någon slags bekräftelse i att de gjort rätt. Men också likväl, oj det här har vi missat, vad bra att det här kommer fram, det ska vi ta tag i.”

”Ja, de skärper till sin dokumentation. /.../ Jag vet ju att i åtminstone två chefsled har man läst de här rapporterna och tagit dem på allvar. Det har haft bäring på deras resursförstärkning utöver annan sådan granskning som vi haft då. /.../ Men jag har kunnat fungera lite som en lots i deras arbete. /.../ Cheferna har ju ringt mig och socialsekreterare har ju ringt mig om annat som de har funderat över.”

Det tillsynsombud som säger att denne både påverkat och inte påverkat socialtjänstens arbete med de familjehemsplacerade barnen menar att påverkan har varit framträdande i de fall där det funnits ett påtagligt behov, men marginell i de flertalen fall där allting bedömts fungera positivt:

”I flera av de här enskilda fallen har det varit några kontakter, men över lag har det varit ett väldigt bra arbete i de flesta av de här ärendena. /.../ Då har det inte varit så mycket, det har mest varit att finnas omkring. Men det finns något ärende där det varit lite mer kontakter. Där tror jag man har påverkat med att ge information eller råd till socialtjänsten. /.../ Men också kring dokumentation där det har funnits en del brister /.../ Den kommunen upplevde vi blev mycket bättre under resans gång.”

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ Cirka 40 procent av barnen är nöjda med sin socialsekreterare. Om vi också ser till de som är nöjda i vissa avseenden och inte i andra så är den totala andelen barn i försöks- och jämförelsegruppen mellan 50 och 70 procent under försöksperioden.
- ✓ Närmare hälften av barnen i försöksgruppen och knappt 40 procent i jämförelsegruppen har en bra relation till sin socialsekreterare vid det första intervjutillfället; runt 30 procent har en relation som är bra i vissa avseenden och inte i andra. För de allra flesta barn i båda grupperna är det inte någon skillnad vid den avslutande intervjun.
- ✓ De vanligaste anledningarna till att barnen har en bra relation till sin socialsekreterare är positiva emotionella aspekter, att relationen präglas av öppenhet och att den utgår från barnets perspektiv. Brist på öppenhet, på positiva emotionella aspekter, och att relationen inte utgår från barnets perspektiv är också de vanligaste anledningarna till att relationen inte är bra. Hos de barn som har en enbart negativ relation tillkommer brist på kontinuitet.
- ✓ För runt tre fjärdedelar av barnen i båda grupperna är det viktigt att träffa samma socialsekreterare varje gång.
- ✓ Enligt knappt en femtedel av barnen i försöksgruppen har tillsynsombudet påverkat deras kontakt med socialsekreteraren.
- ✓ Vid försöksverksamhetens slut anser cirka en femtedel av familjehemsföräldrarna i försöksgruppen att tillsynsombudet påverkat deras kontakter med socialtjänsten.
- ✓ Fyra av tio socialsekreterare i försöksgruppen menar att tillsynsombuden påverkat deras uppföljning av familjehemsplaceringarna; i ett fall i negativ riktning. Och sex stycken menar att relationen till barnen påverkats; i tre av fallen på ett negativt sätt. Nästan samtliga socialsekreterare i jämförelsegruppen menar att deras arbete inte påverkats av att de deltagit i utvärderingen.
- ✓ Samtliga tillsynsombud anser att de har haft en positiv påverkan på socialtjänsten och på barnens socialsekreterare i deras förhållningssätt och agerande gentemot barnen. Deras funktion och kontakter med socialtjänsten har varierat beroende på barnens situation och kommunernas agerande (eller brist på agerande). Vanligt är olika varianter av ett tillsynsperspektiv, men också mer stödjande funktioner och ett förmedlande av barnets perspektiv förekommer.

Andelen barn som är nöjda med sin socialsekreterare ligger på en relativt jämn nivå, cirka 40 procent, under försöksperioden. En procentuellt större positiv förändring i jämförelsegruppen bör bedömas mot bakgrund av att det är ett relativt litet antal barn som utgör underlaget för beräkningarna och att antalet också är lägre vid det senare intervjutillfället. Om vi till de barn som är nöjda med sin socialsekreterare också lägger de som är nöjda i vissa avseenden och inte i andra, så sjunker den sammanlagda andelen över tid i både försök- och jämförelsegruppen från 70 respektive 65 procent vid det första intervjutillfället till cirka 50 procent i båda grupperna vid det sista. Det är framför allt andelen som är nöjda i vissa avseenden och inte i andra som minskat. Samtidigt är andelen svar som inte gått att bedöma relativt stor vid den senare intervjun. Det kan i flera fall bero på att barnen inte hunnit bilda sig en uppfattning om sin socialsekreterare då det inte är ovanligt med ett eller flera byten av socialsekreterare under försöksperioden. Då det för flertalet barn är viktigt att träffa samma socialsekreterare varje gång, finns det bakom vissa av dessa svar således en negativ orsak.

På motsvarande sätt som framkommit under temana familjehemmet, skolan och fritiden är det emotionella och relationella aspekter som de barn som har en bra relation till sin socialsekreterare lyfter som skäl: öppenhet, positiva emotionella aspekter, och att relationen utgår från barnets perspektiv; och samma aspekter fast med negativa förtecken när relationen inte är bra, och då tillkommer också brist på kontinuitet. Relationens betydelse återkommer således

som ett centralt tema ur barnens perspektiv, vilket gör det intressant att koppla dessa resultat till den nya bestämmelsen i socialtjänstlagen att familjehemsplacerade barn ska ha en egen socialsekreterare som inte också är handläggare för familjehemmet och familjehemsföräldrarna.⁴² I propositionen till lagändringen framhålls bland annat just betydelsen av relationen mellan socialsekreteraren och barnet och av kontinuitet och barnets perspektiv.

Knappt 20 procent av barnen i försöksgruppen menar att tillgången till ett tillsynsombud påverkat deras kontakt med sin socialsekreterare. Samtidigt har andelen barn som inte är nöjda med sin socialsekreterare ökat något från en mycket låg nivå i försöksgruppen, vilket kan jämföras med en liten minskning i jämförelsegruppen. Detta trots, eller möjligen delvis på grund av, att barnen i försöksgruppen haft tillgång till ett tillsynsombud. En möjlig delförklaring kan vara att de barn som menar att tillsynsombudet påverkat deras kontakt med socialsekreteraren ofta beskriver situationer där tillsynsombudet haft en företrädarroll för dem gentemot socialsekreteraren, eller att socialsekreteraren ”skärpt till sig”. Det vill säga att tillgången till ett tillsynsombud kan ha accentuerat barnens upplevelser av att socialsekreteraren inte ser eller lyssnar på dem, utan det är först när ”deras” tillsynsombud agerar som socialsekreteraren reagerar. Samtidigt handlar det om få barn och förändringar över tid ska därför tolkas med stor försiktighet.

När det gäller relationen mellan tillsynsombuden och socialsekreterarna så menar samtliga tillsynsombud att de haft en positiv påverkan på de senares förhållningssätt och agerande gentemot barnen; och det finns exempel där båda menar att tillsynsombudet haft en stödjande funktion och att tillsynsombudet förmedlat barnets perspektiv till socialsekreteraren. Men i intervjuerna med socialsekreterarna framkommer också att de i flera fall upplever att tillsynsombudet försvårat för dem att skapa en egen relation till barnet. Sett till att färre än hälften av barnen i försöks- och jämförelsegruppen anser att de har en entydigt bra relation till sin socialsekreterare, så lyfter detta ytterligare fram betydelsen av att ur barnets perspektiv skapa förutsättningar för förtroendefulla relationer mellan barnet och olika vuxna resurspersoner.

⁴² Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

TEMA FÖRÄLDRARNA

Barnen

Avsnittet behandlar barnens kontakter med sina biologiska föräldrar; om de anser att tillsynsombudet har påverkat kontakten, och hur tillsynsombuden ser på sin funktion för barnens kontakter med föräldrarna. Då utvärderingens fokus ligger på barnens upplevelser av om tillgången till ett tillsynsombud gör någon skillnad för deras vistelse i familjehemmet, behandlas temat endast kortfattat.

Kontakt med föräldrarna

De allra flesta barn i såväl försöks- som jämförelsegruppen har under hela försöksverksamheten någon form av kontakt med en eller båda föräldrarna (Tabell 21). Hur kontakten ser ut kvalitativt, hur tät den är och på vilket sätt man har kontakt, varierar dock vilket exemplifieras nedan.

Tabell 21 – Kontakt med föräldrarna, försöks- (FG) och jämförelsegrupp (JG)

Kontakt med föräldrarna*	Ja	Nej	Ej i livet	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	91 %	9 %	0 %	0 %
JG, T1 (n=32)	91 %	3 %	3 %	3 %
FG, T3 (n=55)	87 %	11 %	0 %	2 %
JG, T3 (n=27)	96 %	0 %	4 %	0 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågorna "Vad har du för kontakt med dina föräldrar?" och "Hur ofta är ni i kontakt?".

Exempel från barn i båda grupperna som uppger att de har kontakt med någon eller båda föräldrarna:

"Träffar dem lite då och då." Ungefär var tredje till sjätte månad. "Så länge han är nykter." (FG, pojke, >11 år, SoL)

"Pappa hör aldrig av sig. Träffar mamma ofta." (FG, flicka, >11 år, SoL)

"Inget just nu, men det är olika. Det påverkas lite av hur socialtjänsten sköter kontakten med dem. Som mest så är det någon gång per dag. Som minst så kan det gå tre månader mellan kontakterna." (JG, flicka, >11 år, SoL)

Exempel på "Nej":

Ingen kontakt alls "och jag har inga tankar att ta kontakt med henne alls". Fadern är inte i livet. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Ingen kontakt. "Jag får aldrig ta kontakt med dem." (FG, pojke, >11 år, LVU)

Upplever barnen att tillsynsombudet påverkar kontakten med föräldrarna?

Närmare 80 procent av barnen i försöksgruppen menar att tillsynsombudet inte har påverkat deras kontakt med föräldrarna. Två barn menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten (Tabell 22).

Tabell 22 – Tillsynsombudets påverkan på kontakten med föräldrarna, försöksgrupp (FG)

Har tillsynsombudet påverkat kontakten med föräldrarna?*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=55)	4 %	0 %	78 %	9 %	9 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Nu när du har haft ett tillsynsombud under en längre tid, har det påverkat kontakten med dina föräldrar? På vilka sätt? Hur då?"

Av de barn som menar att det inte skett någon påverkan anger de flesta inte någon närmare anledning. Tre barn menar dock att en sådan påverkan inte varit i fokus för deras kontakt med tillsynsombudet, medan ytterligare tre menar att det inte funnits något behov av påverkan. De två barn som menar att tillsynsombudet har påverkat kontakten med föräldrarna refererar båda till ombudets stödjande och rådgivande funktion. Det ena barnet, en pojke som är över 11 år och placerad enligt SoL, menar att ombudet "har påverkat indirekt". Pojken berättar att han och ombudet brukar prata om hur det är hos föräldrarna. Pojken menar att när han träffar sina föräldrar brukar han tänka på vad han pratat om med tillsynsombudet.

Tillsynsombuden

I avsnittet presenteras vad som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden gällande temaområdet föräldrarna.

Tillsynsombudets funktion för barnens kontakt med sina föräldrar

I tillsynsombudens syn på den funktion de bedömer att de haft för barnens kontakter med sina föräldrar framträder skilda perspektiv.⁴³ Men liksom i tidigare temaområden finns det också likheter mellan perspektiven. Ett av ombuden beskriver sin funktion med utgångspunkt i det tidigare behandlade *avstämningsperspektivet*; en funktion som i stor utsträckning påminner om den uppföljande uppgift som åligger socialtjänsten.

"Jag har lyssnat på vilken kontakt de har haft och om de eventuellt vill ha någon form av förändring i det. Eller förklaring kring hur det ser ut, det är mer det."

Ytterligare två tillsynsombud beskriver att de har haft en form av avstämmande funktion, men där *barnets perspektiv* bedöms vara mer uttalat och betonat – till exempel:

"Där har min funktion varit att jag har kunnat fråga barnet försiktigt. /.../ Hur ser kontakten ut med mamma, har du någon kontakt idag? Om du fick önska, hur skulle du vilja att kontakten såg ut? Och är det okej om jag skriver det här till socialtjänsten? Att du funderar mycket hur pappa har det /.../ varför inte mamma hör av sig /.../ Så det har blivit att förmedla till socialtjänsten. Barnens tankar, längtan."

⁴³ På grund av att denna fråga föll bort i intervjun med ett av ombuden redovisas här svar från åtta av tillsynsombuden.

Tre av de övriga ombuden betonar också barnets perspektiv, men i dessa utsagor framträder dessutom ett *tillsynsperspektiv* – en funktion att ”utifrån” granska situationen. Exempel:

”Det var ju det ena exemplet där jag kunde bidra till att barnet fick fortsätta träffa pappan som tidigare. Och sedan har jag också ifrågasatt varför det inte varit mer möten. /.../ Och också när barnen inte har velat träffa föräldrarna.”

”Och sedan är det ju ett av barnen som absolut inte velat träffa sin förälder. Då har jag stöttat och sagt att man har ju faktiskt rätt som 16-åring att inte träffa sina föräldrar.”

Hos ytterligare ett ombud framkommer tillsynsperspektivet. Här är barnets perspektiv dock mindre uttalat.

”Till alla barn så har jag ju ställt frågor kring deras mammor och pappor och syskon. Några barn har sagt att de inte vill prata om sin pappa. När jag lärt känna barnet lite mer så har jag ju förstått att egentligen är det ju precis det som barnet behöver göra. Då har det blivit sådant som jag kanske ställt frågor till socialtjänsten om, vilka möjligheter som finns att etablera någon form av kontakt.”

Ett av tillsynsombuden menar att denne inte haft någon, eller bara en begränsad funktion för barnens kontakt med föräldrarna.

”Nej, det tycker jag skulle vara att kliva över gränsen. Det ligger inte i min roll. /.../ Däremot har jag träffat föräldrar. Men då har det varit på barnens initiativ eller att det råkar vara så att pappa varit på besök eller att jag faktiskt blev hembjuden.”

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ Det stora flertalet barn i både försöks- och jämförelsegruppen har kontakt med en eller båda föräldrarna. Frekvensen och kvaliteten i kontakten varierar dock i båda grupperna.
- ✓ Två barn menar att tillsynsombudet påverkat deras kontakt med de biologiska föräldrarna.
- ✓ Nästan samtliga tillsynsombud beskriver att de fyllt en funktion för barnens kontakter med sina biologiska föräldrar. Utgångspunkten beskrivs vara ett avstämnings- eller tillsynsperspektiv, det vill säga ett perspektiv som liknar socialtjänstens, eller barnets eget perspektiv.

Samtidigt som det stora flertalet barn har någon form av kontakt med åtminstone en av sina föräldrar så varierar det stort hur kontakten fungerar – hur tät den är och på vilket sätt man håller kontakt. Relationen mellan barnen och deras föräldrar har inte stått i fokus i försöksverksamheten och därmed inte heller i utvärderingen. Samtidigt utgör relationen till föräldrarna ett viktigt område i barnens liv, vilket också framkommer i vissa av tillsynsombudens svar och kommentarer. Det är också viktigt för utvärderingens övergripande uppläggning att uppmärksamma om det finns stora skillnader mellan försöks- och jämförelsegruppen avseende kontakten med föräldrarna. Resultatet visar dock att grupperna är likartade.

TEMA TILLSYNSOMBUDET

Barnen

Avsnittet handlar om hur barnen i försöksgruppen ser på kontakten med sitt tillsynsombud; vad som är bra och eventuellt mindre bra, om barnet tycker att de kan prata med tillsynsombudet om sådant som är viktigt för dem; om det har blivit annorlunda sedan de fick ett tillsynsombud; och om det viktiga är att träffa samma tillsynsombud varje gång – det vill säga kontinuitetens betydelse. Dessutom behandlas om de vill fortsätta att ha ett tillsynsombud och vad de tycker är viktigt med att ha ett. För barnen i jämförelsegruppen redovisas om de tycker att det skulle vara bra att ha någon mer vuxen att prata med och som kunde hjälpa dem med sådant som är viktigt för dem.

Försöksgruppen – Nöjd med sitt tillsynsombud

Cirka två tredjedelar av barnen i försöksgruppen bedöms vid båda intervjutillfällena vara nöjda med sitt tillsynsombud. Bara enstaka barn är inte nöjda. Vid T1 har det för en relativt stor grupp barn inte gått att bedöma svaren, vilket kan förklaras av att de ännu inte hunnit bilda sig en uppfattning om tillsynsombudet. Vid T3 är det istället en nästan lika stor grupp barn som är nöjda i vissa avseenden men inte i andra (Tabell 23).

Tabell 23 – Nöjd med tillsynsombudet, försöksgrupp (FG)

Nöjd med tillsynsombudet*	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma	Avslutad kontakt
FG, T1 (n=58)	64 %	9 %	2 %	26 %	0 %
FG, T3 (n=55)	67 %	22 %	2 %	5 %	4 %

* Frågeställning bygger på en sammanvägd bedömning av flera intervjufrågor, såsom exempelvis "Vad tycker du om tillsynsombudet?" och "Tycker du att du kan prata med tillsynsombudet om sådant som är viktigt för dig?".

Den absolut vanligaste anledningen till att barnen är nöjda med sitt tillsynsombud är att ombudet ger *stöd* och en positiv *relation*. Detta gäller vid båda intervjutillfällena. Ett mindre antal barn tar även upp positiva *aktiviteter* som man genomför tillsammans med tillsynsombudet. Exempel:

"Hon är positiv och glad. Hon visar att hon är intresserad." (FG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. tycker att det är bra att tillsynsombudet finns. N.N. menar att det känns tryggare om socialsekreteraren gör fel, för då kommer tillsynsombudet att märka det. (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. tycker att det är bra att han kan prata med tillsynsombudet om allting. "Hon kan ju göra någonting åt saker". (FG, pojke, >11 år, SoL)

Också hos den mindre andelen barn som bedömts vara nöjda i vissa avseenden och inte i andra är stöd och relationer den vanligast förekommande anledningen. Ett fåtal barn refererar till aktiviteter. Exempel här är:

N.N. tycker inte att det är något fel på tillsynsombudet, men att det hinner hända så mycket tills de kommer nästa gång. N.N. upplever att när socialsekreteraren och tillsynsombudet kommer, pratar de om typ samma saker. (FG, pojke, >11 år, SoL)

"Roligt med utflykter". De pratar om "olika grejer". De går till lekparken. N.N. tycker däremot att det är dåligt att hon behöver prata om sin mamma. "Det ger mig bara dåliga minnen och så." (FG, flicka, <11 år, SoL)

De få barn som inte alls är nöjda med sitt tillsynsombud (ett barn per intervjutillfälle) anger att det känns onödigt att ha tillgång till ett tillsynsombud och uttrycker missnöje över att man inte haft någon kontakt.

För de allra flesta barn är det inte någon skillnad mellan de olika intervjutillfällena. Ett mindre antal barn har dock rört sig till annan svarskategori. Bland de barn som bedömts vara mer nöjda med sitt ombud vid T3 är förbättringar i stödet och i relationen den vanligaste anledningen. Även aktiviteter tillsammans med tillsynsombudet förekommer, men i mindre omfattning. De barn som bedömts vara mindre nöjda refererar till brister i stödet och i relationen, och till brister i kontinuiteten i kontakten med ombudet. Exempel här är:

N.N. menar att hon ofta får som svar från tillsynsombudet att "socialsekreteraren gör rätt, familjehemmet gör rätt." N.N. menar att tillsynsombudet "inte förstår på samma sätt som socialsekreteraren gör." (FG, flicka, >11 år, LVU)

"Vet inte, har inte hört något från [tillsynsombudet] på väldigt länge. /.../ Det fungerar inte som planerat." (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. tycker att kontakten med tillsynsombudet inte är särskilt bra. "[Tillsynsombudet] har inte ringt på länge." N.N. beskriver att han verkligen inte vill träffa tillsynsombudet. Inte för att det är några fel på tillsynsombudet utan för att han upplever att han inte har tid, och att han redan har det bra så att han inte är i behov av något tillsynsombud. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Försöksgruppen – Tillsynsombudet påverkat situation i ett tidigt skede

I anslutning till varje tema presenteras om barnen anser att tillsynsombudet har påverkat det aktuella området. Dessa resultat bygger på frågor som ställdes till barnen vid den avslutande intervjun. Redan vid det första intervjutillfället ställdes dock frågan om tillsynsombudet hade förändrat deras situation i något avseende. Detta för att se om försöksverksamheten redan initialt har haft en betydelse för barnen. Att det bara är en mindre andel av dem som menar att så är fallet (*Tabell 24*) ska ses i ljuset av att det vid intervjutillfället är många av barnen som bara träffat sitt tillsynsombud någon enstaka gång.

Tabell 24 – Tillsynsombudet förändrat situationen i början av försöksverksamheten, försöksgrupp (FG)

Tillsynsombudet förändrat*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet ej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	12 %	2 %	62 %	9 %	16 %

* Frågeställning bygger på intervjufrågorna "Om du tänker på hur du har det nu, tycker du att det har blivit annorlunda sedan du fick ett tillsynsombud?" och "På vilket/vilka sätt? Hur då?".

Varken bland de barn som svarade jakande eller nekande på frågan framträder några tydliga mönster i utsagorna. Exempel från barn som redan tidigt upplever att tillsynsombudet bidragit till en förändring är:

"Jo, det gjorde skillnad." N.N. berättar att tillsynsombudet stöttade honom. Tillsynsombudet pratade med socialsekreteraren och hjälpte honom att flytta från familjehemmet. N.N. trivdes inte alls i familjehemmet och försökte att prata med olika vuxna om sin situation, men N.N. tror att det var tillsynsombudet som främst hjälpte honom med att få flytta. (FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. tycker att tillsynsombudet möjligtvis har stoppat att socialtjänsten gör fel och dumma saker. Men N.N. menar att tillsynsombudet även kan ha gjort saker som N.N. inte har märkt. (FG, pojke, >11 år, SoL)

"Det var viktigt att ha den kontakten när det fungerade dåligt i familjehemmet och socialsekreteraren inte brydde sig". N.N. menar att tillsynsombudet blev en viktig person att prata med när andra inte brydde sig. Tillsynsombudet berättade att N.N. inte var tvungen att nöja sig med situationen i familjehemmet och med en socialsekreterare som det inte fungerade bra med. (FG, pojke, >11 år, SoL)

Exempel på barn som svarade nekande på frågan är:

Nej, säger N.N, för allt fungerar så bra i familjehemmet. ”Men skönt att ha om det skulle vara något.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Ja alltså, jag tror inte jag märkt av det så mycket för jag haft en bra socialsekreterare.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Nej, inte så stor.” N.N. menar att de inte har kontakt varje dag och att det därför inte blir så stor skillnad i livet. (FG, flicka, >11 år, SoL)

Som framgår av citaten kan ett negativt svar på frågan om tillsynsombudet gjort någon skillnad bero på att barnen upplever att de har det bra i familjehemmet och i livet i övrigt, och att de därför inte ser att de har ett direkt behov av ytterligare en vuxen person som kan hjälpa och stötta dem.

Försöksgruppen – Vikten av kontinuitet i kontakten med tillsynsombudet

En stor majoritet av barnen i försöksgruppen anser att det är viktigt att träffa samma tillsynsombud vid varje tillfälle. Det gäller vid både den första och den sista intervjun (*Tabell 25*). I tio fall vid T1 och i sju fall vid T3 har det emellertid inte varit möjligt att bedöma. Av de barn som vid T1 närmare anger varför kontinuiteten är viktig hänvisar de flesta till att det är viktigt för *barnets kännedom om tillsynsombudet*. Den näst vanligaste anledningen är *tillsynsombudets kännedom om barnet*. Ett mindre antal barn hänvisar till en *ömsesidig kännedom*. Vid den avslutande intervjun refererar de allra flesta till barnets kännedom om tillsynsombudet. En mindre andel framhåller vikten av en ömsesidig kännedom eller ombudets kännedom om barnet.

Tabell 25 – Viktigt att träffa samma tillsynsombud varje gång, försöksgrupp (FG)

Viktigt att träffa samma tillsynsombud*	Ja	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=58)	71 %	12 %	17 %
FG, T3 (n=55)	84 %	4 %	13 %

* Bygger på intervjufrågan ”Är det viktigt att du får träffa samma tillsynsombud varje gång eller är det viktigaste att du har någon som du träffar, även om det är olika tillsynsombud?”.

Exempel från barn som menar att kontinuiteten i kontakten med tillsynsombudet är viktig:

”Helst samma. /.../ För då släpper jag ut mera, då har jag haft mer kontakt.” (FG, pojke, >11 år, LVU)

”Det måste vara samma annars måste man ta upp samma sak och tjata. Jag har haft flera olika socialsekreterare och det blev inget bra.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Samma.” N.N. tycker att det är jobbigt att berätta för många olika. N.N. vill lära känna sitt tillsynsombud. N.N. vill ”inte börja om hela tiden”. (FG, flicka, >11 år, SoL)

De barn som svarar nej på om kontinuiteten är viktig, menar att det inte spelar så stor roll att de får byta tillsynsombud. Detta gäller vid båda intervjutillfällena. Ett exempel:

Spelar inte så stor roll om de byter tillsynsombud tycker N.N. ”Den kontakten är mer yttlig.” (Pojke, >11 år, SoL)

Försöksgruppen – Vill barnen fortsätta att ha tillgång till ett tillsynsombud?

Vid den avslutande intervjun med barnen i försöksgruppen ställs frågan om de efter försöksverksamhetens slut skulle vilja fortsätta att ha tillgång till ett tillsynsombud eller om de hellre skulle vara utan. Den största andelen, närmare 40 procent, menar att de skulle vilja fortsätta med tillsynsombud. Drygt en tiondel av barnen är mer ambivalenta och svarar både ja och nej på frågan. Närmare en femtedel svarar entydigt att de hellre vill vara utan. I cirka en fjärdedel av fallen har det inte varit möjligt att bedöma svaren på frågan (Tabell 26).

Tabell 26 – Fortsätta med tillsynsombud, försöksgrupp (FG)

Fortsätta med tillsynsombud*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=55)	38 %	11 %	18 %	9 %	24 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Om du fick välja, skulle du vilja fortsätta ha ett tillsynsombud eller skulle du helst vara utan? (Varför fortsätta ha/inte ha?)".

Av de barn som menar att de vill fortsätta med tillsynsombud, anger närmare hälften ingen särskild anledning. Övriga barn refererar till olika anledningar, både enstaka och i olika kombinationer. Några anger mer i allmänhet att man vill fortsätta med tillsynsombud för att ombudet varit ett viktigt *stöd* och att man haft en positiv *relation*. Andra refererar till att man vill fortsätta med tillsynsombud för att det varit en viktig *samtalskontakt*. Exempel här är:

"Ja, det är skönt att ha en vuxen som jag kan prata med. Nu pratar jag med tillsynsombudet men innan dess pratade jag med BUP." (FG, flicka, >11 år, SoL)

"Jag skulle vilja fortsätta /.../ Det känns tryggt att kunna prata med någon annan." (FG, pojke, >11 år, SoL)

Vissa barn anger att man vill fortsätta att ha tillgång till ett tillsynsombud för att man gjort positiva *aktiviteter* tillsammans med ombudet, medan ett fåtal vill fortsätta för att ombudet haft en *tillsynsfunktion*. Den ena av dessa, en pojke över 11 år och placerad enligt SoL, menar att han vill fortsätta att ha tillgång till ett tillsynsombud för att det är "bra att soc har ögonen på sig."

Även bland de barn som menar att de inte vill fortsätta med tillsynsombud framkommer olika anledningar. Några menar att de inte vill fortsätta för att de inte är i behov av något tillsynsombud. Ett par av barnen menar att det blir för många inblandade aktörer. Tre barn motiverar sitt svar med att kontakten upplevs som negativ, exempelvis att det tar tid från fritidssysselsättningar samt att träffarna med ombudet "är tråkiga".

De barn vars svar har kategoriserats som "*Både ja och nej*" refererar också till olika anledningar. Som den positiva delen av svaret refererar fyra av de sex barnen till att ombudet utgjort ett viktigt stöd och att man haft en bra relation, medan ett barn refererar till att man gjort positiva aktiviteter tillsammans. Som en negativ aspekt lyfter ett barn fram att det blir för många inblandade aktörer. En pojke, över 11 år och placerad enligt LVU, säger: "Jag skulle vilja träffa ombudet, men vid vissa tillfällen skulle jag vilja slippa. Till exempel om det varit en jobbig dag." Två barn menar att det inte spelar någon roll om de får vara utan eller fortsätta med tillsynsombud.

Försöksgruppen – Det viktigaste med tillsynsombud

Vid den sista intervjun ställdes även frågan vad barnen i försöksgruppen tycker är det viktigaste med att ha tillgång till ett tillsynsombud. Av de 55 intervjuade barnen svarar 11 stycken att de inte vet och från 11 saknas svar. För två barn har svaren inte gått att bedöma. Av övriga barn refererar de flesta till att ombudet varit en betydelsefull *samtalskontakt*. Näst

vanligast är att ombudet utgjort ett *stöd* och en positiv *relation*. Exempel på vikten av samtal, stöd och en positiv relation:

”Det viktigaste är att man har en person som man kan prata med och som man kan lita på.” (FG, flicka, >11 år, SoL)

”Väldigt bra att ha en tredje person när man inte trivs i familjehemmet och när man inte trivs med sin socialsekreterare. /.../ De barn som lever i det helvetet, för dem är det väldigt viktigt.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

Två av barnen anger att det viktigaste är att tillsynsombudet varit en *företrädare* för dem, medan ytterligare ett antal anger att ombudets *tillsynsfunktion* varit det viktigaste. Exempel på det senare:

”Det viktigaste för mig är att det blir en dubbelkoll att socialtjänsten gör det de ska och att jag har det bra.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

”Det är tillsynsombudet som har makten att ändra om något är fel mellan mig och socialtjänsten.” (FG, pojke, >11 år, SoL)

Ett mindre antal barn svarar att det inte finns något viktigt med tillsynsombud. Här framkommer anledningarna att det inte finns något sådant behov och att det blir för många inblandade aktörer.

Jämförelsegruppen – Behovet av ytterligare aktör

Både vid det första och det sista intervjutillfället svarar nästan samtliga barn i jämförelsegruppen nej på frågan om de tycker att det skulle vara bra att ha någon mer vuxen att prata med och som kunde hjälpa dem med sådant som är viktigt för dem (*Tabell 27*). Att så få barn uttrycker behov av ytterligare någon vuxen riktar uppmärksamheten mot vilka resurspersoner barnen redan har som kan täcka deras egna upplevda behov. Några exempel ges i citaten nedan.

Tabell 27 – Behov av tillgång till ytterligare aktör, jämförelsegrupp (JG)

Behov av ytterligare aktör*	Ja	Nej	Ej möjligt att bedöma
JG, T1 (n=32)	6 %	91 %	3 %
JG, T3 (n=27)	11 %	89 %	0 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Nu har vi pratat om dina familjehemsföräldrar, socialsekreterare och vuxna i skolan. Tycker du att det skulle vara bra att ha någon mer vuxen att prata med och som kunde hjälpa dig med sådant som är viktigt för dig? (Till exempel om vad? På vilket sätt?)”.

Inga särskilda mönster framkommer bland de barn som svarat nekande på frågan. Några olika exempel är dock:

N.N. tycker att han redan har så många att prata med. N.N. tar som exempel upp familjehemmet och att det i skolan finns någon att prata med om det han vill eller behöver. (JG, pojke, >11 år, SoL)

”Nej. /.../ Det räcker med de jag har. /.../ Om det är många vuxna känns det som om de tränger sig på.” N.N. tycker att om det är många vuxna måste man säga samma sak om och om igen. (JG, pojke, >11 år, SoL)

”Nej jag har så många.” N.N. nämner psykologer på BUP, en kontaktperson som hon känt sedan årskurs sju, kurator i skolan, skolsköterska. (JG, flicka, >11 år, SoL)

Inte heller bland de barn som svarat jakande framkommer några mönster i utsagorna. Ett par exempel är:

”Ja.” N.N. säger att hon vill ha en kontaktperson som hon gillar. ”Någon som lyssnar och som är intresserad”. N.N. vill också träffa någon person som kan hjälpa henne med läxor. (JG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. berättar att hon vill träffa någon professionell att prata med framöver. N.N. menar att hon inte kan prata med sina familjehemsföräldrar, sin pojkvän eller sina kompisar om saker som hänt i hennes liv. N.N. pratar inte med socialsekreteraren om detta eftersom hon bytt handläggare många gånger. N.N. menar att hon inte brukar berätta något för socialsekreteraren. Hon har inte någon relation till socialsekreteraren och hon känner inte att de lyssnar. ”Jag träffar ju dem inte ens själv.” (JG, flicka, >11 år, SoL)

Familjehemsföräldrarna

Här presenteras hur familjehemsföräldrarna i försöksgruppen upplever att verksamheten med tillsynsombud fungerar; om de tycker att det är bra att familjehemsplacerade barn har tillgång till ett tillsynsombud, och om de själva har någon nytta av tillsynsombudet. Familjehemsföräldrarna i jämförelsegruppen har tillfrågats om de anser att de barn de har placerade hos sig är i behov av något ytterligare stöd.

Försöksgruppen – Vad tycker familjehemsföräldrarna om verksamheten med tillsynsombud?

Vid båda intervjutillfällena med familjehemsföräldrarna i försöksgruppen ställs frågan hur de upplever att verksamheten med tillsynsombud fungerar i det enskilda fallet. Här finns vissa skillnader mellan det första intervjutillfället, då verksamheten nyligen påbörjats, och det andra cirka ett år senare. Vid den första intervjun är närmare 40 procent ambivalenta och lyfter fram både positiva och negativa aspekter. Ett år senare har siffran nästan halverats samtidigt som grupperna som är entydigt positiva och entydigt negativa har ökat (*Tabell 28*).

Tabell 28 – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av hur verksamheten med tillsynsombud fungerar, försöksgrupp (FG)

Hur upplever familjehemsföräldrarna att verksamheten med tillsynsombud fungerar?*	Bra	Både bra och inte så bra	Inte så bra	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
FG, T1 (n=57)	47 %	39 %	2 %	2 %	11 %
FG, T3 (n=47)	55 %	21 %	11 %	2 %	11 %

* Frågeställningen bygger på en sammanvägd bedömning av intervjufrågorna ”Hur upplever du att verksamheten med tillsynsombud fungerar? Vad är bra? Vad är mindre bra?”

Vid den avslutande intervjun med familjehemsföräldrarna ställs frågan om de i allmänhet tycker att det är bra att familjehemsplacerade barn har tillgång till ett tillsynsombud. De allra flesta svarar entydigt jakande på frågan, medan en mindre andel lyfter fram både positiva och negativa aspekter. Enbart en familjehemsförälder svarar entydigt nekande (*Tabell 29*). Vid en jämförelse mellan dessa resultat och de som presenteras i tabell 10 ovan, framkommer att betydligt fler familjehemsföräldrar är entydigt positivt inställda till funktionen tillsynsombud i allmänhet än till hur verksamheten har fungerat i det egna fallet.

Tabell 29 – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av om det är bra att familjehemsplacerade barn har ett tillsynsombud, försöksgrupp (FG)

Tycker familjehemsföräldrarna att det är bra att familjehemsplacerade barn har ett tillsynsombud?*		Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=47)	Ja 81 %	15 %	2 %	2 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Tycker du att det är bra att familjehemsplacerade barn/ungdomar har tillgång till ett tillsynsombud? Varför/varför inte?"

De familjehemsföräldrar som är positivt inställda till funktionen tillsynsombud lyfter fram en rad olika aspekter. Vanligast förekommande är att de refererar till det positiva i ombudets *tillsynsfunktion*; i några av fallen i kombination med en precisering om att det är positivt att tillsynen bedrivs med utgångspunkt i *barnets perspektiv*. En familjehemsförälder preciserar ytterligare och menar att tillsynsombud har en positiv inverkan på socialtjänstens *dokumentation*. Exempel där tillsynsfunktionen lyfts fram:

"Ja. All kontroll för att barn inte ska fara illa är bra." (Familjehemsförälder till FG, pojke, >11 år, LVU)

"Ja. Bra med ökad granskning från en person som bara lyssnar på barnet utan att ta hänsyn till så mycket annat." (Familjehemsförälder till FG, flicka, <11 år, SoL)

Näst vanligast är att familjehemsföräldrarna refererar till att tillsynsombud utgör en positiv och viktig *relation* för barnet. Detta kan relateras till att relativt många av familjehemsföräldrarna även lyfter fram att tillsynsombud utgör en viktig *samtalskontakt* för barnet. Exempel här är:

"Ja, absolut. För barnen får träffa någon egen vuxen. Att barnen inte blir bortglömda, att ombuden kommer till barnen och är lättsam i kontakten, skapar en relation med barnet." (Familjehemsförälder till FG, pojke, >11 år, SoL)

"Om barnet inte kan prata med soc så är det bra att barnet kan prata med någon annan. För barnen är ju lojala med både soc och familjehemmet." (Familjehemsförälder till FG, pojke, <11 år, SoL)

"Ja, det tycker jag. /.../ Barnen är ju väldigt utlämnade, de har ju ingen riktigt de kan prata med. Det är konstigt att det [tillsynsombud] inte funnits tidigare." (Familjehemsförälder till FG, pojke, <11 år, SoL)

"Ja. Jättebra idé för ibland kan det ju vara saker som barnen inte kan prata med oss om." (Familjehemsförälder, FG, pojke, <11 år, LVU)

Också i de fall där familjehemsföräldrarna ser både positiva och negativa sidor av att barnen har ett tillsynsombud framkommer olika motiveringar. På den positiva sidan förekommer i närmare hälften av fallen refererande till ombudets tillsynsfunktion; i ett par av fallen i kombination med att tillsynen bedrivs med utgångspunkt i barnets perspektiv. En familjehemsförälder menar att det är positivt att de familjehemsplacerade barnen har tillgång till någon vuxen att anförtra sig åt och prata med, men att det inte behöver vara just ett tillsynsombud. Bland de negativa aspekter som lyfts fram betonar två familjehemsföräldrar att barnets *ålder* är en viktig faktor. De menar att tillsynsombud kan vara en positiv funktion men inte för de allra yngsta barnen. Detta då de yngsta barnen kan ha svårt att särskilja de olika vuxna aktörernas skilda funktioner och att de kan ha svårigheter med att förstå och dra nytta av ombudets roll. En annan familjehemsförälder lyfter fram att en negativ aspekt är att det med tillsynsombud blir för många inblandade aktörer. Den familjehemsförälder som svarat entydigt negativt på frågan menar att det är viktigt att skapa en så "naturlig miljö som möjligt" för barnen och att tillsynsombud riskerar att påverka detta i negativ riktning.

Försöksgruppen – Har familjehemsföräldrarna någon nytta av tillsynsombud?

Under den sista intervjun med familjehemsföräldrarna i försöksgruppen ställs även frågan om de som familjehemsföräldrar har någon nytta av ett tillsynsombud. Cirka hälften av familjehemsföräldrarna svarar nekande på frågan medan närmare 40 procent svarar ja (*Tabell 30*).

Tabell 30 – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av om de har någon nytta av ett tillsynsombud, försöksgrupp (FG)

Tycker familjehemsföräldrarna att de har någon nytta av ett tillsynsombud?*				
	Ja	Både ja och nej	Nej	Ej möjligt att bedöma
FG, T3 (n=47)	38 %	6 %	51 %	4 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan "Har du som familjehemsförälder någon nytta av ett tillsynsombud? På vilket/vilka sätt? Varför inte?"

Bland de familjehemsföräldrar som svarat nekande menar de flesta att de inte haft någon nytta på grund av att man inte haft någon kontakt med tillsynsombudet – att kontakten varit direkt mellan ombudet och barnet. Några menar att de inte haft någon nytta då det inte funnits något sådant behov. En familjehemsförälder menar att denne haft önskemål om att kunna dra mer nytta av ombudet, men att ombudet inte levt upp till de förväntningar som familjehemsföräldern hade i början av försöksverksamheten. En annan menar att ombudet tvärtom stått för negativ påverkan genom att familjehemsföräldern inte getts möjlighet att förhålla sig till och kommentera det som behandlas i mötet mellan barnet och ombudet.

Bland de familjehemsföräldrar som upplever att de haft nytta av tillsynsombudet finns en relativt stor spridning mellan skälen som lyfts fram. Förhållandevis många menar att man haft indirekt nytta genom att ombudet fyllt en viktig funktion för barnet. Exempel på detta:

"Ja, eftersom barnet tycker att det är bra. Barnet uppskattar inte socmöten men gillar träffarna med tillsynsombudet. Man får tvinga iväg barnen till socmöten men inte till träffarna med ombudet." N.N. menar att "det känns tryggt att barnet kan prata av sig med tillsynsombudet." (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, SoL)

N.N. menar att det har skänkt en trygghet att veta att flickan haft någon att prata med, exempelvis om mamman. "För det vill hon inte ta med socialtjänsten eller oss." (Familjehemsförälder till FG, flicka, >11 år, SoL)

En mindre andel menar att man haft nytta genom att man upplever att socialtjänsten påverkats av ombudets närvaro och funktion. En familjehemsförälder till en pojke, under 11 år och placerad enligt SoL, berättar exempelvis att man efter tillsynsombudets påtryckningar på socialtjänsten fick tillgång till en genomförandeplan för familjehemsplaceringen, vilket man tidigare saknat. Några andra familjehemsföräldrar menar att man haft mer direkt nytta genom att man fått värdefulla råd från ombudet. Detta kan relateras till de som tar upp att ombudet närmast fyllt en handledande funktion för dem, och till de som menar att de fått viktiga och konkreta upplysningar från ombudet, exempelvis om rättigheter och lagtexter. Andra exempel på nytta som familjehemsföräldrarna menar att de haft av ett tillsynsombud är:

N.N. upplever att man som familjehemsförälder kan hamna mitt emellan olika inblandade, exempelvis mellan socialsekreteraren och de biologiska föräldrarna. N.N. upplever att tillsynsombudet också befunnit sig i det utrymmet och att det har varit skönt att inte vara ensam där. (Familjehemsförälder till FG, pojke, >11 år, SoL)

N.N. berättar att man fått tips från tillsynsombudet, exempelvis om olika böcker. Tillsynsombudet har även hämtat barnet direkt från skolan och liknande, vilket har blivit som en form av avlastning för familjehemsföräldrarna. (Familjehemsförälder till FG, pojke, <11 år, SoL)

De familjehemsföräldrar som kategoriserats som ”*Både ja och nej*” svarar nekande på frågan, men med tillägget att man möjligen haft indirekt nytta av att tillsynsombudet varit en viktig och bra funktion för barnet.

Jämförelsegruppen – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av behovet av ytterligare stöd

I intervjuerna med familjehemsföräldrarna i jämförelsegruppen ställs frågan om de anser att det aktuella barnet är i behov av något ytterligare stöd, utöver det stöd som barnet redan får. Drygt hälften svarar nekande på frågan vid den första intervjun, en siffra som sjunkit något vid den avslutande. Knappt en tredjedel svarar ja vid T1, vilket ökat till 45 procent vid T3 (Tabell 31).

Tabell 31 – Familjehemsföräldrarnas upplevelser av behovet av ytterligare stöd, jämförelsegrupp (JG)

Tycker familjehemsföräldrarna att det finns behov av ytterligare stöd*	Ja	Både ja och nej	Nej	Vet inte	Ej möjligt att bedöma
JG, T1 (n=30)	30 %	3 %	53 %	7 %	7 %
JG, T3 (n=22)	45 %	0 %	45 %	0 %	9 %

* Frågeställningen bygger på intervjufrågan ”Upplever du att barnet/den unge skulle behöva något ytterligare stöd, utöver det stöd som finns idag? Om JA, vad för extra stöd?”.

Bland de familjehemsföräldrar som svarar nekande är vid båda intervjutillfällena den vanligaste anledningen att barnet inte har något behov som kräver ytterligare stöd. Exempel på detta:

”Nej, inte just nu. Vi har jobbat fram det här med BUP – utredning, samtal och läkare.” N.N. berättar att barnet även har blivit erbjuden kuratorskontakt men att barnet ”känner att det räcker med stöd som finns i familjehemmet.” (Familjehemsförälder till JG, flicka, >11 år, SoL)

”Nej, det finns redan ett bra nätverk som jobbar för samma sak.” N.N. menar att det redan finns väldigt många viktiga vuxna i barnets närhet. N.N. lyfter fram barnets handbollstränare som ytterligare exempel på detta. (Familjehemsförälder till JG, pojke, >11 år, LVU)

Övriga familjehemsföräldrar som svarar nekande på frågan refererar till risken att det blir för många inblandade aktörer. Ett exempel på detta är:

N.N. menar att det viktigaste är att kontakten med socialsekreteraren blir tätare och bättre. N.N. menar att barnet inte orkar med för många personer. ”Det är tufft att berätta om sitt liv för nya hela tiden.” (Familjehemsförälder till JG, flicka, >11 år, SoL)

Av de som svarat positivt på frågan framkommer flera olika exempel på stöd som familjehemsföräldrarna anser att barnen är i behov av. Det vanligast exemplet är behovet av *samtal*. Exempel på detta:

N.N. menar att barnet behöver någon att prata med. ”Någon kurator eller liknande, för att bearbeta det hon varit med om. /.../ Hon hade behövt något som är mer på leknivå. Det får inte bli för stelt och allvarligt.” (Familjehemsförälder till JG, flicka, >11 år, SoL)

Detta kan delvis relateras till att vissa familjehemsföräldrar anser att barnen är i behov av någon form av *behandling*. Andra menar att barnen skulle behöva en *kontaktperson* eller *kontaktfamilj*, medan ytterligare andra anser att barnen är i behov av *sysselsättning*. En

familjehemsförälder tar upp behovet av *utredning* på BUP. Ett relativt vanligt förekommande exempel är också att familjehemsföräldrarna tar upp att barnen behöver ytterligare stöd i *skolan*. En familjehemsförälder till en flicka, över 11 år och placerad enligt LVU, menar att barnet skulle "behöva träffa en kurator för att få ordning på problemen med den höga frånvaron från skolan". Familjehemsföräldern menar att det också vore bra om flickan "träffade en studievägledare för att förstå vad viktigt det är att gå i skolan".

Socialekreterarna

Här presenteras vad som framkommit i intervjuerna med socialekreterarna gällande temaområdet tillsynsombudet. Avsnittet består av två delar där det första behandlar vad socialekreterarna i försöksgruppen tycker om funktionen tillsynsombud, och det andra om socialekreterarna i jämförelsegruppen anser att familjehemsplacerade barn är i behov av ett eget ombud.

Försöksgruppen – Vad tycker socialekreterarna om funktionen tillsynsombud?

På frågan vad socialekreterarna i försöksgruppen tycker om funktionen tillsynsombud så anser hälften av de tio socialekreterarna att det är en bra och viktig funktion. Samtliga motiverar sitt svar med utgångspunkt i att det är positivt med tillsyn. Exempel på detta:

"Jag tycker att det är jätteviktigt. Det har varit riktigt intressant att höra någon utifrån som har både träffat familjehemmet och barnet och höra hur de ser på placeringen och hur barnet har det och om barnets kontakt med socialtjänsten. Jag tycker att det har varit en viktig funktion, som en utvärdering av vårt arbete."

"De barn som inte träffar sin socialekreterare, för dem tror jag att det här har varit jättebra. De barn som har en socialekreterare som kommer ganska ofta och som pratar med barnet ganska ofta, har inte ett lika stort behov. Men för att kunna framföra synpunkter på sin egen socialekreterare så har funktionen varit bra."

"Jag tror att det är bra att det kommer någon utifrån som kan följa upp. /.../ så att vi verkligen genomför vårt jobb som socialekreterare och familjehemssekreterare. Det blir ju ett krav på kommunerna också; om inte personalen hinner genomföra sitt jobb så måste man ju titta om det är rätt bemanning eller vad det är som inte fungerar. Det blir en trygghet för de här placerade barnen."

"Jag tycker att det är jättebra. /.../ Att vi blir fler människor som kan följa upp de här barnen och som kan göra skillnad. /.../ Tillsynsombudet kanske kan vara en länk som kan få fram vad som behövs. /.../ För att det ska vara möjligt för oss att garantera att barnen har det bra, behöver vi träffa barnen mycket oftare än vad vi gör idag."

Tre socialekreterare är negativt inställda till funktionen tillsynsombud. Samtliga tre menar att det inte finns något behov av en sådan funktion; en av dessa preciserar sitt svar ytterligare och menar att det är negativt att det blir för många inblandade aktörer. Exempel här:

"Jag tycker att det blir lite kaka på kaka, för jag tänker att man ändå har den rollen som barnsekreterare."

"Det blev bara en enda röra för barnet. /.../ Hon kunde inte skilja mellan de personer som kom på besök. /.../ Funktionen borde kunna inrymmas inom det ansvar som vi har. Jag tror verkligen på kontinuitet för barnen. Det är så mycket uppbrott och nya vuxna."

Två av socialekreterarna är mer ambivalenta och lyfter fram både positiva och negativa aspekter. Den ena menar att det kan variera beroende på barnets behov och situation; att det för vissa barn kan vara viktigt att ha tillgång till en person som kan framföra deras tankar och önskemål, medan det inte är så viktigt för barn som redan har det bra. Den andra socialekreteraren betonar också att barnets situation och behov är avgörande, men lyfter även fram andra aspekter:

”Vi socialsekreterare är ju på en myndighet och barnen kanske inte vågar eller kan säga allting till oss. /.../ I alla fall i vissa ärenden skulle det vara jättebra för barnen, sedan är det andra ärenden där man tycker att det kanske skulle vara överflödigt. /.../ Det innebär ju också mycket administration, man ska anställa och följa upp. Men visst det är en säkerhet för barnen.”

Jämförelsegruppen – Anser socialsekreterarna att barnen behöver ett eget ombud?

Socialsekreterarna i jämförelsegruppen lyfter fram olika åsikter om familjehemsplacerade barn är i behov av ett eget ombud. Två av de sju socialsekreterarna menar att det finns ett sådant behov. Den ena menar att det är viktigt att barnet har tillgång till en egen företrädare som kan framföra barnets tankar och åsikter gentemot socialtjänsten, medan den andra socialsekreteraren menar att det vore viktigt med ett ombud för tillsynen av familjehemsplaceringarna. Socialsekreteraren menar vidare att ”när man som socialsekreterare varit länge i ett ärende kan man bli hemmablind efter ett tag och då kan det vara bra att någon utomstående tittar över situationen så att man inte har missat någonting”.

En socialsekreterare svarar entydigt nekande på frågan med motiveringen att det inte finns något behov av ett särskilt ombud efter lagändringen då familjehemsplacerade barn fick en egen socialsekreterare som ska ha regelbunden kontakt med barnet under tiden i familjehemmet.⁴⁴

”Jag tror att vi som blev renodlade barnhandläggare jobbar med känslan att det är ju vi som är barnens ombud. Det blev skillnad för oss när det blev renodlat och när vi inte skulle hantera både familjehemmets och barnens perspektiv. Det händer ju faktiskt att man är helt oense med familjehemshandläggaren och det är ju jättebra för vi ska ha olika perspektiv. Och det säger lite om hur svårt det var innan. Vi är nog många barnhandläggare som känner att vi blev barnens ombud och då har min tanke varit att det skulle röra till sig för mycket med tillsynsombud – att det skulle bytas ut och bli olika personer, att barnen ska relatera till många människor. Ja, gå igenom och lära känna nya människor.”

Fyra av socialsekreterarna ser både för- och nackdelar med att familjehemsplacerade barn har tillgång till eget ombud. Samtliga fyra lyfter fram att det blir för många inblandade aktörer. Samtidigt är positiva aspekter som betonas att det kan förekomma fall då det skulle vara bra med särskild tillsyn och att ett ombud skulle kunna utgöra ett viktigt komplement till den funktion som socialsekreteraren har. En annan fördel som lyfts fram är att ett ombud har större möjligheter att komma barnen nära. Exempel från socialsekreterare som lyft fram både för- och nackdelar:

”Jag är inte klar på den frågan. Det kan vara bra ibland, men jag kan också se lite farhågor med det. I vissa ärenden, med flyktingbarn som inte har någon vårdnadshavare, så har ju barnen ett särskilt behov av vårdnadshavare och där kan ju samarbetet vara ganska bra – att man jobbar ihop mycket. Där ser jag att det vore positivt med en motsvarande funktion – att ha en till. Men jag kan inte säga något helt klart med det. Jag kan se risker med att det blir så mycket folk att systemet blir svårhanterligt. /.../ Jag kan se det som positivt med tanke på vår tidspress, men jag ser också risker med det.”

”Det finns både för- och nackdelar. Ett ombud har ju, tror jag i alla fall, mycket större möjligheter att träffa barnet och göra saker ihop med barnet än vad socialsekreteraren har. Sedan är det ytterligare en person som barnet ska ha en relation till och många av de här barnen har ju väldigt många relationer att förhålla sig till. Och jag vet inte om det är gott nog som det är. Fast visst, om ombudet kan skapa en riktigt god relation till barnet och ha koll på hur det går, så är väl det bra.”

⁴⁴ Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

Tillsynsombuden

I avsnittet presenteras vad som framkommit i intervjuerna med tillsynsombuden på det temaområde som behandlar deras funktion och roll. Avsnittet delas upp i fyra underrubriker: "Rollen som tillsynsombud", "Tillsynsombudets övergripande funktion för barnen", "Barnens förväntningar på tillsynsombudet", och "Tillsynsombudets relation till barnen".

Rollen som tillsynsombud

I beskrivningarna av rollen som tillsynsombud framträder olika utgångspunkter och perspektiv, men de är inte väsensskilda eller varandras motsatser. Två av tillsynsombuden beskriver att de under försöksverksamheten haft vad som kan ses som en kombination av en *anknytnings-* och en *myndighetsroll*. De betonar såväl närheten till barnet som den myndighetsutövning som tillsynsombudsrollen kan implicera:

"Som en person som har barnet väldigt mycket i fokus. /.../ jag känner att min del var att träffa barn, försöka få dem att prata, få kontakt. Något barn har kallat mig fotbollsdomare som ser att socialtjänsten sköter sig och att barnet får vad det ska. /.../ Sedan har vi ju kollat socialtjänsten. Och de har ju varit väldigt bra, men samtidigt vet jag inte. Har de varit väldigt bra därför att de vet att vi är där?"

"Rollen som tillsynsombud handlar ju om att säkerställa att barnen som bor i familjehem har det bra. Och att socialtjänsten uppfyller de kraven som finns, lagen, vilket gör att det är en väldigt svår roll. För man ska både vara en förtroendefull person för barnet och samtidigt ha någon typ av inspektionstankar eller tillsynstankar."

Tre av de intervjuade ombuden beskriver att de under försöksverksamheten haft en *företrädarroll*. Här understryks rollen att företräda barnen och deras intressen, önskemål och behov. Exempel:

"Min roll är att träffa barn, skapa en trygg situation så att de kan förmedla saker till mig. Och jag tycker min roll väldigt mycket är att vara barnens röst, att försöka lyfta fram dem, eventuella behov, önskemål eller synpunkter som barnen har. Förstärka dem på något sätt gentemot socialtjänsten."

"Alltså, tillvarata barnets intressen i förhållande till det socialtjänsten har bedömt att det här barnet behöver."

Ytterligare tre av tillsynsombuden beskriver att de haft en företrädande roll för barnen, men att rollen även präglats av en påtaglig myndighetsutövning. Exempel på detta är följande:

"Det är ju att vara ett litet extra öga för att se om barnets rätt tas till vara. Framför allt barnets röst är det väl som har varit mest fokus på. Och sedan att de rättigheter som de faktiskt har och lagstiftningen följs. /.../ Lite förlängning på en socialsekreterare skulle man kunna säga."

I en av redogörelserna beskrivs rollen som tillsynsombud mer renodlat som en myndighetsroll. Även här är barnets behov och situation i fokus, men med en tydligare betoning av den myndighetsutövande rollen som tillsyn innebär:

"Som jag uppfattar den innebär den både att följa barn och barnens situation och hur deras behov tillgodoses av socialtjänsten. Och hur socialtjänsten följer gällande lagstiftning, när det gäller placerade barn. Både hur de träffas och samtalas och hur man dokumenterar."

Tillsynsombudets övergripande funktion för barnen

Tillsynsombudens funktion i förhållande till utvärderingens olika temaområden har behandlats under respektive tema. I dessa redogörelser har olika perspektiv, betoningar och utgångspunkter framkommit – något som också gäller frågan om vilken övergripande funktion ombuden bedömer att de haft för barnen. Tre av tillsynsombuden menar att deras övergripande funktion har tagit sin utgångspunkt i *barnets perspektiv* och i vad som kan beskrivas som ett *avstämningssperspektiv*. Här kombineras således ett fokus på barnets

önskemål och vilja med en uppföljande funktion som påminner om en socialsekreterares ordinarie ansvarsområde. Exempel:

”De vet ju om att jag skickar rapporterna till socialtjänsten så en del barn tror jag har det här perspektivet att jag på något vis följer upp hur de har det i familjehemmet och förmedlar mina intryck till socialtjänsten. För andra barn kan det vara att det är någon som kommer utifrån och träffar bara barnet.”

”Där har jag ju försökt att få socialsekreteraren att engagera sig mer, utifrån barnets perspektiv. /.../ Att förmedla barnets röst har varit en ledstjärna för mig. De här rapporterna är egna reflektioner. Alltså min sammanfattade tolkning av det barnet säger i förhållande till det jag iakttar.”

Ytterligare två av tillsynsombuden beskriver sin övergripande funktion för barnen med utgångspunkt i vad som kan ses som ett mer renodlat fokus på barnets perspektiv.

”Jag tror att jag har fyllt funktionen för flera av barnen att vara en person som är intresserad utav dem. Jag ser dem och jag bekräftar dem och jag är intresserad av att de har det bra. Det är vad jag önskar i alla fall.”

”Att försöka se med barnens ögon och lyssna. Att faktiskt ha ett väldigt tydligt barnperspektiv i förhållande till den situationen som barnet befinner sig i. Så har jag tänkt mycket när jag har träffat barnen.”

I ytterligare fyra av fallen beskrivs funktionen med utgångspunkt i barnets perspektiv, men här i kombination med ett *tillsynsperspektiv*. Här betonas både ett fokus på barnets specifika önskemål och behov och funktionen att ”utifrån” och övergripande granska hela situationen. Exempel:

”Att i samtal med barnet försöka ta reda på vad han tänker kring sin placering och hur han uppfattar situationen. Och sedan föra fram de åsikterna. Även om de kanske inte är rätt och sanna, men det är barnets uppfattning. Och samtidigt förklara för honom hur det skulle kunna vara.”

”För vissa av de här barnen har det ju fungerat bra. /.../ Och i det fallet så har det ju mer känts att jag varit någon vuxen som kommer och bara kollar läget och kanske hittar på något roligt och pratar lite. Men för andra barn så har det ju handlat om mer kontakt med socialtjänsten utifrån att de inte har hanterat ärendet på ett bra sätt. /.../ Att bli sedd av ännu en vuxen. Att få uttrycka sina tankar. Att någon lyssnar.”

Barnens förväntningar på tillsynsombudet

Tillsynsombudens uppfattningar om barnens förväntningar på dem kan jämföras med ombudens egna beskrivningar av sin roll. Två av ombuden menar att de upplever att barnen har förväntat sig att de ska ha vad som kan beskrivas som en *anknytningsroll*. Här har etablerandet av en nära relation mellan ombudet och barnen varit i fokus. Ett exempel är:

”Jag tror att en del av barnen hade önskat att vår kontakt var ännu tätare. Att den har varit för gles som den har varit. /.../ De har funderat på när vi ska ses igen.”

Ytterligare tre av tillsynsombuden menar att barnen har förväntat sig att rollen ska präglas av en nära relation, men i kombination med att ombudet ska inta en *företrädarroll* för barnet. Exempel:

”Det kan vara allt ifrån att det är en person som har tid, att man gör saker tillsammans och i de situationerna så skapar vi någon slags förtrolighet, till att vara kanske lite sändebud gentemot socialtjänsten. /.../ Men också den här samtalspartnern som man kan förmedla saker till.”

”En pojke upplevde i en konkret situation att jag var den ende som lyssnade på honom och tog honom på allvar. /.../ Han uppfattade inte att socialsekreteraren såg honom som han ville bli sedd och lyssnade på honom och det han ville. /.../ Jag var ju inte hotfull. Han visste ju att jag bara kan hjälpa. Att jag kan ju inte gå in och omhänderta honom. /.../ Och det har jag ju varit tydlig med alla barn att jag kan lyssna, förmedla det du säger, men jag kan aldrig agera på något annat sätt. /.../ Det har varit jätteviktigt för mig att betona, att jag förmedlar det vi kommer överens om att jag ska

förmedla./.../ att det är barnets röst jag förmedlar, tillsammans med det vi kommer överens om att det är okej att jag skriver.”

Två av ombuden upplever att barnen har förväntat sig att de ska ha en mer renodlad företrädande roll – utan att också inkludera en mer relationell närhet mellan ombud och barn:

”Jag tänker att dels har jag varit den här beställaren som har beställt ett nytt familjehem. /.../ Att se till att det här kommer fram. Speciellt för barn som varit lite osäkra på att de har varit lyssnade på.”

”Jag tror att om det varit så att man behövt agera, så har man vetat att man kan vända sig till mig.”

Ett av tillsynsombuden beskriver att det i barnens förväntningar framträtt både en företrädarroll och en *myndighetsroll*; att barnen förväntat sig att ombudet ska företräda barnet, men samtidigt inneha en roll som bedriver tillsyn över socialtjänstens arbete.

”Ett barn ser mig som en polis och en ser mig som fotbollsdomare. /.../ Barnet målar ju upp saker och ting så det kanske var en bild som hon fick att jag var polis. Inte någon sträng polis /.../ En kontrollerande eller en närpolis. En snäll polis. /.../ Polis, för henne, tror jag är något positivt. Hon har förtroende. /.../ För någon som har makt, en positiv makt.”

Ett tillsynsombud beskriver barnens förväntningar på ett sätt som skiljer sig från övriga ombud. För att illustrera det intressanta i detta fall kan det ställas mot en beskrivning från ett annat ombud. Det första ombudet upplever att ombudets roll är på förhand bestämd och att ombudets uppgift blir att försöka förklara denna roll för barnen. Det kan jämföras med det andra ombudet som lyfter fram att rollen har formats i mötet med barnen och genom det unika i barnets situation.

”Det är det viktigaste, att försöka förklara och förstå rollen. Jag hoppas och tror att jag varit tydlig med att jag inte kan göra annat än att vara deras ombud och föra fram deras synpunkter, kopplat till vad jag också själv har sett och det jag tycker att de behöver, det man behöver stärka upp eller förbättra. /.../ Det kan inte vara så att barnets förväntningar är det som ska skapa min roll.”

”Rollen har blivit väldigt olika beroende på vilket barn man har jobbat med och utifrån hur situationen för just det barnet har sett ut.”

Tillsynsombudets relation till barnen

När det gäller beskrivningen av vilken relation tillsynsombuden bedömer att de haft till barnen så framkommer såväl likheter som skillnader i redogörelserna. Ett av ombuden beskriver att relationen har varit både *emotionell* och *rollstyrd*. Med rollstyrd avses här att relationen har präglats av den roll som ombudet haft i kontakten med barnen.

”En tant som kommer och hälsar på. Frågar eller fikar eller åker ut och gör någonting sådant. Jag tycker att det varit jättesvårt för jag har inte känt eller tänkt eller trott på något vis att min roll har varit stor för barnen. /.../ Men på något vis har jag väl betytt någonting i de här kontakterna som jag inte har trott. /.../ Och det tar tid att bygga relationer och det är ju nu när jag tycker att jag har börjat få en bra relation eller en nära relation, då avslutar vi.”

Ytterligare ett ombud beskriver att relationen till barnen har varit emotionell, men här betonas även att den varit *ömsesidig*.

”Jag tycker att jag har haft en bra relation till allihop. Ganska nära. Vi har pratat om känsliga saker. /.../ Jag tror att jag har bjudit ganska så mycket på mig själv. /.../ Jag tror att de känner att jag inte bara har frågat, jag har också gett dem någonting.”

Två av tillsynsombuden menar att relationen till barnen har präglats av att de fungerat som en *lyssnande vuxen* för barnen. Här kan den emotionella aspekten av relationen sägas vara av mindre betydelse och ömsesidigheten betonas inte på samma sätt som i fallet ovan.

”En lyssnande vuxen, där jag har försökt balansera att barnet inte ska bli för beroende av mig utan då är det socialsekreteraren som ska knytas närmare. /.../ Särskilt med tanke på de här barnen som träffat på så många olika familjehem och knutit an dåligt. Lyssnande, förstående. Så lite dömande

som möjligt. Att vara en fostrande förälder men ändå kunna ställa frågor till de lite äldre barnen. Att få dem att fundera lite grann på konsekvenserna, vad det gör dem och så där. Men /.../ inte grävt vidare i det, den rollen har inte jag. Jag är inte familjehem, jag är inte socialsekreterare, jag har inte rätt att gräva.”

”Jag har nog varit en vuxen för dem. Inte någon från Socialstyrelsen, men en vuxen som man ändå kan prata med. I vissa fall tror jag faktiskt att jag varit någon som man kan leka med, mer än prata med.”

Ytterligare ett ombud menar att relationen har präglats av att ombudet varit en lyssnande vuxen, men betonar att det har sett olika ut från fall till fall och att relationerna kan sägas ha varit *situationella*.

”Det är ju väldigt olika. Dels de här där man bara är en person som man går och fikar och pratar en stund med, och så är det ingen djupare relation på något sätt. /.../ Och sedan betydligt mer. Men då är det ju faktiskt de här som har behövt träffas oftare. /.../ Jag tänker mer som ett bollplank för barn. /.../ Och att kunna lita på att det också förs vidare sedan. Sedan är det ju så att alla de här barnen har bytt socialsekreterare under projektiden. Så under en period där så var jag ju konstanten. /.../ Mer som en förtroendefull vuxen kompis.”

Tre andra tillsynsombud beskriver också att relationen till barnen har präglats av omständligheterna i varje enskild situation; att den i stor utsträckning varit situationell, men utan en speciell fast roll. Exempel:

”Den har nog sett lite olika ut beroende på vem av barnen det har varit. /.../ Jag vet att för en del barn så har jag nog varit en person som har varit viktig på så vis att jag har bekräftat dem. Men också lyssnat och försökt bejaka dem i det de önskar och det de vill. Medan för en del barn så tror jag inte relationen i sig har varit viktig, för att de har haft det så tryggt och bra runt sig.”

”Det är så väldigt olika. Av sex barn så är det tre som jag har haft en närmare relation till, medan tre har nog varit väldigt ytliga, och där tycker jag att de mötena som vi har haft har varit i princip att beta av. Det har varit formalia och utan något större innehåll.”

Ett av ombuden upplever att relationen till barnen har varit *professionell*. Ombudet menar att relationen i stor utsträckning påminner om den relation som denne hade under sin tid som socialsekreterare:

”Jag skulle väl säga att jag har haft den relationen till de här barnen som jag hade när jag jobbade som socialsekreterare /.../ En professionell relation men ändå att samtala, man pratar om det som är. /.../ Man bygger ju en relation, absolut. Fast jag kan ju inte säga att jag bygger samma form av relation till de här ungdomarna som jag gör med ungdomar i mitt privata. Men jag är ju inte byråkrat när jag träffar dem.”

Sammanfattning och reflektioner

- ✓ Cirka två tredjedelar av barnen i försöksgruppen är nöjda med sitt tillsynsombud och ytterligare cirka en femtedel är nöjda i vissa avseenden och inte i andra vid det avslutande intervju tillfället. De vanligaste anledningarna är att tillsynsombudet utgör ett viktigt stöd och en positiv relation.
- ✓ Redan vid den första intervjun i början av försöksverksamheten menar en liten andel av barnen att tillsynsombudet inneburit en positiv förändring för dem.
- ✓ En klar majoritet av barnen anser att det är viktigt att träffa samma tillsynsombud varje gång.
- ✓ Knappt 40 procent av barnen i försöksgruppen vill entydigt fortsätta att ha kontakt med ett tillsynsombud. Om de barn som ser både för- och nackdelar också inkluderas så vill ungefär hälften ha en fortsatt kontakt. Skälen är framför allt att ombuden varit ett viktigt stöd, en positiv relation och en viktig samtalskontakt.
- ✓ Bara ett fåtal barn i jämförelsegruppen anser att de har behov av ytterligare någon vuxen att prata med och som kan hjälpa dem med sådant som är viktigt för dem.
- ✓ Vid den uppföljande intervjun anser drygt hälften av familjehemsföräldrarna i försöksgruppen att försöksverksamheten med tillsynsombud har fungerat bra och cirka en femtedel att den fungerat bra i vissa avseenden och mindre bra i andra.
- ✓ Hälften av de intervjuade socialsekreterarna i försöksgruppen tycker att tillsynsombuden fyller en viktig funktion och då från ett tillsynsperspektiv.
- ✓ Tillsynsombuden beskriver sin roll i termer av en anknytnings-, myndighets- och eller (för barnet) företrädarroll. Sin funktion beskriver de med utgångspunkt i barnets perspektiv och i ett avstämnings- eller tillsynsperspektiv. Barnens förväntningar beskrivs i termer av en anknytnings-, företrädar- eller myndighetsroll; och deras relation till barnen som bland annat emotionell, som en lyssnande vuxen, professionell – och i många fall som situationellt bestämd utifrån det specifika barnets situation.

Flertalet barn i försöksgruppen är nöjda med sitt tillsynsombud. Som framgått av de olika temaområdena menar trots detta en majoritet av barnen att tillsynsombudet inte bidragit till någon större förändring inom olika centrala områden av deras liv. Det bör dock uppmärksammas att det av detta temaområde, liksom av de övriga, framgår att det finns ett antal barn som beskriver hur ombudet haft en viktig, kanske avgörande betydelse för att få till stånd väsentliga förändringar i deras livssituation, inklusive byten av familjehem; något som går i linje med vad som framkommer i intervjuerna med tillsynsombuden. Uppmärksammas kan också att den majoritet av barn som är nöjda med sitt tillsynsombud, och de som vill fortsätta att ha ett tillsynsombud, i första hand framhåller faktorer som stöd och positiv relation och vikten av en samtalskontakt. Kontinuitetens betydelse, att träffa samma ombud varje gång framhålls också som betydelsefullt.

De skäl som de familjehemsplacerade barnen lyfter fram som positiva med att de har tillgång till ett tillsynsombud är således i huvudsak andra än de som beskrivs i planen för försöksverksamheten: Att bilda sig en uppfattning om barnen blir omhändertagna på ett tillfredsställande sätt, att förutsättningarna för placeringen följs upp, och att kommunerna fullgör sina skyldigheter enligt lag.⁴⁵ Det som barnen lyfter fram är skäl med en annan kvalitativ innebörd än mer renodlad biståndsuppföljning eller en tillsynsfunktion. Barnen betonar relationella och stödjande kvalitéer, och att deras perspektiv, barnets perspektiv, ska vara utgångspunkten för tillsynsombudet. Detta kan också ställas mot att de socialsekreterare som tycker att tillsyns-

⁴⁵ Socialdepartementet, Dnr 9909-2009.

ombuden fyller en viktig funktion gör det ur ett tillsynsperspektiv. En angelägen uppgift ur samhällets och de familjehemsplacerade barnens perspektiv är därför att utvärdera den genomförda lagändringen som innebär att familjehemsplacerade barn får en egen socialsekreterare som inte också ska handa kontakterna med familjehemmet.⁴⁶ I propositionen framhålls bland annat betydelsen av relationen mellan socialsekreteraren och barnet, av kontinuitet och av att se till barnets perspektiv. En avgörande fråga här blir om dessa socialsekreterare får de arbetsvillkor och har de personliga egenskaper och den kompetens som krävs för att bygga en varaktig förtroendefull relation till barnen.

Något som kan ha bidragit till att ett tillsynsombud inte inneburit några påtagliga förändringar för flertalet barn, och som lyfts fram tidigare, är att de barn som ingår i utvärderingen troligen tillhör en positivt selekterad grupp familjehemsplacerade barn. Att en stor majoritet av barnen i jämförelsegruppen anser att de inte behöver någon ytterligare vuxen aktör styrker också detta. Samtidigt måste barnens uppfattningar och berättelser, utan att förringa dem, ställas i relation till vad de har för tidigare erfarenheter av olika vuxna aktörers agerande ”för deras sak” och ”i deras intresse”. Funktionen som tillsynsombud är ny både för barnen och i ett verksamhets- och myndighetsperspektiv. Av intervjuerna med tillsynsombuden framkommer också att spännvidden i uppfattningarna om rollens funktion och möjligheter är mycket stor. Det är möjligt att det över tid skulle gå att utveckla en ombudsroll som av barnen upplevs såsom stående på deras sida, samtidigt som den kan fylla en positivt pådrivande funktion när det gäller socialtjänstens utveckling av en familjehemsvård som i högre utsträckning än i dag tillgodoser de familjehemsplacerade barnens behov. Här är det återigen angeläget med en utvärdering av införandet av en egen socialsekreterare för dessa barn – en utvärdering som i propositionens anda tydligt inkluderar barnens perspektiv.

En fråga för den här aktuella utvärderingen är om införandet av en ”barnsekreterare” från och med 2013, det vill säga under försöksverksamhetens och utvärderingens gång, påverkat utvärderingens resultat. En bedömning är att så inte varit fallet – åtminstone inte på ett mer påtagligt sätt. Inget av de intervjuade barnen eller tillsynsombuden, och bara en socialsekreterare, har i intervjuerna refererat till lagändringen eller på annat sätt beskrivit sin situation eller relation till olika myndighets- eller andra resurspersoner på ett sätt som skulle tyda på det.

Resultaten och erfarenheterna från arbetet med utvärderingen, och tidigare forskning om familjehemsvård, pekar mot att tillgången till ett tillsynsombud framför allt kan ha en mer avgörande betydelse i de fall där det finns mer omfattande brister i placeringen som innebär att barnens behov av olika insatser inte tillgodoses, där socialtjänsten över tid inte ser eller agerar för att rätta till dessa brister, och där de familjehemsplacerade barnen upplever att omgivningen i sitt agerande inte utgår från deras perspektiv. En avgörande faktor för att en sådan situation inte ska uppstå är att det finns en kontinuerlig, förtroendefull relation mellan det familjehemsplacerade barnet och olika resurspersoner i barnets omgivning, framför allt i förhållande till barnets socialsekreterare.

⁴⁶ Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

Del 5: Sammanfattande reflektioner och effektfrågan

Detta är slutrapporten från utvärderingen av den nationella försöksverksamheten med tillsynsombud. I en tidigare delrapport hösten 2013 presenterades resultat från utvärderingen som byggde på då tillgängliga data.⁴⁷ Det som framför allt tillkommit sedan dess är dels de avslutande intervjuerna med de familjehemsplacerade barnen genomförda cirka 12 månader efter de första intervjuerna, dels intervjuer med familjehemsföräldrarna och ett urval av barnens socialsekreterare i de placerande kommunerna. Vid en jämförelse mellan den bild av barnens upplevelse av sin familjehemsvistelse, av familjehemmet, skolan och fritiden, av socialtjänsten och av tillsynsombuden som gavs i delrapporten och de resultat som presenterats här, bekräftas i huvudsak delrapportens resultat och de tentativa slutsatser som drogs då. Vad som finns nu är framför allt en säkrare empirisk grund för att lyfta fram och diskutera en del av dessa resultat och slutsatser i förhållande till bakgrunden och syftet med försöksverksamheten med tillsynsombud. Resultaten diskuteras under fem rubriker: *Familjehemmet, skolan och fritiden, Socialtjänsten, Tillsynsombuden, Relationens betydelse* samt *Effektfrågan*. Först dock några reflektioner om uppläggningsen och genomförandet av själva utvärderingen sett till försöks- och jämförelsegruppen.

Försöks- och jämförelsegruppen

Som diskuterats tidigare i rapporten har bedömningen varit att utvärderingen utifrån givna förutsättningar inte kunde genomföras i form av en randomiserad kontrollgruppsstudie. Däremot hade inkluderandet av två eller tre jämförelsekommuner per försökskommun troligen ökat möjligheterna att skapa två lika stora och än mer likvärdiga försöks- och jämförelsegrupper enligt de uppställda kriterierna än som nu varit fallet. På individnivå stämmer matchningen i 30 av 32 fall; men på grund av färre placerade barn i jämförelsekommunerna som motsvarade de uppställda kriterierna gick det inte att fullt ut konsekutivt matcha barn från jämförelsekommunerna mot hela populationen barn i försökskommunerna. Om vi ser till matchningskriterierna är grupperna dock i stort jämförbara när det gäller lagrum och problemtyngd, medan den yngre åldersgruppen (under 11 år) är underrepresenterad i jämförelsegruppen och den äldre (11 år eller äldre) därmed överrepresenterad. När det gäller könsfördelningen är flickorna överrepresenterade i jämförelsegruppen. Sett till tidigare placeringar och omplaceringar under försöksperioden är det framför allt vissa barn i försöksgruppen som har erfarenhet av många tidigare placeringar och också omplaceringar. Den samlade bedömningen är att försöks- och jämförelsegruppen, trots vissa olikheter sett till köns- och åldersfördelning, och för vissa barn i erfarenheter av tidigare placeringar och omplaceringar, inte skiljer sig åt på ett avgörande sätt och att jämförelsegruppen kan fylla sitt syfte som matchad kontrollgrupp. I genomsnitt fler tidigare placeringar och omplaceringar skulle möjligen tala för att försöksgruppen är något mer belastad än jämförelsegruppen, medan en större andel yngre barn talar för motsatsen.

Förutom matchningskriterierna och de gemensamma inklusions- och exklusionskriterierna finns det några praktiska och etikrelaterade faktorer som också bidrar till att homogenisera

⁴⁷ Oscarsson, L. & Lindahl, R. (2013). Utvärdering av den nationella försöksverksamheten med tillsynsombud – Avrapportering per 1 augusti 2013. I Inspektionen för vård och omsorg (2013) *Gör tillsynsombud skillnad för barn som bor i familjehem? Delrapport med tillsynsombudens erfarenheter från en försöksverksamhet*.

grupperna. Såväl barnen som familjehemsföräldrarna skulle tacka ja till att medverka i försöksverksamheten, och socialtjänsten skulle göra en bedömning att placeringen var någorlunda stabil och välfungerande. Detta sammantaget har lett till antagandet att flertalet barn och familjehem som ingår i såväl försöks- som jämförelsegruppen troligen representerar, inom familjehemsvården, relativt stabila, väl fungerande placeringar – och att de i den bemärkelsen utgör en relativt homogen grupp barn och familjehem.

Frågan hur barnen i försöks- respektive jämförelsegruppen liknar barnen i familjehemsvården som helhet kan delvis besvaras genom att jämföra vissa variabler med den officiella statistiken.⁴⁸ Om vi ser till fördelningen på kön, ålder och lagrum för barn som någon gång under 2010 (det år barnen i försöks- och jämförelsegruppen skulle ha placerats i det aktuella familjehemmet) fick vård enligt SoL eller LVU i form av familjehemsplacering (undantaget omedelbart omhändertagande enligt LVU) i åldersgruppen fyra till 17 år, är könsfördelningen relativt lika för jämförelsegruppen (viss överrepresentation flickor) medan pojkarna är överrepresenterade i försöksgruppen. När det gäller ålder är fördelningen relativt lika för jämförelsegruppen (med undantag av åldersgruppen 10–12 år som är överrepresenterad), medan de yngre åldersgrupperna (med undantag av 4–6 år) är överrepresenterade och de äldre underrepresenterade inom försöksgruppen. Sett till lagrum överensstämmer fördelning mellan SoL och LVU i försöks- och jämförelsegrupperna ungefär med den i riket. Sammanfattningsvis är försöksgruppen överrepresenterad när det gäller de yngre barnen och likaså pojkar, medan jämförelsegruppen i grova drag motsvarar riket.

Något som bekräftar bilden av att barnen i de båda grupperna representerar relativt väl fungerande placeringar är att tillsynsombuden i många fall gör bedömningen att de inte ”behövs” då placeringarna fungerat bra och barnen varit nöjda; en bedömning som överensstämmer med uppfattningen hos flertalet barn i försöksgruppen – ofta med motiveringen att de har det bra eller har någon annan att tala med om de har behov av det. Också det stora flertalet barn i jämförelsegruppen anser att de inte har behov av någon ytterligare vuxen att prata med.

En fråga som utvärderingen inte besvarar är om det skulle göra någon skillnad i barnens upplevelse av att ha tillgång till ett tillsynsombud, eller för jämförelsegruppen av att ha någon ytterligare vuxen att tala med, om de utgjort en mer heterogen grupp barn och familjehem; i det här fallet också inkluderat placeringar som man från socialtjänstens sida bedömt som mindre stabila och välfungerande. Något som antyder att en sådan skillnad skulle kunna finnas är att det i utvärderingen finns exempel på barn som framhåller tillsynsombudens betydelse för att få till stånd en förändring av en ur barnets perspektiv dåligt fungerande placering; och där de tidigare inte kunnat eller vågat föra fram sina åsikter, eller där familjehemsföräldrarna eller den ansvarige socialsekreteraren inte lyssnat på dem. Bilden av att det är i sådana fall som ett tillsynsombud kan innebära en påtaglig skillnad för barnet att få sin röst hörd och sina behov tillgodosedda bekräftas i intervjuerna med tillsynsombuden. Att tillsynsombuden trots en eftersträvad selektion som inneburit att undvika mindre väl fungerande familjehemsplaceringar ändå möter placeringar med ibland stora brister, visar också på socialtjänstens svårigheter att tillförsäkra de familjehemsplacerade barnen väl fungerande livsomständigheter inom ramen för en familjehemsplacering.

⁴⁸ Sveriges Officiella Statistik (2011): Statistik – Socialtjänst, Barn och unga insatser år 2010, Vissa insatser enligt socialtjänstlagen (SoL) och lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU).

Familjehemmet, skolan och fritiden

Det stora flertalet barn i såväl försöks- som jämförelsegruppen trivs i familjehemmet. Det samma gäller i skolan och på fritiden. Men det är en relativt stor grupp barn som också tar upp negativa sidor av skolan och fritiden, vid sidan av de positiva. Den genomgående vanligaste anledningen till att barnen trivs är att samtliga tre miljöer ger dem stöd och tillgång till positiva relationer – ofta som ensam anledning men ibland i kombination med andra, till exempel uppskattade aktiviteter. Det senare gäller framför allt fritiden. Brist på stöd, positiva relationer och aktiviteter är också de huvudsakliga anledningarna när barnen tar upp negativa sidor i familjehemmet, i skolan och på fritiden.

Om såväl försöks- som jämförelsegruppen i stor utsträckning består av positivt selekterade familjehemsplacerade barn så innebär det inte avsaknaden av problem i många av barnens liv; ibland mycket allvarliga problem i relationen till familjehemsföräldrarna, i skolan och på fritiden. En del av de problem som kommer till uttryck är samtidigt sådana som ofta förs fram i den allmänna diskussionen och i forskningen kring barns och ungdomars livssituation idag kopplade till skolan ("stök", bekymmer kring betyg, kamratrelationer) och fritiden, medan andra kan ses som mer kopplade till situationen som familjehemsplacerat barn (relationen till familjehemsföräldrar och socialsekreterare, att känna sig utanför). Här kan det finnas behov av att från såväl socialtjänstens som skolans och familjehemmets sida uppmärksamma eventuella samspelseffekter mellan riskfaktorer kopplade till själva placeringen och barnets tidigare erfarenheter (såväl sociala som psykologiska) och problem av mer generell karaktär i barns och ungdomars liv idag. En fråga är om familjehemsplacerade barns tidigare erfarenheter och placeringen i sig gör dem mer sårbara för och mindre kapabla att hantera problem i vardagen som barn och ungdomar idag ofta möter.

Socialtjänsten

Knappt hälften av barnen i försöksgruppen och något färre i jämförelsegruppen har en entydigt bra relation till sin socialsekreterare; och vid den avslutande intervjun är mindre än hälften av barnen i båda grupperna entydigt nöjda med sin socialsekreterare. Anledningarna till att barnen inte är nöjda eller att relationen inte är bra kan i många fall kopplas till en upplevd brist på öppenhet, på positiva emotionella aspekter och på kontinuitet, och till att relationen till socialsekreteraren inte utgår från barnets perspektiv. Om relationen inte karaktäriseras av kvalitéer som dessa är erfarenheterna från utvärderingen att barnen inte känner tillräckligt förtroende för sin socialsekreterare, eller för socialtjänsten som myndighet, för att berätta om problem och andra brister som de upplever i familjehemmet eller inom andra livsområden. En indikator på att så är fallet är att ett antal av barnen i försöksgruppen redan i början av försöksperioden beskriver att tillgången till ett tillsynsombud innebar en positiv förändring av deras situation i familjehemmet och att det påverkade socialtjänstens agerande; förändringar som inkluderade byte av familjehem.

En problematisk relation mellan socialsekreteraren och barnet påverkar inte bara samarbetet dem emellan. Utan en kontinuerlig, emotionell relation som barnen upplever inkluderar också deras perspektiv, är det också svårt för socialtjänsten att skapa ett förtroendefullt, konstruktivt samarbete med olika parter *runt barnet* – och som *inkluderar barnet*. Betydelsen av de brister i relationen mellan barnen och socialsekreterarna som framkommer i utvärderingen, och som ofta kan kopplas till upprepade byten av socialsekreterare, bör följas upp sett till möjligheterna att ge goda förutsättningar för de familjehemsplacerade barnen.

Utvärderingens resultat kan här relateras till införandet av en egen socialsekreterare för bland annat familjehemsplacerade barn.⁴⁹ De nya reglerna innebär att kontakten med barnet respektive med familjehemmet och familjehemsföräldrarna ska skötas av två olika socialsekreterare hos den ansvariga socialtjänsten, och att barnets socialsekreterare så långt möjligt ska ha en självständig ställning i förhållande till familjehemmet. I propositionen lyfts betydelsen av en förtroendefull kontakt mellan barnet och socialsekreteraren fram och inkluderar att barnet kan lita på att det han eller hon anförtror socialsekreteraren ”hanteras så att situationen inte förvärras” (Prop. 2012/13:10, sid 78).

Erfarenheterna från utvärderingen pekar på att ett nyckelbegrepp här är ”barnets förtroende”. Ett sådant måste byggas upp över tid och förutsätter såväl en emotionell laddning som kontinuitet i relationen mellan barnet och socialsekreteraren. Av intervjuerna med barnen framkommer också att de lyfter fram kvalitéer som öppenhet och att relationen tar sin utgångspunkt i barnets perspektiv. För barnets socialsekreterare innebär det en situation där han eller hon över tid dels måste bygga upp en ur barnets perspektiv förtroendefull, emotionell relation till barnet, dels i egenskap av myndighetsperson tillsammans med familjehemmets socialsekreterare i det aktuella ärendet tillämpa innebörden av begreppen ”barnets bästa” och ett ”barnperspektiv”.⁵⁰ Båda dessa begrepp innebär sammanvägningar av olika informations- och kunskapsperspektiv med olika handlingsalternativ, där det aktuella barnets eget perspektiv och vilja ”bara” utgör en aspekt. En central uppgift för barnets socialsekreterare blir därför att i en parallell, eller tvådelad process, vinna barnets förtroende som någon man kan lita på; och samtidigt, för att vara en sådan person och för att relationen ska kännetecknas av öppenhet, klargöra för barnet att han eller hon tillsammans med familjehemmets socialsekreterare ska agera utifrån begrepp och perspektiv där barnets eget perspektiv ”bara” utgör ett av flera. Förutom socialsekreterarens professionella kompetens och personliga lämplighet är en förutsättning för en sådan förtroendeskapande process att socialtjänsten organiserar sin verksamhet på ett sätt som stärker möjligheterna till kontinuerliga kontakter mellan barnet och socialsekreteraren under barnets placering i familjehemmet; och att i detta utgå från barnets perspektiv vad gäller faktorer som frekvens, mötestider och platser, och andra kommunikationskanaler som sms och telefon (se också diskussionen nedan under rubriken *Relationens betydelse*).

Om inte barnets socialsekreterare lyckas med att bygga upp en sådan förtroendefull relation där barnet litar på att han eller hon vet och agerar på ett sätt som är bäst för barnet, kan vi tänka oss en situation där socialtjänsten utifrån vad barnet berättar för sin socialsekreterare om olika behov och problem agerar korrekt utifrån ett ”barnperspektiv” och ”barnets bästa”, men där barnet upplever att socialsekreteraren svikit ett förtroende, och där händelsen riskerar att för barnet blir ännu ett bevis på att man inte kan lita på ”soc”. Vad avgör då vad som är ”ett nödvändigt ingripande” och att agera utifrån ”barnets bästa”?

Tillsynsombuden

Majoriteten av barnen är nöjda med sitt tillsynsombud och den vanligaste anledningen är att tillgången till ett tillsynsombud innebär stöd och en positiv relation för barnet. En stor majoritet av barnen säger också att det är viktigt med kontinuitet i relationen – att det är samma ombud man träffar varje gång. Detta för att barnet ska lära känna ombudet och ombudet ha möjlighet att lära känna barnet. För barnen är det således relationen till till-

⁴⁹ Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga

⁵⁰ Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

synsombudet och den ömsesidiga, personliga kännedomen om varandra som är det centrala; något som kan ställas mot ombudens formella uppdrag att utöva tillsyn över familjehemsplaceringen och besöka och samtala med barnen minst två gånger per år.⁵¹ Samtidigt uppger en ungefär lika stor andel som är nöjda med sitt tillsynsombud att tillgången till ett ombud inte inneburit några större skillnader i deras situation i övrigt (se vidare rubriken *Effektfrågan* nedan).

I intervjuerna med tillsynsombuden framkommer att de i vissa fall haft en stödjande funktion inte bara för barnen utan också för familjehemmen och socialsekreterarna – att de mer eller mindre fungerat som en slags expertresurs. Det har gällt formella, juridiska frågor kring familjehemsplaceringen, men också frågor kopplade till uppföljningen av barnens situation och mer vardagliga sociala aspekter. En rimlig förklaring är att tillsynsombuden, med sin bakgrund inom socialtjänsten och parallella verksamhet som erfarna inspektörer inom ramen för Socialstyrelsens dåvarande tillsynsverksamhet, uppfattas av såväl familjehemsföräldrarna som socialsekreterarna som professionella personer med goda kunskaper och lång erfarenhet av vad som kännetecknar en god handläggning av familjehemsplaceringar. Samtidigt pekar svaren mot att såväl bland familjehemsföräldrar som bland socialsekreterare finns det i vissa ärenden behov av en extra resurs med tid och kompetens att stödja dem både i formella frågor och också mer allmänt i agerandet.

Denna aspekt av tillsynsombudsrollen och funktionen bör beaktas vid en fortsatt diskussion om socialtjänsten, de familjehemsplacerade barnen och eller familjehemmen ska tillföras ytterligare resurser i form av stöd eller tillsyn. En linje att som i de internationella exemplen i avsnittet om tidigare forskning bygga sådana resurser på lekmän skulle generellt försvaga möjligheterna till en kompetent sådan stödjande roll eller funktion. En av erfarenheterna från utvärderingen är att en grund för tillsynsombudens agerande har varit den legitimitet som just deras professionella kunskaper och långa erfarenhet som socialarbetare och inspektörer skapat.

Samtidigt är det av flera skäl viktigt att hålla isär de roller och funktioner som olika personer, lekmän såväl som professionella, har visavi det familjehemsplacerade barnet och familjehemmet. Inför försöksverksamheten fanns det också en farhåga att tillgången till ett tillsynsombud skulle innebära ytterligare en person i de familjehemsplacerade barnens vardag som de hade att relatera till; en person vars roll eller funktion skulle kunna framstå som oklar för barnet – inte minst i förhållande till barnets socialsekreterare. I utvärderingen är det dock främst i svaren från socialsekreterarna som exempel på en sådan problematik förts fram – och då i flertalet fall att det påverkat deras relation till barnet negativt.

Relationens betydelse

I både försöks- och jämförelsegruppen är förekomst av eller brist på stöd och positiva relationer den vanligaste anledningen såväl till varför barnen bedömts trivas som inte trivas i familjehemmet. Detsamma gäller på frågan hur de trivs i skolan. På fritiden är aktiviteter den vanligaste anledningen, men i flera fall förekommer också här hänvisande till stöd och relationer. Den vanligaste anledningen till att flertalet barn är nöjda med sitt tillsynsombud är också att tillgången till ett tillsynsombud innebär möjligheter till stöd och en positiv relation. Till detta kan läggas att förekomsten av eller bristen på positiva emotionella aspekter och på öppenhet, tillsammans med en utgångspunkt i barnets perspektiv, är dominerande skäl bakom hur barnen upplever relationen till sin socialsekreterare. Barnen framhåller också vikten av

⁵¹ Socialdepartementet. S2009/6728/ST.

kontinuiteten, av att det är samma socialsekreterare och tillsynsombud som man träffar varje gång.

I intervjuerna med barnen framträder således betydelsen av stöd, av emotionella aspekter och ett förhållningssätt som tar sin utgångspunkt i barnets perspektiv, som kvalitativa förutsättningar för barnet när det gäller att bygga konstruktiva relationer till betydelsefulla personer i dess omgivning; betydelsefulla såväl för ett gott vardagsliv i allmänhet som för att kunna tillgodose barnets speciella behov och när det uppstår problem. Viktigt att notera är att denna betydelse gäller såväl privatpersoner/lekmän (familjehemmets medlemmar) som professionella (socialsekreterare, personal i skolan och tillsynsombuden).

Att vara socialsekreterare eller familjehemsförälder innebär samtidigt en komplicerad relation eller roll i förhållande till det placerade barnet. Socialsekreteraren har en uppenbar *myndighetsroll*, men införandet av en "barnsekreterare" för familjehemsplacerade barn⁵² implicerar också behovet av att etablera en *roll av anknytningskaraktär*.⁵³ Till detta kommer att socialsekreteraren förväntas företräda barnets intressen och önskemål gentemot olika intressenter, det vill säga inta en *företrädarroll*. I intervjuerna med tillsynsombuden framkommer också att barnen i försöksgruppen haft förväntningar på ombuden som motsvarar samtliga dessa tre roller. Också familjehemsföräldrarnas position innebär en komplicerad kombination av flera roller: Att mot ersättning utföra ett uppdrag från en myndighet, att möjliggöra för barnet att knyta an till ansvarsfulla vuxna, och att i vardagen företräda barnet, till exempel i förhållande till skolan; det vill säga roller som likt socialsekreterarens och tillsynsombudets i olika grad innehåller krav på formell kompetens och personlig lämplighet.

Att som barnets socialsekreterare inneha och kombinera dessa olika roller, och att utifrån ett helhetsperspektiv på barnet som individ och de levnadsomständigheter det lever under, samtidigt beakta såväl barnets bästa, ett barnperspektiv, som barnets perspektiv, ställer mycket stora krav på såväl formell professionell kompetens och erfarenhet som på personlig lämplighet hos den som ska verka som barnets sekreterare – och på resurser och flexibilitet hos den organisation som ansvarar för familjehemsvården. Till detta kommer att utifrån dessa roller och perspektiv utveckla ett för barnet optimalt professionellt samarbete med den socialsekreterare som har ansvaret gentemot familjehemsföräldrarna.

En slutsats av de empiriska resultaten och lagändringarna i SoL är att det inte bara är familjehemmet som bör och ska stå för en positiv emotionell relation till de familjehemsplacerade barnen. Det är minst lika viktigt att socialtjänstens personal etablerar en personlig, emotionell förtroendefull relation byggd på kontinuitet, och att de tydligt förmedlar att de bland annat ser till barnets perspektiv; minst lika viktigt därför att barnen upplever och har insikten att det är socialtjänsten i form av socialsekreteraren som har den egentliga makten över, och därmed också möjligheten att påverka, deras nuvarande och i viss utsträckning också framtida liv (se diskussionen under rubriken *Socialtjänsten* ovan).

⁵² Proposition 2012/13:10: Stärkt stöd och skydd för barn och unga.

⁵³ Se t.ex. Bowlby, J. (1997). *Attachment and loss*. London: Pimlico.

Utvärderingens resultat, tidigare forskning och erfarenheter

Vid en jämförelse av utvärderingens resultat med den forskning kring familjehemsplaceringar som tagits upp i rapportens del 1, kan först konstateras att det i försöks- och jämförelsegrupperna finns ett mindre antal barn med såväl tidigare som aktuella erfarenheter av omplaceringar och sammanbrott – en faktor som är en stark indikator på en framtida negativ utveckling. En riskfaktor för omplaceringar är att barnet sagt till socialtjänsten att det inte trivs i hemmet, något som också förekommer i vår utvärdering. Aktuell svensk forskning visar vidare på ett tydligt samband mellan långvarigt familjehemsplacerade barns skolbetyg och riskerna för en ogynnsam utveckling. Vi har inte tagit in uppgifter om de här aktuella barnens skolbetyg, men det finns en relativt stor andel barn i båda grupperna som inte trivs i skolan och som upplever att det i vissa avseenden inte går bra för dem. En bidragande orsak är brist på stöd och positiva relationer. Till skillnad från barnen anser flertalet tillsynsombud också att de haft en avstämmande eller direkt tillsynsfunktion att fylla gentemot socialtjänsten för barnens skolsituation.

En framträdande faktor i utvärderingen är den centrala betydelse barnen lägger på emotionella och relationella kvalitéer i sina relationer till betydelsefulla personer, inklusive professionella; ett förhållande som stämmer väl överens med den forskning som under senare år fokuserat på familjehemsplacerade barns relationer till viktiga aktörer i deras omgivning. I denna forskning, liksom i den här aktuella utvärderingen, framkommer samtidigt att det i många fall finna stora brister i relationen mellan de familjehemsplacerade barnen och de professionella (i utvärderingen socialsekreterarna).

Om vi slutligen jämför den här aktuella utvärderingens resultat med de norska erfarenheterna av att familjehemsplacerade barn har en egen så kallad *tillsynsfører*, så finns det likheter i att det ur barnens perspektiv är i relativt få fall som tillsynsombudet eller *tillsynsførern* utgjort en viktig person för att åstadkomma mer avgörande förändringar i placeringarna. Däremot verkar en betydligt större andel av de svenska barnen ha en positiv syn på sin relation till sitt tillsynsombud än de norska till sin *tillsynsfører*. Något som lyfts fram i de norska erfarenheterna och som också förekommer hos de svenska barnen är svårigheterna att kombinera funktioner som inbegriper både kontroll och stöd. Barnets relation till en person med båda dessa funktioner kan präglas av en motsättning mellan att å ena sidan ha ett behov av att i förtroende berätta om missförhållanden, och att å den andra uppleva en risk för sanktioner och att förtroendet sviks genom att informationen förs vidare till andra.

Effektfrågan

Som framgår av rapporten har det varit svårt att skapa två helt matchade försöks- respektive jämförelsegrupper av familjehemsplacerade barn. Bedömningen är dock att jämförelsegruppen inte avviker från försöksgruppen på ett sätt som skulle diskvalificera den som kontrollgrupp. Om vi jämför utvecklingen av barnens situation i de två grupperna mellan den första och sista intervjun under de olika teman som utvärderingen tar upp, finns det inga avgörande skillnader som pekar mot att tillgången till ett tillsynsombud skulle ha inneburit en mer positiv utveckling för barnen i försöksgruppen. I och för sig är andelen barn som trivs i skolan statistiskt signifikant större i försöksgruppen vid den sista intervjun än vid den första; men dels ger en signifikansprövning ett osäkert mått på grund av gruppernas olika storlekar, dels finns det inte stöd i intervjuerna med barnen att skillnaden skulle bero på tillgången till ett tillsynsombud. Om vi ser till de aktuppgifter som tagits in finns det inte heller några avgörande skillnader mellan grupperna sett till omplaceringar eller andelen som återgått till hemmet eller flyttat till eget boende under försöksperioden.

Flertalet barn är nöjda med sitt tillsynsombud, men en lika stor grupp menar att tillgången till ett tillsynsombud inte inneburit några större skillnader för dem. Men under varje tema finns det också en mindre grupp barn som menar att tillsynsombudet har inneburit en förändring – mellan fyra och drygt 20 procent om vi också inkluderar de som menar att tillsynsombudet har påverkat situation på vissa sätt men inte på andra. Redan vid den första intervjun är motsvarande siffra 14 procent som på en generell fråga svarar att tillgången till ett tillsynsombud har förändrat deras situation. Och i intervjuerna ger barnen flera exempel på att tillsynsombudet på ett konkret sätt kunnat agera i deras intresse visavi familjehemsföräldrar och socialsekreterare och därigenom åstadkommit viktiga förändringar i deras livssituation – ibland genomgripande sådana som till exempel byte av familjehem. Detta är också något som bekräftas i intervjuerna med tillsynsombuden. Samtidigt finns det ett mindre antal barn i både försöks- och jämförelsegruppen som ger uttryck för försämringar mellan den första och sista intervjun när det gäller familjehemmet, skolan och andra teman. Det går dock inte att utifrån den empiri som föreligger knyta detta till att de har eller inte har haft tillgång till ett tillsynsombud.

Att majoriteten av barnen i försöksgruppen beskriver att tillsynsombudet inte har påverkat deras situation på något betydande sätt behöver inte innebära att tillgången till ett tillsynsombud varit utan betydelse. Det är möjligt att tillsynsombuden i vissa fall kan ha bidragit till att bibehålla en fungerande placering; att de haft en positiv inverkan på ett mer implicit plan som inte kommer fram i intervjuerna med barnen, och som inte manifesterat sig i ett konkret agerande tillsammans med eller gentemot familjehemsföräldrarna eller socialtjänsten.

Den slutsats som kan dras av utvärderingen är att tillgången till ett tillsynsombud framför allt har inneburit en positiv skillnad för de familjehemsplacerade barn som upplevt problem i familjehemmet och i sin relation till socialtjänsten, till sin socialsekreterare; något som i försöksgruppen i det första fallet gäller ett mindre antal barn och i det andra ett större antal. Genom sin påverkan på barnets relationer till familjehemsföräldrarna och socialtjänsten kan tillsynsombudet också ha påverkat barnens situation inom områden som skolan och fritiden och när det gäller de biologiska föräldrarna. Avslutningsvis något om resultatens generaliserbarhet.

I rapporten har konstaterats att de barn och familjehem som ingår i försöks- respektive jämförelsegruppen troligen utgör en positivt selekterad grupp barn och familjehem. De kommuner de är hämtade från skulle inte heller ha fått betydande kritik i den nationella tillsynen av familjehemsvården. Sett till kommuntyp dominerar större städer, medan till exempel storstäder (i form av stadsdelar) och förortskommuner till storstäder är mindre frekvent representerade och glesbygdskommuner inte alls.⁵⁴ Här har bland annat antalet familjehemsplaceringar i kommunerna och möjligheterna att inkludera familjehem och barn som skulle uppfylla inklusions – och matchningskriterierna varit styrande, varvid kommuner med få placeringar inte tagits med.

Utvärderingens design och resultat innebär en kombination av kvalitativa och kvantitativa data. Antalet familjehemsplacerade barn i utvärderingen är samtidigt för litet och kommunerna och barnen är inte valda på ett sätt som gör att de skulle kunna utgöra ett statistiskt representativt urval familjehemsplacerade barn eller ses som typfall. Ett alternativ kan då vara att se till möjligheterna till så kallad analytisk generalisering. I det här fallet skulle det förenklat innebära ett övervägande om utvärderingens resultat skulle kunna gälla för andra

⁵⁴ SKL:s kommungruppsindelning 2011.

kommuner och placeringar om försöket med tillsynsombud och utvärderingen genomförts där.⁵⁵ Vi skulle kunna resonera enligt följande:

I två grupper av barn, en som omfattar 58 barn och en som omfattar 32 stycken, och där barnen är spridda från norr till söder i Sverige, har flertalet av barnen intervjuats vid totalt tre tillfällen under en tolv månaders period. Den bild barnen ger av sin situation är inom de flesta livsområden relativt stabil över tid och mellan grupperna – och oberoende av om man haft tillgång till ett tillsynsombud eller inte. Stabiliteten över tid inom och mellan grupperna skulle kunna tala för att resultaten är generaliserbara också till andra familjehemsplaceringar; det vill säga att tillsynsombud inte har någon avgörande påverkan på barnens situation i fungerande placeringar, men däremot kan fylla en viktig funktion vid mindre väl fungerande.

Ett mer försiktigt resonemang skulle vara att detta gäller för kommuner av typen större städer, familjehemsplaceringar som gäller den aktuella åldersgruppen barn, och som av kommunerna bedöms som relativt väl fungerande placeringar. För detta talar att de kommuner av typen större städer som ingår i försöksverksamheten utgör 39 procent av den aktuella kommuntypen. Något som talar emot är att de aktuella kommunerna representerar ett positivt urval; de skulle inte ha fått betydande kritik i den nationella tillsynen. Om vi fortsatt ser till kontextfaktorer som kommuntyp skulle ett antagande också kunna vara att resultaten kan vara giltiga för mindre kommuner med få placeringar och med relativt goda möjligheter att följa upp sina placeringar. Däremot är det mer osäkert om de är giltiga för bland annat storstadskommuner och förortskommuner till storstäder.

Utifrån resonemanget ovan skulle ett rimligt antagande kunna vara att utvärderingens resultat kan gälla för likartade kommuner som de som studerats, med undantag av storstäder och förortskommuner till storstäder, men att säkrare slutsatser om detta inte kan dras utan att närmare analysera olika kontextuella faktorer hos de studerade kommunerna och andra kommuner av samma kommuntyp.

⁵⁵ För innebörden av begreppet analytisk generalisering, inklusive kritiska perspektiv, se t.ex. Yin, R.K. (1994). *Case Study Research. Design and Methods*. Newbury Park, London & New Delhi: SAGE; Kvale, S (1997) *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur. Bengtsson, B. *Statsvetarens dilemma – fallstudier, sociala mekanismer och rationalistisk teori*. www2.ibf.uu.se/PERSON/bosse/public.html.

